

JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1962



GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDS JAARBOEKJE

1962

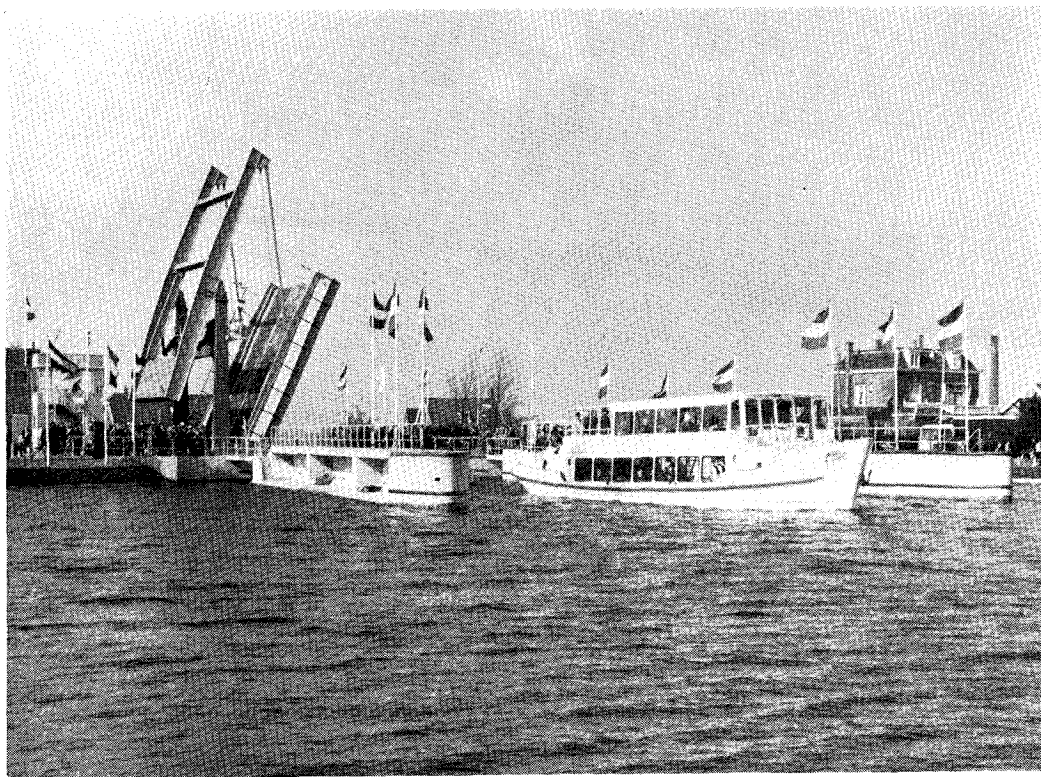


Foto W. Dijkman

Officiële opening van de nieuwe industriehaven te Alphen aan de Rijn. 6 april.

J A A R B O E K J E

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1962

VIER EN VIJFTIGSTE DEEL

**GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD-LEIDEN
DOOR A.W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN**

WOORD VOORAF

Met grote erkentelijkheid jegens de medewerkers buiten de kring van de redactiecommissie wordt bij dezen de leden het 54^e deel van het Jaarboekje aangeboden. Dat de datum van verschijnen wegens onvoorziene omstandigheden wellicht iets later dan gewoonlijk ligt, betreuren wij ten zeerste. Een van de redenen van deze vertraging is gelegen in het feit, dat sommige, overigens zeer gewaardeerde medewerkers eerst op het allerlaatste moment hun bijdragen inzenden. Wij doen dan ook een ernstig beroep op allen die menen iets te kunnen publiceren, dit *zo spoedig mogelijk in te Zenden, liefst uiterlijk 15 september*.

De laatste jaren werd het aantal levensberichten reeds enigermate beperkt tot die van zo mogelijk waarlijk belangwekkende personen. De moeite welke het tegenwoordig evenwel kost auteurs te vinden, die in staat en bereid zijn ook boeiende levensberichten te schrijven, deed onze commissie besluiten deze rubriek te beperken tot die overledenen, wier werkzaamheden en belangstelling in de sfeer van Oud-Leiden vallen en wel in de ruimste zin des woords. De commissie beseft, dat deze nieuwe beperking in zekere zin het afbreken betekent van een reeks van ruim 500 levensberichten, welke in een periode van 57 jaren werd gepubliceerd, doch vooral moet hierbij in aanmerking worden genomen, dat zo iets alleen mag worden gehandhaafd, indien het gehalte op peil blijft. De commissie overweegt wel de vermeldingen van overlijden uit de kroniek te lichten en samen te brengen in een necrologium, waar dan tevens beter gelegenheid bestaat meer feitelijke gegevens op te nemen.

De heer A. **Bicker** Caarten, sedert 1954 lid van de commissie, doch in feite reeds 25 jaar een ijverig adviseur, meende wegens drukke werkzaamheden de kring van de redactie te moeten verlaten. Onze commissie hoopt evenwel zo nodig een beroep op zijn rijke ervaring te mogen doen.

DE REDACTIE

VERENIGING OUD-LEIDEN

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROP. DR. P. J. BLOK EN MR. DR. J. C. OVERVOORDE

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

De vereniging heeft in eigendom het uit c. 1650 daterende woonhuis Kloksteeg nr. 2 ; en het c. 1661 gebouwde woonhuis Oranjegracht nr. 83, waar eertijds het weversambacht werd uitgeoefend.

BESTUURSKAMER : Regentenkamer van het Brouchovenhof, Papen-
gracht 16.

BESTUUR :

DR. W. C. BRAAT (1931), *Voorzitter*.

A. BICKER CAARTEN (1936), *Onder- Voorzitter*.

P. L. GILLISSEN (1957), Secretaris, Burggravenlaan 48, tel. 24851.

MR. P. DE CLERQ (1958), *Penningmeester*, Langebrug 8a, girorek.
ver. „Oud-Leiden” 175228.

E. PELINCK (1949).

IR. H. A. VAN OERLE (1957).

Mejuffrouw **A. J. VAN NIENES** (1954).

Mejuffrouw **MR. A. J. VERSPRILLE** (1960).

JHR. MR. F. H. VAN KINSCHOT, aangewezen door het Gemeente-
bestuur (1946).

IR. D. Y. LEM (1957), Directeur der Gemeentewerken.

D. DEN HEYER (1961), aangewezen door het L.S.C.

Mejuffrouw **W. M. J. DE BOER** (1960), aangewezen door de
V.V.S.L.

Lid van verdienste: **G. VAN DER MARK** (1954)

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst:

Het Secretariaat.

CONTRIBUTIE: f 7,50; Juniores tot 21 jaar en Studenten: f 3,50.

Commissie voor de redactie van het Leids Jaarboekje
Ingesteld december 1 902

E. PELINCK (1938), *Voorzitter*.
Mejuffrouw I. VANDEN BOSCH (1958), *Secretaresse*, **Boerhaavelaan 22**.
Mejuffrouw MR. A. J. VERSPRILLE (1956).
A. BICKER CAARTEN (1954).
W. F. VAN DER BURGH (1958).

Voor kopij Leids Jaarboekje :
het Secretariaat der Redactiecommissie.

Commissie Het Leidsche Woonhuis
(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat MR. E. RIJKE)

Ingesteld 1 juni 1945

PROF. MR. H. F. W. D. FISCHER, *Voorzitter*.
A. BICKER CAARTEN, *Secretaris*, **Maredijk 23, tel. 24054**.
G. GROEN, *Penningmeester*.
G. VAN DER MARK.
H. TH. D. DIJKSTRA.

Commissie voor Volkskunde

Ingesteld 11 september 1950

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.
Me-juffrouw L. G. DE GRAAF, *Secretaresse*, **Johan de Wittstraat 26,**
tel. 205 14.
Mevrouw M. C. BLÖTE-OBES, **Voorschoten**.
H. J. DE KORT, **Hazerswoude**.
E. PELINCK.
L. C. J. ROOZEN.
DR. CHR. C. VLAM.

Excursie-commissie

Ingesteld 7 september 1954

J. HENNES, *Voorzitter*.
P. L. GILLISSEN, *Secretaris*, **Burggravenlaan 48, tel. 2485 1**.
DR. CHR. C. VLAM.
Mejuffrouw J. SCHUURMANS STEKHOVEN.
P. M. SCHENK.

Vertegenwoordiger in de **Rijnlandse Molenstichting:**
A. BICKER CAARTEN.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

Voor:

Aarlanderveen: Mevrouw F. TH. VAN DER WIND-PEEREBOOM
VOLLER (1945).

Alkemade: G. M. ZOETEMELK (1946).

Alphen aan den Rijn: E. VAN ELK (1945).

Hazerswoude-Dorp: A. A. BOEHMER (1958).

Hazerswoude-Rijndijk en Koudekerk aan den Rijn: H.J. DE KORT (1950).

Katwijk: C. VARKEVISSER (1950).

Leiderdorp: G. SCHEEPSTRA (1943).

Leimuiden: J. W. DE REN (1959).

Lisse: IR. A. F. DE GRAAFF (1960).

Noordwijk: PROF. L. OSWALD WENCKEBACH (1941).

Noordwijkerhout: J. J. BERGMAN (1950).

Oegstgeest: W. J. VAN VARIK (1941).

Rijnsburg: S. C. H. LEENHEER (1945).

Rijnsaterwoude: J. W. DE REN (1960).

Voorhout:

Voorschoten: D. J. BRINKS (1940).

Warmond:

Wassenaar: L. G. OOSTERLING (1960).

Woubrugge: J. C. VAN WAGENINGEN (1953).

Zoeterwoude: J. C. BRUIGOM (1955).

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING OUD-LEIDEN over 1961

Ook in 1961 werden de doelstellingen van Oud-Leiden ernstig nagestreefd wat moge blijken uit hetgeen in het hierna volgende jaarverslag is vermeld.

Alvorens **daarmede** aan te vangen breng ik in herinnering het overlijden van mejuffrouw F. A. Le Poole, lid van verdienste, lid van de Commissie voor de redactie van het Leids Jaarboekje en oud-penningmeesteresse. Met grote erkentelijkheid herdenkt het bestuur hetgeen zij voor Oud-Leiden heeft gedaan.

Het bestuur was door een of meer leden vertegenwoordigd bij onderscheidene gebeurtenissen en wel bij: de overdracht van het rectoraat der Rijksuniversiteit; de door de rector magnificus der Rijksuniversiteit uitgesproken rede ter herdenking van de 386e gedenkdag der stichting van de Leidse Universiteit; de herdenking van het **50-jarig** bestaan van de Bond Heemschut; de receptie ter gelegenheid van het **75-jarig** bestaan van de 3 **October**-vereniging ; de ingebruikstelling van het nieuwe klokkenspel in de toren van de St. Lodewijkskerk aan het Steenschuur; de receptie ter gelegenheid van het **60-jarig** bestaan van de vereniging ter bevordering van het vreemdelingenverkeer en de ontvangst ter gelegenheid van het afscheid van de heer L. Molijn als directeur van de Amsterdamsche Bank, kantoor Leiden.

BESTUUR. De algemene ledenvergadering benoemde de periodiek aftredende leden van het bestuur mejuffrouw mr. A. J. Versprille en de heren A. Bicker Caarten en E. Pelinck opnieuw voor een tijdvak van vier jaar.

De heer E. W. J. H. de Liagre Böhl, vertegenwoordiger van het Leidsch Studentencorps, stelde zijn zetel beschikbaar. In zijn plaats wees genoemd corps om in het bestuur zitting te nemen aan de heer D. den Heyer.

LEDENTAL. Het verheugt mij te kunnen mededelen dat het aantal leden is toegenomen. Er werden nl. 19 leden meer in- dan afgeschreven, zodat het aantal steeg van 896 tot 915.

KASCOMMISSIE. De algemene ledenvergadering benoemde tot lid van de kascommissie dr. P. W. Kasteleijn. De heer C. P. G. Driessen nam tussentijds ontslag. Het bestuur voorzag in de vacature door benoeming van mevrouw H. M. de Meijere-Huizinga.

COMMISSIE VOOR DE REDACTIE VAN HET LEIDS JAARBOEKJE. De commissie moest het verlies betreuren van haar lid mejuffrouw F. A. Le Poole. In de vacature is nog niet voorzien. In de samenstelling van de commissie kwam verder geen wijziging. Het jaarverslag van de **COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE** wordt in het jaarboekje 1962 afgedrukt, dat van de **COMMISSIE HET LEIDSCH Woonhuis** zal het volgend jaar over twee jaar handelen.

LEZINGEN. Op 17 maart hield dr. W. D. van Wijngaarden een lezing over Bedreigde schoonheid in het Nijldal. Dr. H. C. **Jelgersma** sprak op 8 mei over Galgenbergen en galgenvelden in Nederland. De Haarlemmermeer in verleden en heden, was het onderwerp voor een lezing door mr. G. C. van der Willigen op 24 oktober. De laatste lezing werd gehouden op 23 november door de heer J. G. N. Renaud over Eten en drinken bij de Middeleeuwer en een kijkje in zijn keuken en **porceleinkast**.

EXCURSIES. Aan de door het bestuur namens prof. dr. W. Glasbergen, directeur van het Instituut voor Prae- en **Proto**-historie van de Amsterdamse Universiteit, aan de leden gedane uitnodiging tot het op 25 februari bezichtigen van de opgravingen van de voormalige abdij te Rijsenburg gaven velen gehoor. Aan de bezichtiging ging vooraf een verwelkoming door de burge-meester van Rijsenburg, de heer B. H. Koomans, tevens voorzitter van de Stichting gedenkteken Graven van het Hollandse Huis. De heer S. C. H. Leenheer, correspondent van de vereniging, te Rijsenburg, gaf een overzicht van de geschiedenis van de abdij, waarna prof. Glasbergen een en ander vertelde over de vermoedelijke vorm van het abdijcomplex en over de bij de opgravingen verkregen resultaten. Daarna werden de opgravingen bezichtigd onder leiding van prof. Glasbergen.

Op 10 juni brachten vele leden een bezoek aan Monnikendam en aan De Rijp, op 30 september aan het museum Bisdom van Vliet te Haastrecht en vervolgens aan Gouda. De 27^e mei werd een strandwandeling gemaakt en op 7 oktober een rijwieltocht, de laatste met bezichtiging van de molens van de Driemanspolder te Leidschendam.

SCHENKING DOOR OUD-LEIDEN. De in 1940 door de vereniging aangekochte fraaie gevelsteen afkomstig van de aan de Vliet te Voorschoten gestaan hebbende korenmolen De Oranjeboom, werd aan de gemeente Voorschoten ten geschenke aangeboden en aanvaard. De steen is ingemetseld in de gevel van een huis aan de Oranjeboomstraat in genoemde plaats. Op de steen is afgebeeld een oranjeboom waaronder het opschrift: Oranjeboom is mijn naam. Om **koo**ren te breken ben ik bekwaam. Anno 1732.

SUBSIDIE. In de kosten van herstel van de stoeppalen vóór het pand Steenschuur nr. 10 verleende het bestuur een bijdrage van **f** 224.50 en aan de Rijnlandse Molenstichting een bijdrage van **f** 250.—.

ONDERNOMEN ACTIES. De kleine klok voor het klokkenspel van de gerestaureerde toren van de Lodewijkskerk aan het Steenschuur, voor de vervaardiging van welke klok in 1957 door Oud-Leiden gelden werden beschikbaar gesteld, werd gegoten en in de toren geplaatst.

Het bestuur vroeg aan het gemeentebestuur van Leiden verschillende belangrijke betimmeringen, aanwezig in het te slopen woonhuis aan de Garenmarkt nr. 8, en een onder- en bovendeur van een aan de Raamsteeg te slopen huis buiten de sloop te houden en te gelegener tijd een passende bestemming te geven.

Het voornemen van het gemeentebestuur van Oegstgeest aan de raad voor te stellen over te gaan tot het, met het oog op de plannen voor de aanleg van sportvelden, slopen van de 17e eeuwse boerderij gelegen nabij de Rhijngeesterstraatweg was aanleiding de raad van genoemde gemeente te vragen het voorstel niet te aanvaarden.

Met het gemeentebestuur van Leiderdorp werden besprekingen gevoerd over het instellen van een onderzoek naar de fundamente van de voormalige versterkte huizen Berendrecht en Ter Mey en naar die van het voormalige klooster Engelendaal en wel omdat het bouwrijp maken van verschillende terreinen daartoe de gelegenheid zal bieden.

BELANGSTELLING VAN DERDEN. Op 3 juni brachten ongeveer tachtig leden van onze zustervereniging Amstelodamum een bezoek aan Leiden. Het bestuur ontving het gezelschap in de Pieterskerk waarna een wandeling werd gemaakt door het oudste

gedeelte van de stad. Na de wandeling volgde een officiële ontvangst door het gemeentebestuur in de Lakenhal.

DIA-AVOND. Na afloop van de algemene ledenvergadering op 2 februari vertoonden een tiental leden dia's van stadsgezichten, molens, hofjes, bruggen, kerken, gezichten op de Kagerplassen en opnamen van de op 18 juni 1960 gehouden excursie naar Brielle. Niet onvermeld mag blijven dat een drietal leden dia's had gemaakt van het laatste stukje, binnenkort te dempen, Levendaal met op de achtergrond de St. Lodewijkskerk. De aanwezige leden volgden de lichtbeelden met grote belangstelling.

VOORMALIGE WEVERSHUISJE AAN DE ORANJEGRACHT 83. De restauratie van het aan Oud-Leiden in eigendom toebehorende pand aan de Oranjegracht 83 kwam tot stand. Het is het enige overgebleven wevershuisje waarvan de oorspronkelijke 17e eeuwse indeling volledig bewaard is gebleven. Het huis is verhuurd aan de kunstschilder Rein Dool, die het uitstekend bewoont. In het najaar hield de kunstenaar in het voorhuis een tentoonstelling van eigen werk, waardoor velen in de gelegenheid waren het merkwaardige interieur te bezichtigen.

In de rond f18.000.—.bedragende restauratiekosten mocht de vereniging van het Rijk, de provincie Zuid-Holland en de gemeente Leiden een belangrijke bijdrage ontvangen, waarvoor het bestuur ten zeerste erkentelijk is. Dank is het bestuur voorts verschuldigd aan de commissie Het Leidsche Woonhuis, die met beperkte middelen het pand tot een aantrekkelijk woonhuis wist te maken. In het bijzonder dankt het bestuur de leden van de commissie H. Th. D. Dijkstra en G. van der Mark, die de restauratie belangeloos hebben geleid, met inbegrip van het maken van de begroting, het bestek en de restauratietekeningen.

DE RIJNLANDSE MOLENSTICHTING. Met veel belangstelling volgt het bestuur de werkzaamheden van de Rijnlandse Molenstichting, in wier dagelijks bestuur een bestuurslid van de vereniging zitting heeft. Thans zijn reeds vier buiten gebruik gestelde windwatermolens eigendom van de stichting, terwijl binnenkort een vijfde molen in handen van de stichting zal overgaan. Twee molens zijn reeds gerestaureerd en in bedrijfsvaardige toestand gebracht en wel de ronde stenen molen aan de Leede bij Warmond en de

wipmolen tussen Voorhout en Noordwijk. Het herstel van de prachtige wipmolen bij Oud-Ade is in voorbereiding.

Tot slot een woord van dank aan allen die, op welke wijze ook, onze vereniging in het afgelopen jaar tot steun zijn geweest.

P. L. GILLISSEN, secretaris

VERENIGING OUD-LEIDEN

FINANCIEEL JAAROVERZICHT 1961

	VERLIES EN WINST		BALANS 1962	
1. Postcheque- en Girodienst			f 1.321.81	
2. Amsterdamsche Bank . . .			, 1.232.42	
3. Rijkspostspaarbank . . .			, 8.662.34	
4. Contributies 1960 . . .	f 22.50		, 22.50	
5. Contributies 1961 . . .		f 6.978.62	, 32.50	
6. Contributies 1962 . . .				f 659.—
7. Contributies 1963 . . .				, 7.50
8. Subsidie . . .				, 975.50
Q. Verkoop Jaarboekjes . .		, 104.52		, 4.—
10. Registers		, 33.—		
11. Lezingen en excursies . .	, 768.53			
12. Incassokosten en porti . .	, 235.07			
13. Kosten Jaarboekje 1961 . .	, 5.077.39			
14. Bijdragen verenigingen . .	, 55.—			
15. Klok St. Lodewijkstoren . .				
16. O.K. en W. Opgravingen . .				, 750.—
17. Onk. secr. en penningm. . .	, 129.07			
18. Comm. „Het Leidsche Woonhuis				, 1.500.—
19. Portier Brouchovenhof . .	, 30.—			, 6.25
20. Verz. Inv. Bestuurskamer . .	, 10.—			
21. Diversen	, 14.36			
22. Interest	, 9.05			
23. Fonds Bijz. Publicaties . .				, 4.001.10
24. Jubileumfonds				, 1.300.—
25. Kapitaal				, 2.068.22
Saldo winst	, 765.17			
	f 7.116.14	f 7.116.14	f 11.271.57	f 11.271.57

Gezien en accoord:
Leiden, januari 1 962.

De Kascommissie:
w.g. H. M. DE MEYERE-HUIZINGA
P. W. KASTELEYN

De penningmeester :
w.g. P. DE CLERCQ

31 jan. 1962

OVERZICHT
VAN DE FINANCIEN VAN DE COMMISSIE HET LEIDSCHÉ WOONHUIS
OVER DE JAREN 1958, 1959, 1960, 1961.

Saldo Leidsche Spaarbank 2 januari 1958	f 1.462.08		
HUREN			
Perceel Kloksteeg 2	„ 3.393.12	Perceel Kloksteeg 2 Reparatiekosten f 555.29 Premie brandverzekering „ 80.65	f 635.94
Perceel Oranjegracht 83	„ 1.426.80	Perceel Oranjegracht 83 Reparatiekosten f 96.62 Restauratie „ 18.582.49 Premie brandverzekering „ 70.05 Nachtveiligheidsdienst „ 57.50	„ 18.806.66
Oud-Leiden	„ 850.-		
RESTAURATIE subsidie en bijdrage			
R. A. Dool f 400.—		Rijnlands Bundergeld	„ 22.08
Premie Woningverbetering „ 1.500.—		Grondbelasting	„ 191.26
Gemeente Leiden . . „ 2.192.—		Straatbelasting	„ 63.90
Provincie Zuid-Holland . . „ 1.435.40			
Ministerie O.K.W. . . . „ 8.100.—			
Reserve herstel dak Oranjegracht. 83 . . „ 78.09			
	>> 13.705.49		
Rente Leidsche Spaarbank en Stichting Woningverbetering	„ 253.84	Saldo Leidsche Spaarbank per 31 december 1961	„ 1.371.49
	f 21.091.33		f 21.091.33

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE over 1961

Dit jaar heeft de commissie voor Volkskunde weer twee volkskundige avonden georganiseerd, zij het dan dat de eerste een informeel, huiselijk karakter droeg. Het was nl. een bijeenkomst op 1 g april ten huize van mejuffrouw De Graaf, waar dr. De Haan sprak over volksliederen, toegelicht met grammofoonplaten. De tweede avond werd gehouden op 11 oktober. Mejuffrouw dr. M. Rooseboom hield een causerie, getiteld Uit de keuken der oude geneeskunde, meer in het bijzonder het aderlaten, koppenzetten en clysteren. De commissie genoot met haar belangstellenden gastvrijheid in het Museum voor Volkenkunde.

Van deze avonden verschijnen steeds verslagen in Neerlands Volksleven. Van de volkskundige avond in november 1960 is zelfs de volledige tekst van het verhandelde in dit tijdschrift opgenomen.

Dank zij de medewerking van de redactie van het Leids Jaarboekje werden in 1961 onder auspiciën van de commissie twee bijdragen opgenomen, nl. Rijnlandse volksverhalen door A. Bicker Caarten en J. C. Lunenburg en Het Leidse dialect en enige oude kinderspelen door mejuffrouw L. G. de Graaf, naar mededelingen van de heer W. Bodrij. Met de laatstgenoemde heeft de commissie een band aangeknoopt, die veel voor de toekomst belooft.

Er bleef een aangename relatie bestaan met de Volkskunde-commissie van de Vereniging Haerlem, die tot uiting kwam in wederzijdse bezoeken.

Op 4 september werd in het Openluchtmuseum te Arnhem de jaarlijkse volkskundedag gehouden, waar ditmaal mevrouw Blöte en mejuffrouw De Graaf de commissie vertegenwoordigden. Het onderwerp was De Volkskunde en het Deltaplan.

De heer E. Pelinck, lid der commissie, publiceerde in het tijdschrift Nehalennia van april 1961 een artikel over De blauwe, de witte en de rode stenen te Leiden.

De commissie hoopt in het komende jaar wederom op de belangstelling en medewerking van velen te mogen rekenen.

L. G. DE GRAAF, secretaresse

KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN 1961

Van de personen, bij wier overlijden een * is geplaatst, is in dit Jaarboekje een levensbericht opgenomen.

JANUARI

- 2 Bij K.B. is aan prof. dr. 1. M. van der Vlerk op diens verzoek eervol ontslag verleend als gewoon hoogleraar in de historische geologie en paleontologie aan de Leidse Universiteit.
- 3 De installatie van P. C. Broekhoff, arts en vice-admiraal titulaire b.d., als directeur van het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde.
- 4 Installatie van J. baron van Knobelsdorff als burgemeester van Sassenheim.
- *5 Overleden in de ouderdom van 78 jaar mejuffrouw F. A. le Poole, een zeer bekende figuur, die aan Leiden en haar historie verknocht was.
- 6 Officiële opening van de Gansoordbrug tussen Hooigracht en Watersteeg door wethouder A. J. Jongeleen; de opening geschiedt met twee ganzen aan een leiband; deze brug vormt in de toekomst een belangrijke schakel in de **noord-zuid-verbinding**.
- 11 Ingebruikneming van de gereformeerde Bevrijdingskerk aan de **Arent** Bruunstraat in Leiden-zuidwest, die ook door de hervormde gemeente zal worden gebruikt.
- 12 De commissaris der Koningin in Zuid-Holland brengt een werkbezoek aan de gemeente Noordwijk.
- 15 Dr. W. H. **Velema** doet zijn intrede als predikant van de christelijke gereformeerde kerk te Leiden.

JANUARI

- 16 De Leidse gemeenteraad gaat unaniem accoord met een track van de toekomstige noord-zuidverbinding via de Hooigracht.
- 19 Opening van de regionale vogeltentoonstelling in de gemeente Koudekerk a/d Rijn.
- 24 Overleden in de ouderdom van 82 jaar prof. jhr. mr. dr. W. J. M. van Eysinga. Oud-hoogleraar in het volkenrecht, lid Permanent hof van arbitrage en Permanent hof van internationale justitie.
- 26 Prof. dr. K. A. H. Hidding treedt in verband met een grotere concentratie van zijn wetenschappelijke arbeid af als voorzitter der Vereniging van Vrijzinnige Hervormden Leiden / Oegstgeest.

FEBRUARI

- 1 Overleden in de ouderdom van 78 jaar A. J. Kat, nestor van de Vuurwerkfabrikanten in Europa, en directeur van de N.V. Koninklijke Nederlandse Kunstvuurwerk- en Munitiefabriek.
- 4 Aanvang der viering van de 386e verjaardag der Leidse Universiteit ; colleges voor oud-alumni.
- 8 Na de dies-oratie van de rector magnificus prof. mr. J. V. Rijpperda Wierdsma wordt aan mr. K. P. van der Mandele als voorzitter van het bestuur van de Universiteitsraad de Universiteitspenning uitgereikt.
- 14 Koningin Juliana brengt een werkbezoek aan de bollenstreek ; zeven gemeenten bieden de vorstin een goed voorbereide ontvangst.
Mr. J. R. de Groot is benoemd tot directeur van de Leidse Universiteits-bibliotheek; door deze benoeming vervult hij de vacature, die ontstond door het overlijden van dr. A. Kessen.
- 17 Na een arbeidsperiode van 37 jaar neemt zuster Mies Hogeboom afscheid van het Diaconessenhuis.
- 19 Bij een felle brand in een perceel op de hoek van de Hooigracht en de Nieuwstraat, waarin een cafetaria is gevestigd, is de 40-jarige eigenaar N. A. Barning om het leven gekomen.

FEBRUARI

- 21 Bij K.B. is dr. F. H. Sobels benoemd tot gewoon hoogleraar in de faculteit der geneeskunde aan de Leidse Universiteit om onderwijs te geven in de stralengenetica, thans buitengewoon hoogleraar in dit vak.

Overleden in de ouderdom van 71 jaar ds. P. Pras te Leersum, die ruim 26 jaren predikant van de ned. herv. gemeente te Katwijk aan Zee was.

- 24 De gemeente Alphen a/d Rijn heeft de vlag uitgestoken voor het feit, dat de ~~25.000e~~ inwoner werd geboren.

- 26 Overleden in de ouderdom van 67 jaar C. van Klaveren te Rijnsburg, die van 1932 af de gereformeerde scholen in verschillende functies heeft gediend.

- 27 Afscheidsbijeenkomst van L. H. Bodde Bouman als hoofd-inspecteur-tit. van 's Rijksbelastingen in verband met het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.

Receptie bij het 50-jarig bestaan van de Raiffeisenbank Katwijk aan Zee; huldiging van C. van der Rhee, die de bank al deze jaren als secretaris heeft gediend en met het oog op zijn leeftijd afscheid neemt.

Bij K.B. is met ingang van 1 januari 1962 benoemd tot lid en voorzitter van het college van Curatoren der Leidse Universiteit dr. E. H. Reerink te Bussum, die daarmede dr. J. E. baron de Vos van Steenwijk opvolgt.

- 28 De gemeente Warmond draagt het Huys te Warmond en het daarbij behorend boscomplex in eigendom over aan de stichting Zuid-Hollands Landschap,

MAART

- 2 Mr. J. van Aartsen brengt als minister van Volkshuisvesting en bouwnijverheid op uitnodiging van het gemeentebestuur van Leiden een bezoek, teneinde over bouwproblemen van gedachten te wisselen.

Overleden in de ouderdom van 67 jaar P. M. van Sermondt, een bekende en zeer gewaardeerde figuur in de kring van het openbaar onderwijs.

MAART

- 10 Op ruim 80-jarige leeftijd legt de oudste student in Leiden, W. E. Blom uit Oegstgeest, het doctoraal examen in de Slavistiek af met Russisch als hoofdvak.
- 12 Overleden in de ouderdom van 42 jaar S. Krist, directeur van de gemeentelijke dienst van Sociale Zaken.
- 13 Met de benoeming van mr. S. M. Brandenburg tot notaris doet de eerste vrouwelijke notaris haar intrede in het Leidse notariaat; zij neemt het kantoor over van notaris J. Fuhri Snethlage.
- 14 Overleden in de ouderdom van 62 jaar A. van der Heyden, bekend architect in de kring van woningbouwverenigingen.
- 17 Officiële opening van de paastentoonstelling van de Vebo door wethouder mr. Drijber, die in zijn toespraak de mededeling doet, dat Gedeputeerde Staten het financieringsplan voor de nieuwe veemarkthal nabij Groenoord hebben goedgekeurd.
- 19 In het koor van de Pieterskerk is J. A. Hoogervorst te Leiden bevestigd als legerpredikant.
- 20 De gemeenteraad van Leiden besluit de voormalige boerderij aan de Korte Vliet in te richten tot jeugdbuitencentrum.
- 21 Dr. W. R. O. Goslings, lector in de leer der infectieziekten en antimicrobiële therapie aan de Leidse Universiteit is benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de leer der microbiële ziekten en der antibiotica, eveneens aan de Leidse Universiteit.
- 22 In tegenwoordigheid van vele genodigden wordt het nieuwe wijkgebouw van het Wit-Gele kruis te Warmond geopend.
- 23 Overleden in de ouderdom van 67 jaar D. Bosma, oud hoofd bij het openbaar lager onderwijs en oud-leraar in de Franse taal en letterkunde aan het Rembrandt-lyceum en de handelsavondschool van het genootschap Kennis is Macht.

De Hervormde Jeugdraad neemt afscheid van ds. D. H. Gijsbers, die naast zijn werkzaamheden als predikant te Leimuiden enkele jaren een gedeelte van het Leidse jeugdwerk voor zijn rekening had genomen.

MAART

- 25 De Amerikaanse National Institutes of Health verlenen een subsidie van ongeveer een half miljoen gulden ten behoeve van een in Leiden onder leiding van prof. dr. C. J. F. Böttcher lopend team-onderzoek naar de oorzaken van de **arterio-sclerose**, de vervetting van de slagaderwand die verantwoordelijk is voor velerlei, dikwijls dodelijke stoornissen in de bloedsomloop en de hartfunctie.
- 26 Overleden in de ouderdom van 68 jaar dr. P. C. van **Arkel**, oud-rector van het christelijk lyceum te Leiden, aan welke onderwijsinrichting hij ruim dertig jaar zijn voortreffelijke krachten heeft gegeven.
- 27 Officiële ingebruikstelling van de nieuwe beveiliging met automatische halve spoorwegbomen in Warmond.
- Overleden in de ouderdom van 86 jaar te Colmschate, de oud-stadgenote mejuffrouw D. C. E. **Voltman**, oud-directrice van de Leidse Kweekschool voor Voorbereidend Onderwijs, aan welke inrichting zij ruim veertig jaar haar krachten heeft gegeven.
- 29 Afscheidsreceptie van L. Molijn als mede-directeur van het kantoor Leiden van de Amsterdamsche Bank, wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.
- 30 Ingebruikstelling door de burgemeester van Leiden van het nieuwe carillon van de Jacobstoren van de Lodewijkskerk aan het Steenschuur ; klare klokkeklanken weerklinken speels boven Leidens oude hart.

APRIL

- 1 Overleden in de ouderdom van 66 jaar dr. K. Simon Thomas, wethouder van financiën en onderwijs te Oegstgeest.
- 2 Overleden in de ouderdom van 63 jaar dokter A. J. Kors, bekend Leids huisarts.
- 4 Gouden jubileum van F. Th. M. Zilverentant bij A. W. Sijthoff's Uitgevers Mij N.V.

APRIL

Receptie bij het honderd-jarig bestaan van het café Ruimzicht, beter bekend onder de naam van café Aniba aan de **Heren**-straat.

Officiële opening van het rusthuis der gereformeerde gemeente aan de Hooigracht in het kerkgebouw aan de Middelstegracht.

6 Officiële opening van de nieuwe industriehaven te Alphen a/d Rijn door de commissaris der Koningin in Zuid-Holland.

7 Ingebruikneming van het nieuwe bungalow-hotel De Witte Raaf in het Langeveld te Noordwijk.

10 Installatie van mr. W. J. Geertsema als burgemeester van Wassenaar. Mr. Geertsema is lid der Tweede Kamer der Staten Generaal voor de V.V.D. en oud-hoofd van de afdeling Algemene Zaken, P.B.O. en bezitsvorming en oud-lid van de Leidse gemeenteraad.

Officiële opening van een nieuwe kleuterschool De Hazenwei, uitgaande van de Stichting tot oprichting en instandhouding van christelijke scholen te Oegstgeest.

De openbare lagere school aan de Haverstraat, die nauwelijks als school kon worden betiteld, is als gevolg van een brand in één der lokalen geheel gerestaureerd, gemoderniseerd en in gebruik genomen.

11 Receptie ter gelegenheid van het **100-jarig** bestaan van de firma Van der Stok, huishoudelijke artikelen.

14 De markies Raimondo Giustiniani, ambassadeur van Italië in Nederland, opent in de Lakenhal een tentoonstelling van werken van hedendaagse Italiaanse kunstenaars, geïnspireerd door Dante en wel voornamelijk door zijn Divina Comedia.

15 Bij de verbouwing van het pand Breestraat 139 worden behalve een skelet in zittende houding aangetroffen antieke tegels, gebroken oude stenen pijpen, enige flesscherven en een bakstenen vloertje.

17 In het snel groeiende industriecentrum aan de **Roosevelt**-straat is het eerste gedeelte van het gebouwencomplex, waarin de Minnesota (Nederland) N.V. haar bedrijf begint, door de burgemeester van Leiden in gebruik gesteld.

APRIL

- 20 In de ouderdom van 81 jaar is overleden mr. P. A. Briët, advocaat en procureur, oud-curator der Universiteit en oudlid van de Eerste Kamer.
- 21 Mevrouw C. W. Oostveen-Serlie viert haar 100e verjaardag.
- 22 Bloemencorso trekt door de bollenstreek; mozaïeken, figuranten, geur en kleur zijn overal waar te nemen.
- 27 De ploeg van de Christelijke Kweekschool voor Onderwijzers verliest de radio-quiz „Vijf tegen één, één tegen vijf” in de N.C.R.V.-studio van het Christelijk Lyceum te Dordrecht. Van de 38 deelnemende scholen eindigt deze ploeg als tweede.
- 28 Prof. dr. J. Brugman, hoogleraar in de Arabische taal- en cultuurgeschiedenis, doet zijn intrede in de Leidse Universiteit met het uitspreken van een rede over De Islam en het Arabisch nationalisme.
- 29 Wethouder A. J. Jongeleen, die onlangs 25 jaar lid van de Leidse gemeenteraad was, is benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Aubade van de Leidse schooljeugd op het Stadhuisplein ter ere van de verjaardag van Koningin Juliana.

E. Hageman ontvangt de Rederijkersspeld bij zijn afscheid als amateur-regisseur en acteur bij de Kon. Vereniging Litteris Sacrum, waarbij hij een halve eeuw succesvol werkzaam is geweest.

MEI

- 1 Koninginnedag in Leiden en omgeving wordt met grote luister gevierd.
- 2 Dr. J. P. van de Geer aanvaardt het ambt van lector aan de Universiteit in de experimentele psychologie en de psychologische statistiek met een openbare les.

Door onbekende oorzaak breekt brand uit in een oude woning aan de Weipoortseweg te Zoeterwoude, bewoond door het gezin J. W. den Elsen, waarbij de vijf-jarige Wemmes in de vlammenzee om het leven komt.



Foto Holvast

Openstelling van de Gansoordbrug door wethouder A. J. Jongeleen. 6 januari.



Foto Holvast

De Koningin begroet te Lisse de „bollendokter”, prof. E. van Slogteren. 14 februari.



Foto Holvast

Naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de Drie-Octobervereniging wordt het beeld, voorstellende de Leidse weesjongen Cornelis Joppensz, onthuld, bij welke gelegenheid deze historische figuur de hutspot aan gemeente- en verenigingsbestuur aanbiedt. 28 september.



Foto Holvast

De aftredende president curator van de universiteit, dr. J. E. baron de Vos van Steenwijk, tijdens de afscheidsreceptie begroet door zijn opvolger, dr. E. H. Reerink. 29 december.

MEI

- 4 De jaarlijkse dodenherdenking draagt een uiterst sober karakter: In de morgen bloemenhulde van de Leidse scholieren aan hen, die voor de vrijheid vielen en in de avond een Stille Tocht langs het bevrijdingsmonument nabij de molen De Valk.
- 7 Herdenking van het zilveren ambtsjubileum van ds. W. J. H. **Hubeek**, voorganger van de Ver. van Vrijzinnige Hervormden Leiden/Oegstgeest, in een druk bezochte kerkdienst in het Leidse Volkshuis.
- g Officiële opening van het nieuwe gebouw van de meisjes-b.l.o.-school St. Lidwina aan het Philosophenpad.
- 12 Herdenking van de honderdste stichtingsdag van de **Sterrewacht** in een bijeenkomst in de Filmzaal van het **Academiegebouw**; deze herdenking valt samen met de ingebruikneming van enkele nieuwe ruimten voor de **Sterrewacht**, terwijl tevens een expositie aan deze herdenking verbonden is.
- 16 Officiële overdracht van de Gereformeerde Petra-kerk aan de Grote Kerkeraad ; deze kerk is gelegen aan de **Surinamestraat** in Leiden-noord.
- 19 Aanvaarding door prof. dr. A. Klasens van het ambt van hoogleraar in de Egyptologie aan de Universiteit met een oratie in het Groot Auditorium onder de titel Egyptologie avant la lettre.
Ter gelegenheid van de 100e geboortedag van Floris **Verster** – op 9 juni 1861 zag hij het levenslicht – wordt in de Lakenhal wederom een tentoonstelling van deze grote Leidse schilder gehouden.
- 24 M. van der Voet, lid van de gemeenteraad van Oegstgeest voor de C.H.U. wordt tot wethouder van Financiën en Onderwijs benoemd.
- 25 Jaarlijks paardenmarktfeest in Rijnsburg.
Opening van de visserijtentoonstelling Vang die vis in het Rijksmuseum voor Volkenkunde.
- 26 Officiële opening van het station Leiden-Lammenschansweg in de lijn Leiden-Utrecht.

MEI

- 29** Prof. dr. H. G. Bungenberg de Jong neemt afscheid als Leids hoogleraar in de medische chemie.

In het kader van de actie Wij komen heeft het Leidsch Dagblad in enkele dagen een bedrag bijeen verzameld om de oud-stadgenoot A. van Egmond uit Australië te laten komen, teneinde een bezoek te brengen aan zijn invalide vader.

- 31** Opening van de tentoonstelling Uit de kinderjaren van de elektriciteit door prof. dr. ir. R. J. Forbes in het Rijksmuseum voor Volkenkunde.

JUNI

- 1** De Sportparade, een fleurig lint van duizenden jonge sportbeoefenaren, trekt door de straten van de Sleutelstad als één der hoogtepunten van de Leidse Sportstichting.

- 2** Prof. ir. C. A. Muller aanvaardt zijn ambt van buitengewoon hoogleraar in de techniek van de microgolven en hun toepassing in de sterrenkunde, natuurkunde en scheikunde aan de Universiteit met een oratie over De microgolftechniek in de sterrenkunde.

Het eeuwfeest van de Twentsche Bank wordt feestelijk gevierd.

- 3** De Parley-wolspinnerij van de N.V. Johan Parmentier, Textielfabriek aan de Schelpenkade, wordt in haar geheel opgeheven en overgeplaatst naar Dokkum, waar een grote fabriek in aanbouw is.

- 4** Ds. J. M. D. van den Berg doet zijn intrede in de hervormde gemeente te Leiden.

- 7** Prof. mr. G. E. Langemeijer houdt zijn afscheidscollege in een overvolle grote zaal van het Juridisch Studiecentrum Gravensteen.

- 10** Herdenkingssamenkomst in het gebouw „Prediker” aan de Janvossensteeg ter gelegenheid van het eeuwfeest van Christelijke Jongeling+vereniging Prediker **12 : 1 a.**

JUNI

Officiële opening van het nieuwe clubhuis van de **tennis-**vereniging De Munnik te Leiderdorp.

- 14 Mr. dr. J. Hazenberg, advocaat en sinds 1945 wethouder van de gemeente Wassenaar, is benoemd tot burgemeester van de Utrechtse gemeente Veenendaal.
- 18 Ds. J. N. de Ruiter neemt afscheid van de Leidse hervormde gemeente wegens zijn vertrek naar Beekbergen.
- 19 De Leidse gemeenteraad besluit tot verkoop van een perceel bouwterrein, gelegen op de hoek van de Kanaalweg en de Trekvlieweg, waarop een verzorgingsflat met elf bouwlagen zal worden gebouwd.
- 22 De burgemeester van Warmond, jhr. mr. L. M. E. von **Fisenne**, benoemd tot burgemeester van Hengelo.
- 25 Bevestiging en intrede van ds. M. F. Minnema als gereformeerd predikant te Leiderdorp.
- 26 Opening tentoonstelling over de Rijnsburgse abdij te Rijnsburg.
- 28 Leden van het Leidsch Studenten Corps halen de hoofdfiguur van het lustrum van het Utrechtsch Studenten Corps, het standbeeld van François **Villon**, uit de Domstad weg en vervoeren het in triomf naar Sociëteit Minerva.
- 30 G. P. E. Weyer, administrateur A, Chef van de afdeling **sociale-** en personeelszaken, verlaat de Leidse gemeentedienst, wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.

JULI

- 1 Overdracht van de bronzen beeltenis in het Juridisch Studiecentrum Gravensteen van wijlen prof. jhr. mr. dr. W. J. M. van Eysinga, oud-hoogleraar te Leiden.

Mr. dr. H. D. Knol bedankt om gezondheidsredenen als lid van de Leidse gemeenteraad, waar hij deel uitmaakte van de protestants-christelijke fractie en daarin een financieel en economisch expert was.

JULI

- 2 Opening en ingebruikneming van het gebouw voor het Apostolisch Genootschap te Leiden aan de Sumatrastraat.
- 4 Jhr. mr. F. H. van **Kinschot** ontvangt als burgemeester van Leiden ten stadhuize het bewijsstuk van het ereburgerschap van het 6000 inwoners tellende Amerikaanse stadje Boonville.
- 7 H.K.H. Prinses Beatrix voltooit haar studie aan de Leidse Universiteit en wordt bevorderd tot doctorandus in de rechtsgeleerdheid.
- 8 F. J. J. Makkelenberg neemt afscheid als directeur van de middelbare handelsavondschool van het genootschap Kennis is macht.
- 11 H.K.H. Prinses Beatrix brengt een bezoek aan de molen De Valk, welke zij met veel belangstelling van onder tot boven bezichtigd.
- 11 De wagenmakerij van de firma C. Bogaards aan het Westeinde te Hazerswoude wordt door brand vernield.
- 12 De Leidsche Spaarbank neemt haar rijdend bijkantoor in gebruik.
- 14 Prof. dr. S. Dresden, hoogleraar in de moderne Franse letterkunde, is tijdens de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde de Dr. Wynaendts Franckenprijs toegekend.
- 18 Prof. dr. L. J. H. C. Rosenfeld te Kopenhagen is benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de theoretische natuurkunde gedurende het academiejaar 1961-1962 aan de Leidse Universiteit.
- 19 Opening voor het wegverkeer van de nieuwe brug over het Additionelekanaal op de grens van Katwijk en Rijnsburg.
- 20 Opening in het stedelijk museum De Lakenhal van twee tentoonstellingen, te weten de Aqua-hortus en Bloemsierkunst.
- 26 Apolina Johanna Maria Berk, die door haar geboorte de 15000e Voorschotenaar is, ontvangt van het gemeentebestuur van Voorschoten een spaarbankboekje van f 100.—.
- 27 De traditionele paardenmarkt in Voorschoten wordt gehouden.

AUGUSTUS

- 5 Het jaarlijkse bloemencorso trekt door Rijnsburg, Oegstgeest en Leiden.
- De gemeenteraad van Leiden besluit de muziekschool van de Maatschappij voor Toonkunst en de Volksmuziekschool samen te voegen tot één school en onder het beheer van een gemeenschappelijke stichting te brengen.
- 18 Pastoor Emmen viert zijn zilveren priesterfeest te Zoeterwoude.
- 20 Huldiging van pastoor J. J. C. M. Looyaard te Oegstgeest ter gelegenheid van diens vijftig-jarig priesterschap.
- 22 Jubileumtentoonstelling van de Vebo in het Plantsoen; deze zilveren tentoonstelling biedt een veelzijdig beeld van het agrarisch bedrijf in de Randstad.
- 27 Overleden, oud 66 jaar, A. H. Doyer te Epe, oud-notaris te Leiden.
- 31 Officiële herdenking van het 125-jarig bestaan van de Kon. Nederlandsche Grofsmederij.

SEPTEMBER

- 4 Installatie van mevrouw mr. J. Geelkerken-Brusse als lid van de Leidse gemeenteraad. Zij is het eerste vrouwelijke raadslid van de Protestants Christelijke fractie.
- 5 Overleden, in de ouderdom van 88 jaar, mejuffrouw Cornelia M. de Haas, die ruim 60 jaar de Leidse Waalse Gemeente als organiste heeft gediend.
- 6 Officiële opening van de nieuwe Chr. Nationale ULO-school aan de Diepenbrocklaan in Leiden zuid-west.
- 8 De burgemeester van Leiden opent het winkelcentrum De Luifelbaan in Zuid-west.
- 9 Officiële opening door de loco-burgemeester Van **Schaik** van het jeugdbuitencentrum Korte Vliet.
- 10 Bevestiging en intrede van ds. A. W. Cramer als Leids predikant van de Remonstrantse Broederschap en studie-secretaris van de V.C.S.B.

SEPTEMBER

- 18 Overdracht van het ambt van rector magnificus van de Leidse Universiteit aan prof. dr. G. Sevenster.
- 28 Onthulling van het door de burgerij aangeboden beeld, voorstellende de Leidse weesjongen Cornelis Joppensz., staande **aan** het nieuwe Stationsplein aan de Lammenschansweg. Het bestuur van de 3-October-vereeniging recipieert daarna in de Burgerzaal van het stadhuis, ter gelegenheid van haar **75-jarig** bestaan.

OKTOBER

- 1 Bevestiging en intrede van ds. J. A. Eekhof als hervormd studentenpredikant.
- 3 Herdenking van Leidens Ontzet. Militaire parade en historische optocht zijn de twee hoogtepunten bij dit feest.
- 6 Inaugurele rede van prof. dr. E. V. W. Vercruysse, gewoon hoogleraar in de toegepaste sociologie.
- 7 Taptoe op het Pieterskerkhof als waardig slot der **jubiläum**-viering der 3-October-vereeniging.
- 10 Prof. dr. K. A. **Busia**, de vroegere oppositieleider in Ghana, en bijzonder hoogleraar in de faculteit der letteren en wijsbegeerte voor de sociologie en cultuurkunde van Afrika, legt zijn professoraat neer en vertrekt naar Londen.
- 11 Jaarvergadering in de Stadsgehoorzaal van het Verbond voor Veilig Verkeer; de congressisten worden in het stadhuis officieel ontvangen.
- 12 In de korenmolen De Gerechtigheid te Katwijk **a/d** Rijn breekt brand uit.
- 13 De Leidse wethouder van de Bedrijven, mr. J. Drijber is bij K.B. benoemd tot burgemeester van Middelburg.
Inaugurele rede van prof. mr. A. Mulder, gewoon hoogleraar in het strafrecht en strafprocesrecht.
- 16 De Leidse gemeenteraad voteert ruim anderhalf miljoen gulden voor de restauratie van de Stadsgehoorzaal.

OKTOBER

- 22 Overleden in de ouderdom van 77 jaar ds. H. P. Fortgens, emeritus-predikant van de hervormde gemeente van Voor-
schoten.

NOVEMBER

- 3 Inaugurele rede van prof. dr. L. Woltjer, gewoon hoogleraar in de theoretische astrofysica en de plasmafysica.
- 10 De twee „Leidse” trams – de Gele en de Blauwe –, welke twee verbindingen met Den Haag in stand hielden, zijn vrijwel geruisloos vervangen door bussen.
- 11 Plechtige installatie van F. K. Langemeijer als **burgemeester** van Warmond.
- 14 Dr. R. Voorhorst aanvaardt het lectoraat in de allergologie.
- 15 In alle stilte heeft de begrafenis plaats gehad van wijlen mr. dr. L. Sprey Thzn., die op 11 november in de ouderdom van 59 jaar door een hartaanval overleed. De overledene was vele jaren een bekend advocaat en procureur.
- 16 A. van Dijk, lid van de gemeenteraad en deel uitmakende van de fractie der K.V.P., neemt als zodanig ontslag.
- 18 **Overleden** in de ouderdom van 61 jaar Joh. Roorda, die gedurende vele jaren directeur was van de firma Joh. **Parmen-**
tier, Bonzokousenfabriek aan de Schelpenkade. De over-
ledene was een bekende figuur in gereformeerde en anti-
revolutionaire kringen en bekleedde geruime tijd het voor-
zitterschap van de Protestants Christelijke Vereniging voor
Gezondheidszorg Het Oranje-Groene Kruis.
- 22 Prof. mr. J. V. Rijpperda Wierdsma, oud-rector magnificus van de Leidse Universiteit is door H. M. de Koningin be-
noemd tot commandeur in de Huisorde van Oranje; dit in
verband met het beëindigen van de studie van H.K.H. Prinses
Beatrix.
- 24 Prof. dr. **Zs. Szirmai** aanvaardt het ambt van buitengewoon
hoogleraar in het Oosteuropes privaatrecht met een oratie
over Sowjetrecht en rechtsvergelijking.

NOVEMBER

- 27 In de Leidse gemeenteraad is de fractie-voorzitter van de V.V.D., J. G. Hagens, tot wethouder benoemd, zulks in verband met het vertrek van mr. J. Drijber naar Middelburg.
- 29 Plotseling overleed J. Dekker, die om gezondheidsredenen ontslag als lid van de gemeenteraad van Warmond had genomen.

DECEMBER

- 7 De automatische spoorwegbomen aan de Herenstraat en de Telderskade worden in bedrijf gesteld.
- 8 Inaugurele rede van prof. dr. J. W. G. ter Braak, buitengewoon hoogleraar in de neurologie, in het bijzonder ten behoeve van de Stichting Klinisch Hoger Onderwijs te Rotterdam.
- 15 Benoemd tot gemeentesecretaris van Schiedam mr. M. J. Blok, chef van het kabinet van de burgemeester en plv. gemeente-secretaris van Leiden.
- 18 Installatie van M. B. van der Klugt als lid van de Leidse gemeenteraad en deel uitmakende van de fractie der K.V.P.
- 20 De leerlingen van de Gemeentelijke bedrijfstechnische school hebben een actie gevoerd voor het Albert Schweitzerdorp in Frankrijk met als resultaat een opbrengst van niet minder dan **f 5000.—**.
- 26 Zeer velen nemen deel aan de molentocht op de schaats, die voor het eerst weer sinds 1956 kan worden gehouden.
- 29 Onder grote belangstelling uit universitaire kring neemt dr. J. E. baron de Vos van Steenwijk afscheid als president-curator van de Universiteit tijdens een receptie in de Lakenhal, aangeboden door het college van curatoren en de academische senaat.

IN MEMORIAM

FRANÇOISE ANTOINETTE LE POOLE

LEIDEN 23-7-1882—5-1-1961 LEIDEN

Mejuffrouw Le Poole was het tweede kind en de oudste dochter van de vier in leven gebleven kinderen van het echtpaar Lodewijk Gerardus Le Poole, fabrikant, en Dorotheë Marie de Vriese, dochter van prof. dr. Willem Hendrik de Vriese, hoogleraar in de wis- en natuurkunde, en van Charlotte Theodora Antonia Bosse. Enerzijds stammend uit een zuid-nederlandse familie — de eerste Le Poole, afkomstig uit Hondschooten, kocht in 1627 het poorterschap van Leiden — anderzijds uit Leidse intellectuele kringen, kon het kind, dat daarvoor ontvankelijk was, een meerzijdige belangstelling meekrijgen. Dit is bij mejuffrouw Le Poole zeker het geval geweest.

Op zesjarige leeftijd ging zij naar de particuliere school voor meisjes van Juffrouw De Lange. Deze school was gevestigd aan de Hooigracht, in één der panden, die in de loop der tijden geïncorporeerd zijn in het St. Elisabeth-ziekenhuis. De diphteritis had reeds in 1880 een kind van de heer en mevrouw Le Poole-De Vriese in het graf gelegd, in 1890 werd Françoise door deze ziekte aangetast. Maandenlang kon zij het onderwijs van mej. De Lange niet volgen, waardoor zij in de tweede klas bleef zitten. Dit feit is voor het kind een ergernis geweest: „Dat is mij verder nooit overkomen, ook later niet op de meisjes-H.B.S.“, heb ik haar eens enigszins fel horen zeggen.

De familie Le Poole woonde in het huis Gerecht nr. 10. Het pand had oorspronkelijk, d.w.z. vóór de brand van 1889, een 17e eeuwse gevel. De grote tuin, die de kinderen onvergetelijke uren bezorgde, werd later op een klein stukje na, gevoegd bij een naburig pand. Een bezoek van een Engels echtpaar, mr. en mrs. Illingworth in 1884 aan Holland en speciaal ook aan de familie Le Poole-De Vriese gebracht, werd voor mrs. Illingworth aanleiding tot de publicatie van „A fortnight in Holland”. Hierin was o.a. een

beschrijving van de familie Le Poole en van Gerecht 10 opgenomen. De desbetreffende bladzijden bleven mejuffrouw Le Poole haar levenlang met trots en voldoening vervullen (zie L.J. 1948, p. 40).

Nadat de meisjes-H.B.S. was afgelopen kwam het verlangen bij Françoise op geschiedenis te gaan studeren. Maar de ouders beslisten anders. Françoise werd voor een jaar naar een kostschool in Bonn gezonden. Het pensioonaat bracht niet zo veel meer kennis bij dan zij op de Leidse middelbare school had opgedaan. De opleiding van Françoise werd na dat jaar in het buitenland als voltooid beschouwd. De eerstvolgende jaren bleef zij thuis.

Inmiddels was de heer L. G. Le Poole uit de fabriek getreden en had zich daarna, op verzoek van F. de Stoppelaar, directeur van de Fa. Brill, beziggehouden met het ordenen en beschrijven van het archief van de ned. herv. diaconie en kerkvoogdij en, eenmaal op dit terrein werkzaam zijnde, volgde de ordening van het archief van het H. Geest- of Arme wees- en Kinderhuis aan de Hooglandse Kerkgracht. Françoise was haar vader daarbij behulpzaam en zij zette deze arbeid na 1908, het jaar waarin haar vader overleed, voort. Later ontving zij een officiële aanstelling als archivaris van het kerkbestuur der ned. herv. gemeente alhier. Zij werkte slechts twee middagen per week als zodanig.

In 1915 assisteerde zij bij de boekhouding van de fabriek. Haar broer, de heer S. J. Le Poole, was zijn vader als fabrikant opgevolgd. Deze werkkring was van korte duur, want al in het volgende jaar aanvaardde mejuffrouw Le Poole de betrekking van secretaresse van de Inspecteur voor het Staatstoezicht op krankzinnigen en krankzinnigengestichten te 's-Gravenhage. Door ernstige en langdurige ziekte van haar moeder bleek het bezwaarlijk buiten de stad werkzaam te zijn en zag zij zich genoodzaakt deze betrekking, door haar bijzonder gewaardeerd, te verlaten. Zij keerde terug naar de boekhouding van de fabriek aan de Garenmarkt. De praktijk bracht haar ertoe zich voor dit werk te bekwamen door het afleggen van twee examens boekhouden in 1923 en jaren later, in 1931, engelse handelscorrespondentie en typen. Met hart en ziel werkte zij in het familiebedrijf, dat in de latere jaren van haar bestaan bijna uitsluitend vlaggedoek fabriceerde, tot 1936, toen de fabriek, één der oudste Leidse textielbedrijven, vijf jaar na het overlijden van haar broer en daardoor, werd opgeheven.

Een nieuwe taak begon in datzelfde jaar bij de administratie van het Diaconessenhuis.

Door perspectieven, die de toenmalige archivaris van de ned. herv. kerk in Nederland mejuffrouw Le Poole als archivaris van de Leidse herv. gemeente opende, zonder enige grond overigens, meende zij, dat haar kansen beter zouden zijn in dat opzicht, wanneer zij in het bezit zou zijn van het diploma archiefambtenaar der tweede klasse. In 1933 behaalde zij dit diploma.

Het is mejuffrouw Le Poole niet gegund geweest zich op het specifieke terrein van haar belangstelling, de geschiedenis in het algemeen, te bewegen. Wel heeft zij haar belangstelling kunnen richten op de Leidse geschiedenis. Haar werkzaamheden als penningmeesteresse van de vereniging Oud-Leiden sedert 1946, en als lid van de redactie-commissie van het Leids Jaarboekje, sedert 1937, en meerdere mededelingen en kleine publikaties in laatstgenoemd orgaan getuigen daarvan. Bij deze functies dient te worden vermeld, dat zij jaren lang penningmeesteresse van de Vereniging Vrienden van de Lakenhal is geweest. Zij was de aangewezen persoon om regentes te zijn van het oudste Leidse hofje, het St. Anna Aalmoeshuis aan de Hooigracht. De restauratie, die in de jaren 1939-1941 plaatsvond, had haar diepe belangstelling en mede door haar energieke medewerking kwam deze, ondanks de moeilijke tijden, tot stand.

Mejuffrouw Le Poole nam intensief deel aan het stadsleven. Bij geen enkele officiële gebeurtenis ontbrak zij. De 3e oktober voerde haar van het réveil, via het Van der Werff-park naar de Waag, waar zij vele jaren lang haring en wittebrood uitdeelde, vervolgens naar de Pieterskerk, kortom zij maakte alle fases van die feestelijke viering mee.

Op sociaal-maatschappelijk terrein heeft zij zeker haar partij meegeblazen. Behalve regentes van het St. Annahofje was zij dertig jaar lang belangeloos penningmeesteresse van de afdeling Leiden van de Zuid-Hollandsche vereniging Het Groene Kruis, lid van de z.g. Hofjes-commissie, gevormd door de Sociale Raad om tot een verantwoorde exploitatie van de hofjes te komen.

Vanaf de oprichting in 1932 was Françoise Le Poole lid van de Soroptimistclub, Leiden. In dit verband is zeker te vermelden, dat zij gedurende de jaren 1939-1947 penningmeesteresse van het hoofdbestuur van de Nationale Unie der Nederlandse Soroptimistclubs was. Als zodanig had zij mede de gelden van het Steunfonds onder haar beheer. Françoise heeft kans gezien om deze gelden uit de handen van de bezetter te houden.

Mejuffrouw Le Poole kreeg het voorrecht een mooi huis te

kunnen laten bouwen aan de Van Slingelandtlaan, waarin zij vele jaren achtereen familie en vrienden op bijzonder gezellige wijze wist te ontvangen. Bij die gelegenheden werden dan telkens weer andere curiositeiten, alle met een oude geschiedenis en afkomstig van de families Le Poole, De Vriese en Bosse of verworven door aankoop, getoond. Het leek wel of haar bezit in dit opzicht onuitputtelijk was. Uit dit alles sprak overduidelijk haar grote gehechtheid aan haar familie, het familiebedrijf en haar geboortestad. Eenmaal heeft zij een familie-reünie georganiseerd, waar Le Poole's, gekomen van heinde en ver, aanwezig waren. Ondanks haar gevorderde leeftijd, zij was toen over de 70, was deze reünie zo uitstekend geregeld, dat zij voor alle deelnemers een bijzonder prettige belevenis is geweest.

Mejuffrouw Le Poole onderhield trouw alle relaties, zowel die uit haar jeugd als die van recente datum. Zij was, zoals hierboven reeds is gezegd, bij alle officiële gebeurtenissen in de stad en ook wel daarbuiten aanwezig, waardoor zij een veelgeziene en mede daardoor een bekende figuur was en bleef. „Bleef”, hierin ligt een zekere tragiek. Mejuffrouw Le Poole heeft niet de moed gehad zich uit haar functies terug te trekken toen de dag daarvoor was gekomen. Voornamelijk toen haar lichamelijke toestand zich meer en meer hiertegen ging verzetten, bleef zij desondanks zitting houden als bestuurslid, excursies meemaken, lezingen bijwonen. Zij verzette zich, aanvankelijk kranig, langzaamaan verbeten en verbitterd tegen het ouder worden, miste de berusting, die gepaard gaat met wijsheid, de eigenschappen die oude mensen zo waardevol en geliefd maken.

Met deernis hebben haar vrienden deze strijd gade geslagen, ook wel met enige ergernis soms, omdat zij risico's nam, die niet meer verantwoord waren. Een onjuiste opvatting van haar financiële mogelijkheden heeft haar onnodig bezwaard.

De dag voor haar overlijden had zij het St. Annahofje aan de Hooigracht bezocht en een autotochtje door de stad gemaakt. De dood, kwam onverwacht op 5 januari in de zeer vroege morgen.

Wij wijden deze levensbeschrijving in dankbaarheid aan haar nagedachtenis.

ANNIE VERSPRILLE



Cliché Leidsch Dagblad

Françoise Antoinette Le Poole
1882-1961.



Foto W. J. van Varik

Afb. 1. Geglazuurd middeleeuws potijr gevonden ter plaatse van de Oudenhof te Oegstgeest.



Foto W. J. van Varik

Afb. 2. Een juk van de brug van de Oudenhof.

BIJDAGEN

NOGMAALS DE OUDENHOF TE OEGSTGEEST

door

Dr. W. C. BRAAT

In het Leidsch Jaarboekje van 1941 beschreef ik de opgraving van de overblijfselen van de Oudenhof, het oude kasteel van de Heren van Oegstgeest, dat gelegen heeft in de hoek tussen de Hofdijk en de Lage Voort (thans Wijtenbachweg), daar waar nu nog dat aardige poldermolentje staat.

Men zal zich herinneren, dat bij de opgraving bleek, dat van het kasteel zelf niets meer over was. Alleen de grachten (drie smalle ringgrachten) waren nog terug te vinden. Thans is het terrein, waarop het kasteel gelegen heeft, als zoveel andere mooie landelijke plekjes, ten offer gevallen aan de angstwekkende bevolkingsaanwas. Er worden straten aangelegd en weldra huizen gebouwd. Het aardige molentje heeft men gespaard; er is een vijver bij gegraven en het schijnt de loffelijke bedoeling te zijn van het gemeentebestuur van Oegstgeest om hier een oase te scheppen temidden van de huizenwoestenij. Helaas blijft de achtergrond van het molentje jammerlijk bedorven door een paar lelijke huizenblokken met platte daken. Als men hier een paar huizen gebouwd had van een wat meer landelijk type, was het minder erg geweest.

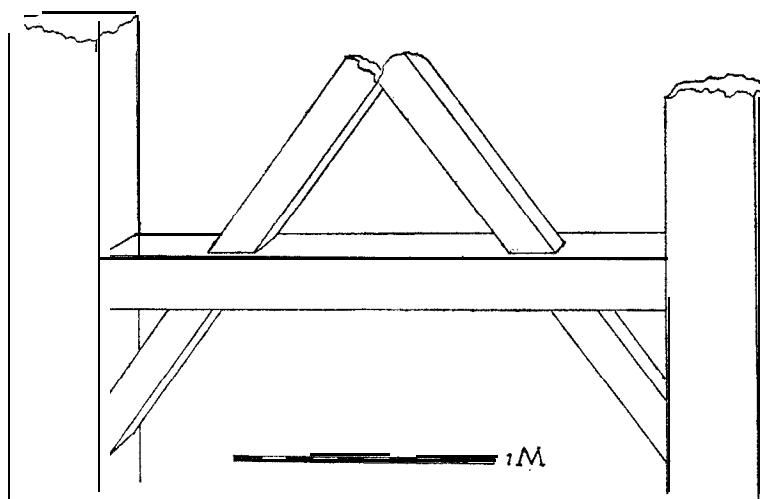
Bij het graven van rioleringssleuven werden ook de voormalige grachten van het kasteel doorsneden. Uit de veenachtige grachtvulling kwamen nog heel wat scherven van middeleeuws aardewerk voor den dag, meest uit de 13^e en 14^e eeuw. Een leerling van een der Oegstgeester scholen vond een mooi gaaf kannetje

van vroeg steengoed uit de 13e eeuw, dat hij beloofd heeft altijd als een waardevolle antiquiteit te zullen bewaren. Zo'n vondst wekt dikwijls bij de jeugdige vinder voor zijn hele leven liefde en belangstelling voor mooie oude dingen en dat kan een belangrijke factor zijn voor zijn levensgeluk. Het aardige potje dat hierbij wordt afgebeeld werd in scherven gevonden door de heer W. J. van Varik en, na op het Rijksmuseum van Oudheden vakkundig te zijn gerestaureerd door mij op het gemeentehuis van Oegstgeest afgeleverd waar men het, met enige schervenvondsten, piëteitvol bewaren zal. Het is 16.7 cm hoog en 16 cm breed. Het is van vrij grove, rossig grijze klei gebakken en van binnen en van buiten vrijwel volledig bedekt met bruin loodglazuur. De bodem, slechts spaarzaam geglaazuurd en zwart berookt, wat erop wijst dat het op het vuur gestaan heeft, is enigszins bol en de vier aan de kanten uitgeknepen voetjes zijn zo kort, dat de pot er toch niet op staan kan. Op grond van dit feit zou men de pot willen beschouwen als een overgangsvorm van het aardewerk met lensvormige (enigszins bolle) bodem¹ naar de pot die stevig staan kan op drie of vier uitgeknepen voetjes, op een standring of op een vlak afgesneden bodem. Zulk een overgangsvorm zou men in het begin van de 13e eeuw willen dateren, maar de randvorm lijkt eerder later. Ik ken geen parallel van deze aardewerkvorm die, gelet op de wat gedrongen vorm, misschien van Engelse origine zou kunnen zijn en te dateren in de latere 13e of 14e eeuw.

Interessanter is feitelijk een andere vondst waar de heer Van Varik mij attent op maakte. In de vulling van de buitengracht aan de z.w.-zijde van het kasteel, bleek nog een van de jukken grotendeels bewaard te zijn gebleven waar de toegangsbrug op heeft gerust. Bij het graven van een rioleringsgleuf kwam dat juk tevoorschijn. Het bestond uit een samenstel van zware eikenhouten binten en is waarschijnlijk de enige constructie van dien aard, die uit de middeleeuwen tot ons is gekomen, toevallig geconserveerd voor zover het houtwerk in het grondwater zat. Op de foto van de heer Van Varik is het houtwerk gedeeltelijk aan het oog

1. Vermoedelijk duiden de bolle bodems bij het vaatwerk uit de vroege middeleeuwen op de gewoonte om op een lemen, ongelijke of met zand bestrooide grond te zitten. Vaatwerk met een enigszins bolle bodem kan daarop beter staan. Naarmate er meer meubilair, als tafels en banken, in gebruik kwam, ging men ook vaatwerk met een effen standvlak maken. De eigenlijke kogelpot zal gediend hebben om op een open turfvuur te koken. Als de turf inzakte viel de pot toch niet om,

onttrokken door een hoop grond die er voor ligt. De constructie-tekening geeft het juk iets vollediger weer. De staande palen zijn 34 x 26 cm dik. De liggende balk is 20 cm in het vierkant en de schuin opstaande stukken, die door het dwarsbint zijn heen-gestoken 15 cm. Het geheel is een mooi staaltje van middeleeuws timmermanswerk en het enige constructieve element dat van het oude kasteel van Oegstgeest is overgebleven.



Afb. 3. Constructietekening van het bewaard gebleven gedeelte van een der jukken van de brug.

LEIDSE WINDMOLENS VOOR

1600

door

Ir. A. F. DE GRAAFF

Als wij, ruw geschetst, voor de Leidse molens drie tijdperken aannemen, biedt vooral het eerste tijdperk, de middeleeuwen, weinig houvast. De gegevens zijn niet overvloedig en het is moeilijk uit te maken of wij met een door een paard gedreven rosmolen, een windmolen of zelfs mogelijk met een **waterkrachtmolen**¹ te doen hebben. De windmolens staan niet in de stadskern, doch aan de toevoerwegen, soms in gebieden die pas laat bij de stad getrokken zijn. Ook zijn een tweetal kloosters, nl. Hieronymusdal buiten de Blauwpoort en de Reguliers te Leiderdorp, in het bezit van een molen voor eigen gebruik. Door dichtere en hogere bebouwing raakten de molens in verdrukking. Zij werden dan verplaatst naar ruimten waar geen gebouwen of boomgewassen de wind konden onderscheppen.

In het tweede tijdperk, van omstreeks 1500 tot het beleg, staan aan de westzijde van de stad op de uiterwaarden van de Rijn binnen de stadsvrijheid drie molens en aan de zuidkant in het ambacht Zoeterwoude vijf of zes. Deze molens zijn terug te vinden op de kaart van Jacob van Deventer van omstreeks 1570. Ook buiten de oude Zijlpoort in Leiderdorp en aan de tegenwoordige Heerenstraat naar Zoeterwoude stonden molens, die voor de Leidse bakkers maalden en waarvoor de molenaars recognitie betaalden. In 1570 waren deze buitenmolenaars, teneinde hun maalrecht te behouden, gedwongen om poorter te worden.

Tijdens het beleg werden de buitenmolens en andere **getim-**merten gesloopt en werden op de wallen plaatsen ingeruimd om deze bouwsels binnen de stad op te richten.

Van de *middeleeuwse* molens kennen wij er vijf, nl. :

A. de molen op **Gansoord** aan de Nieuwe Rijn, op de hoek van de stadsvest,

- B. de molen aan de Vliet,
- C. de molen en molenwerf op het Kort Rapenburg,
- D. de Marenmolen,
- E. de molen genaamd Oest-Holland aan de Vestwal bij de Oude Rijn.

A. Van de molen op **Gansoord** weten wij bitter weinig. Waarschijnlijk werd hij in 1368 overgedragen van Jacob Gous op Willem Willemsz. In 1435 wordt „een huis naast de molen op Gansoord” vermeld. In 1443 was de molen in bezit van Andries Gillis en Dirk Jansz, en mogelijk in 1502 „de molen van Dirk Jansz Hout”.

B. De molen aan de Vliet bij de Naakte Sluis wordt in 1398 door Willem van Egmond en Jan van Leyden beleend aan Willem Bort, gehuwd met Baerte van Leyden. Het leen blijft in de familie Bort tot Symon Bort Jacobsz het teruggeeft; het wordt dan beleend aan Gerrit van Veen Claesz. Deze leenmannen zijn geen molenaars doch aanzienlijke Leidenaars die de molen verpachten.

In 1503 zijn Engebrecht Dirksz en zijn zoon **Barent** er molenaars. Omstreeks 1570 bevindt de molen („De Koe”) zich in het bezit van Oude Jan van Schagen, molenaar en later van zijn weduwe Trijntje Claesdr. Omstreeks 1581 wordt hij gepacht door Coen Gysbrechts, molenaar uit Den Haag, te zamen met Claes Harmens, molenaar, (gehuwd met Gommertje Ariëns van Soetermeer). Een stuk uit ongeveer 1720 (archief Heereman van Zuydwijk nr. 1667) wijst terug naar de middeleeuwse toestanden met een erfpacht van „den huyse Palesteyn op een erf tot Leyden”, voordien geweest zijnde een molenwerf aan het einde van de Delftsche Vliet op een plaats genaamd „het eyland en is hetzelfde tegenwoordig betimmerd met huisgens”.

C. De molen op Kort Rapenburg stond op de molenwerf tussen Noordeinde en Galgewater. Hij stond aan de Jan van **Woudengraft**, later **Achtergracht**, nu **Doelengracht**, die toen doorliep tot in het Galgewater. Omstreeks 1490 werd een gedeelte door de inwoners van het buurtschap gedempt, waarna het pleinachtige Zand ontstond (thans Oude Varkensmarkt) dat reeds toen voor de talrijke op het Noordeinde wonende wagens (voerlieden) als parkeerterrein diende. Tussen Noordeinde en Galgewater bleef de gracht nog in stand en ten oosten dier gracht bevond zich de molenwerf van **Huge Jansz** die moolnaer (145 n). De molen werd reeds genoemd in een akte van 1430, waarbij een belending

verkocht wordt met verplichting de bomen om de vier jaar te snoeien en de ronde omgang van de molen te behouden. In 1473 wordt Witte **Hugen** de molenaar genoemd, die de molen moet hebben overgeplaatst naar het bolwerk bij de Wittepoort, daar in 1522 door de stad een molen met huis en erf gekocht wordt aan de Weddesteeg van Aert **Pieters**, wagenaar. Later, in 1551, ruilt de stad een ledig erf met twee **cameren** staande tussen Weddesteeg en stadsvest bij de Haagpoort tegen het ledig **molenerf** op 't Noordeinde over 't Sand met Maartyn Aelberts, timmerman. Beide transacties hebben wel gestrekt tot afronding en versterking van het bolwerk bij de Wittepoort.

Martyn Aelbrechts, bijgenaamd Roerom, bouwde het verkregen terrein vol met „**camertgens**” (éénkamerwoningen). De **toegang-**gevende Molenwerfsteeg, in de wandeling, evenals diverse andere stegen, als slicksteeg bekend, werd later verdoopt in Valkensteeg, naar de op de hoek in het Noordeinde staande **huizinge** De Witte **Valck** van Aernt Vredericksz Grijp, wagenaar.

D. Van een Marenmolen is herhaaldelijk sprake. Een mogelijke ligging is de plaats waar nu de **Marekerk** staat. Een stadsrekening uit 1426 vermeldt 2000 stenen daar men de vest bij de **Maern-**molen mede straatte. In 1454 wil men „**vercopen** de marenmolen met **hore** erve en metten molenhuize en erve toebehorende Gerrit Gilleszoon”, koper Adriaan de leertouwer, voor go philippus schilden. In 1498 vinden wij „**op** de mare, van de molen af”.

In het kenningboek uit 1461 is een kwestie over de **Maren-**molen tussen de erfgenamen van Jan van Leyden, daar de molen door de oudste zoon Pieter als huwelijksgoed is toegewezen aan zijn zuster Hase, gehuwd met Vranck Meester Pieterszoon, waartegen Alyt Jansdr. met **Florijs** van Foreest en Baertje Jansdr. met Willem Bort bezwaar hebben.

E. De laatste ons bekende middeleeuwse molen lag aan de Vestestraat, dus dicht bij de singelgracht, die bij stadsuitbreiding de **Heerengracht** zou worden. Hij stond niet zeer ver van Oude Rijn en Zijlpoort op een terrein dat in het kaartboek van **Dulman-**horst nog als molenwerf staat aangeduid; voor 1574 moet deze molen, die herhaaldelijk in reparatie was, afgebroken zijn. Dichter bij de Oude Rijn omtrent pottebackerswerf werd door Jan Dirks en Adriaan Symons in 1574 een molen van buiten de stad opgericht. Overigens geeft het kaartboek nog een aanzicht van de stadsmuren en hierbij blijkt de daar gelegen **waltoren** ook al de naam Oost-Holland te dragen.

In 1441 is reeds sprake van een rente op een molen op Oest-hollant. In 1449 verkoopt Pieter van Berendrecht zijn aandeel in molenhuys en erve aan Claes Willemsz van der Burch voor 18 Philips schilden; in 1464 zijn Claes Willems van der Burch, Clement Jacobsz en Louwerys Jacobsz eigenaars voor een derde.

In 1465 laat Willem de Bastaard van Wassenaar om de molenwerf een muur bouwen en betaalt hij de metselaar niet, bovendien moet hij die muur nog afbreken omdat hij te na aan de vest gebouwd heeft.

Geruime tijd vinden wij niets over deze molen, tot in 1540, wanneer hij voor 250 carolus gulden verkocht wordt aan Vincent Claes Smit. Volgens een kenning uit 1542 heeft Gysbrecht Hendriks molenaar te zamen met Vincent Claes deze molen binnen Leyden bij de Zijlpoort gekocht. In 1544 is Vincent Jans, molenaar van Haarlem, (23 juli 1542 poorter geworden) huurder van molen en molenhuis voor 52 pond.

Met de naam van de molen is het wat vreemd gesteld. In 1438 en 1443 staat er buiten het stadsgebied, doch binnen 50 roeden, een toren Oesthollant, waarbij Florys van Boschhuysen een hofstede heeft. Florys mag deze hofstede bewonen en toch poorter blijven. In 1450 wordt door de Raad van Holland beslist dat de schout van Leiden afbraak van het huis kan vorderen. In 1472 heeft Willem Floryszoon van Boschhuysen het huis afgebroken en verkoopt hij aan de stad een strook van drie roe breed langs de Vest. Er wordt gesproken over een brug over de Oude Rijn die toegang gaf tot de afgebroken hofstede en de toren Oost-Holland. Dit alles in secretarie-archief, regesten nrs. 503, 528, 639 en 838. van het archief van de secretarie van de stad Leiden, 1253-1575. Helaas is, door de latere stadsuitbreidingen, het terrein waar de toren stond niet meer toegankelijk voor onderzoek met de spade. Woonde op en bij de toren eertijds een der vazallen van de burggraaf op een vooruitgeschoven post? Het verdedigbare gebied strekte zich mijns inziens niet verder uit dan de Hooigracht.

Op de kaart van Jacob van Deventer van omstreeks 1570 staan op de uiterwaarden van de Rijn, westelijk van de stad, buiten de Rijnsburger- of Blauwpoort drie windmolens en buiten de Haagpoort of Wittepoort vijf of zes. Uit vele losse gegevens mogen wij opmaken dat zij er omstreeks 1500 reeds stonden.

Aan de noordzijde van het Galgewater is allereerst de molen van Rembrandt's voorvaderen, gelegen aan de stadszijde van de

Lopsenwetering, dus ter hoogte van de tegenwoordige **Morschpoort**. De uiterste molen, volgens middeleeuwse smaak aangeduid als „die moelen bi der gallich”, stond bij het terrein waar nu Njord regeert, en daartussen was nog een molen, waarvan het lot door de vele wisselende eigenaars moeilijk te bepalen is.

Een dezer molens is wel de molen van het klooster Lopsen of St. Hieronymusdal geweest, een stichting die steeds met geldgebrek kampte en dit bezit dus te **eniger** tijd van de hand gedaan moet hebben. Dit is niet de uiterste molen geweest, want die wordt omstreeks 8 maart 1450 door Jan en **Dirck Jansz** die molenaar gesticht op land dat zij in erfpacht nemen van de nonnen Ter Poel en van Jan van **Zijl** Claeszoon voor twee pond **comans** per jaar; wij springen een halve eeuw over en zien deze twee pond in 1503 door Lourys Hendriks de molenaar betalen aan het Lopsenklooster. In 1504 betalen Willem Dirksz en de weduwe van Lourys molenaar samen hetzelfde bedrag, terwijl wij in 1514 vinden : „Item op die uitterste molen na de galich twee pont hollands t **sjaers** mitten hou (onaflosbaar) verschijnt purificatiene (betaalt) Jan Cyricx.”

Op dezelfde molen heeft betrekking de akte uit Archief Gasthuizen nr. 1358 van 11 januari 1513 inhoudende:

„Jan Ziericxz en Geryt Roelofsz molenaars erkennen **gezamenderhand** schuldig te zijn aan het sinte Regten zusterhuis buiten de Rijnsburgerpoort in de vrijheid der stad een rente van vier rijns gulden op een halve molen, molenhuis en erf toebehorende Jan Ziericxz voorzgd, gelegen buiten de Rijnsburgse poort bij de galg, daar Jan voorz. nu op woont, belegen zuid de Rijn, noord de Heerenweg, oost en west de broederen van Sint Jheronymushuis.”

Over de uiterwaarden, waar de molens stonden, werd geen Rijnlands bundergeld betaald, zodat de bekende morgenboeken (de eersten in 1544) geen inlichtingen over de molenwerven geven, wel de kohieren der tiende penning van Oegstgeest. Deze tiende penning (niet die van Alva, geheven van **koopmansgoederen**) bedroeg 10% van de huurwaarde.

In 1544 wordt de molen van Roelof Gerritsz geschat op 24 gulden en bedraagt de belasting twee pond acht stuiver, in twee termijnen betaald. In 1558 behoort de molen voor de helft aan zoon Gerrijt, die in **1561** de gehele molen bezit, geschat op een huurwaarde van 50 pond. Ook heeft Roelof Gerrits nog een **warmoes**-tuintje van een hont (honderd roe of 14 are), mogelijk een **kool**-tuintje.

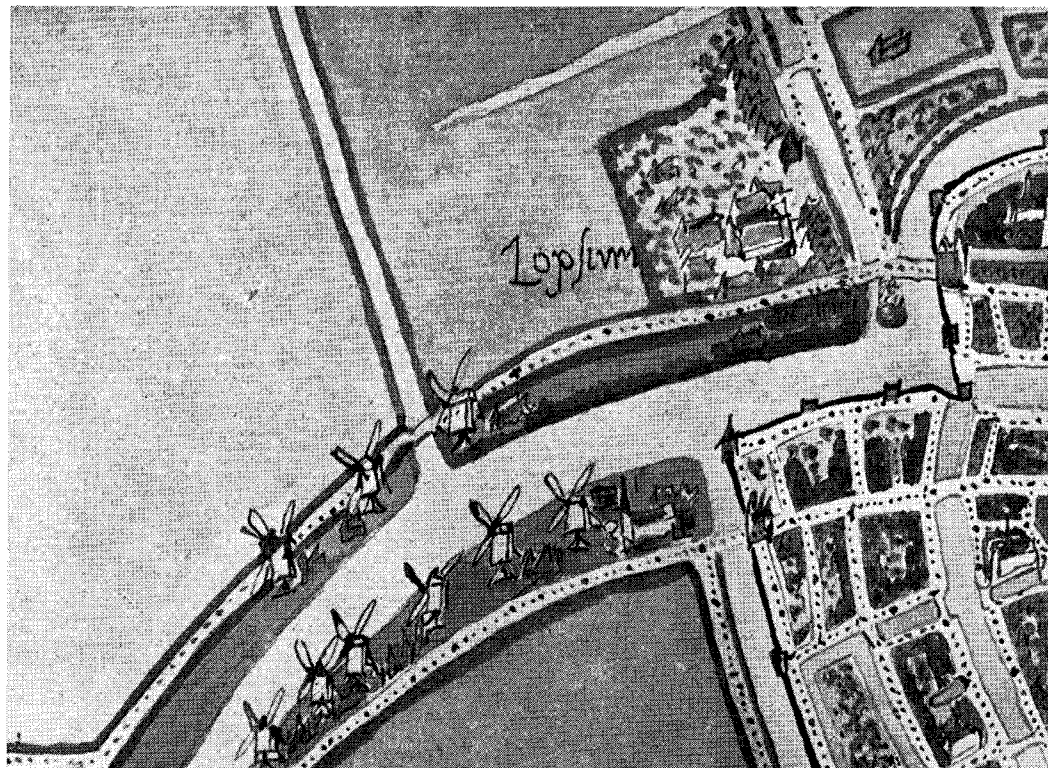


Foto N. van der Horst

De molens langs de Rijn ten westen van de stad. Fragment van de kaart van Van Deventer ca. 1560/72.

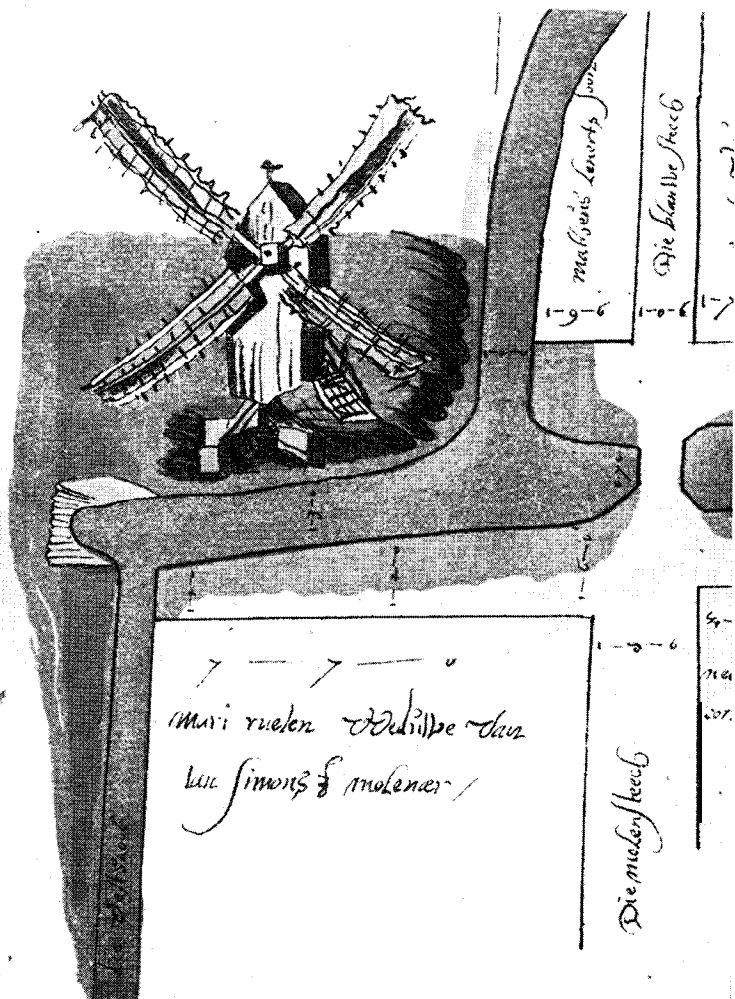


Foto N. van der Horst

De molen van Marie Roelendr., weduwe van Jan Simons molenaar, op de wal bij de Cellebroersgracht, thans Kaiserstraat, ter plaatse van het huidige „torenlaboratorium”, gezien van de Boisoetkade. Uit: W. Pleytz, Leiden vóór 300 jaren, bijlage XXXI.

In het molenhuis, bij de molen binnen de vrijheid zullen Roelof Gerrits met zijn huisvrouw Lysbet Harmensdr. en hun gezin ook wel gewoond hebben, doch het is met na te gaan wanneer zij de veiligheid van de stadsmuren zochten, mogelijk in de eerste dagen van het beleg, dat meer een afsluiting van aanvoerwegen dan een omsingeling was.

Er is in ieder geval tijd geweest om de houten molen en de andere eigendommen binnen de stad te brengen.

Gaarne zouden wij omstandig weten wanneer Roelof overleed. Was het bij een schermutseling met de **spaanse** voorhoede, bij een ongeluk tijdens het transport van de zeer zware molen, of was hij mogelijk reeds eerder gestorven?

In ieder geval treffen wij Lysbet Harmensdr. aan als weduwe en eigenares van huisjes die op 22 juni 1574 worden onteigend. „**Schatting** van seeckere huysen **ende** erve gelegen aan der stede **walle** tussen de witte poort **ende** Cort-rapenburg gedaen bij schepenen deser stede ter requisitie van burgemeesteren, om aldaar te doen graven **ende** schieten en sloten, en de wallen te doen **breeden**. **Ende** de twee cameren van Lysbeth Harmensdr Wed. van Geryt Roelofsz molenaer mede aen de vest gelegen, getaxeerd op een **somme** van 60 £ en sal voor de **pachte** van vijfthalven stuvers sjaers mitten houde **opte** twee cameren staende in den eersten termijn **afgecort** worden 4 £ 1 stuiver, (tegen den penning 18) sulcx dat de **voorsz.** Lysbeth Roelofsdochter niet meer suvers sal ontfangen dan de **somme** van 55 £ 19 stuvers.”

Waarschijnlijk is de afbraak later niet doorgegaan en het onteigende weer geruisloos teruggegeven.

Iets dergelijks geschiedde in 1575 toen de stad ten behoeve van een Akademiegebouw alle huizen tussen Kort Rapenburg en Kabeljauwsteeg en langs het Rapenburg tussen Breestraat en het in stadsbezit zijnde Barbara-klooster waar de Akademie gehuisvest was, schatte en onteigende.

Het gedroomde monumentale gebouw kwam nooit tot stand en de onteigenden waren waarschijnlijk blij in de weer opbloeiende stad hun panden te kunnen behouden.

De huisjes waren g juli 1546 voor 19 schilden door Huych Pietersz Coedyck gekocht van Jacob **Hugen** brouwer, die ze weer verworven had van Jan Cornelis de Blinde.

Blijkens kohier van de tiende penning waren zij in het bezit van de weduwe Ael Coedycx, nl. in 1557 als, „twee cameren ter week, ieder 1 schelling” en in 1564 als „twee huiskens ‘t ene ledich en ‘t

andere om Godtswille" opbrengst nihil. Een wat schematische afbeelding van de huisjes is te vinden bij Dulmanhorst in het grachtenboek op kaart 79: „de vestsloot van 't Cortrapenburg stuitende tot omtrent den pellicaentoren toe." Bij het geschetste huisje staat als eigenares „Lysbeth Roelendr.“, een onnauwkeurigheid die we ook al bij de onteigening aantreffen.

Uit ongeveer 1610 is in de prentverzameling van het gemeentearchief onder nr. ggg een kaart van Jan Pietersz Dou bewaard, die resultaten van een nauwkeurige opmeting geeft. Hieruit blijkt een merkwaardig iets. Voor meting werd toen algemeen en wordt in de bloembollenstreek nu nog gebruik gemaakt van de Rijnlandse roede, ongeveer 3.78 meter verdeeld in 12 voeten of 144 duim.

In 1610 was de landmeter Jan Dou al zo ver dat hij een decimale **roestok** gebruikte, dus in tienden en honderdsten, wat bij de berekening der oppervlakten een groot voordeel opleverde. Ook op andere kaarten uit die tijd zal men met deze decimale roeden rekening moeten houden.

Hoe Gerrit Roelofsz, of zijn weduwe, in het bezit van de vermelde huisjes kwam is nog niet gevonden, doch het is stellig zeker dat zij, wonende in deze huisjes, voorkomt bij de volkstelling in 1574 als „Geryt Roelofsz weduwe met (totaal) g personen".

Het huis waar Lysbet Harmens (hertrouwd met Cornelis Claesz van Berckel) volgens het bevolkingsregister van 1581 woonde, was tevoren eigendom van de zadelmaker Reynoult Hendriksz, die ook nog een huis aan het Noordeinde bezat, doch in moeilijkheden geraakte en beide huizen verkopen moest aan Cornelis Claesz, molenaar. Het huis aan het Noordeinde werd doorverkocht, terwijl Cornelis in het huis aan de Weddesteege zijn intrek nam. Hij woonde daar in 1581 met Lysbet Harmensdr. zijn huisvrouw en Harmen (geb. in 1568) en Maritje (geb. in 1564) haar kinderen. De beide andere kinderen, Roelof (geb. in 1566) en Neeltje (geb. in 1559), waren blijkbaar reeds overleden. Verder woonden er de student Monsieur Eyma uit Vriesland, de dienstmaagd Lysbet Adriaansdochter en de twee **molenaarsknechts** Claes Cornelisz en Clement Jansz. De molenaarsknecht Claes Cornelisz, later eveneens molenaar, was geen zoon, doch een neef (**cozijn**) van Cornelis Claesz van Berckel, wat blijkt als hij getuige is van diens volgende (gerechtelijke) huwelijken nl. 26 augustus 1600 met **Gerritje** Thomas van Zwieten en 27 september 1620 met Adriaantje Rembrandtsdr uit Heiloo.

Tijdens het beleg was Lysbeth Harmens mogelijk de eerste die haar molen van over het Galgewater binnen de stad oprichtte. Wij lezen namelijk in het Groot Privilegieboek per 23 november 1574 dat „voor Schepen komen Burgemeesteren van Leyden ter **eenre**, ende jonge Jan Cornelisz van Schagen **ende** Lysbeth Harmansdr weduwe Gerrit Roelofssoon, met de voornoemde van Schagen haar **gecoren** voogt ter andere en komen overeen dat zij op de **walle** bij de Wittepoort daar de **Arck ende** Pellicaan gestaan hebben een corenwintmolen zouden stellen, zulcx zij dezelve aldaar in 't begin van den **jare** tseventig vier hebben gerecht gemaakt.”

Of de verplaatste molen aan de verwachtingen voldeed, weten wij niet, doch in 1574 deed Lysbet Harmens haar helft van de hand en kocht van de ambachtsheer van Noordwijk de **zuid-**molen aldaar, welke ambachtsheer (Jan van der Does) de overbodige molen der abdij van Leeuwenhorst aankocht ter vervanging van zijn bouwvallige noordmolen.

In hetzelfde Privilegieboek C, waarin allerlei voor de stad belangrijke stukken zijn opgetekend, komen ook de overeenkomsten met de andere molenaars voor. Veelal wordt door de stad een jaargeld van vierenhalf pond bedongen voor de ingenomen plaatsruimte op de wallen, met inbegrip van het windrecht. Dit laatste was eigenlijk een feodaal recht, dat niet aan de stad toekwam, maar zekerheidshalve werd bijgevoegd. Ook bevatten de contracten nog een vrijwaring voor de molenaar tegen aanspraken van derden, die mogelijk door de wieken gedood of gekwetst zouden worden.

Eveneens begin 1574 werd door Mees Dirksz Schot en Dirk Gerritsz een „**Corenmolentge** genaemt de wippe gerecht gemaakt op de boge of het **wulfspel** van de **Coepoort**.” Op de kaart van Lieftrinck, van kort na het beleg, is dit merkwaardige molentje, dat maar korte tijd dienst deed, te zien. In 1576 werd het nl. door storm verwoest en het kreeg daarna een minder hoge standplaats buiten de stad.

Rondgaande om de stad vinden wij (nu op de hoek van **Turf-**markt en Oude Vest) de ‚rundtmolen’ van Adriaan Gilliszoon, rintmolenaar op de **walle** bij de Rijsburgerpoort. Deze molen lag op een soort eilandje en verkreeg toegang tot de **Haarlemmer-**straat via een gang tussen het Ursulen gasthuis en de woning van Willemkje Thymansdochter; deze gang gaf tevens toegang tot een rosmolen behorend aan het Ursula-klooster. Op het eilandje was

reeds een schuur aanwezig. Was het deze schuur of was het de aparte lucht die van een runmolen uitgaat, die Burgemeesteren bewoog de huur hiervoor op zes ponden te stellen?

Nabij het Sint Jansklooster, een vroeggesticht hofje bij de oude Zijlpoort, werd door het afbreken van een paar huisjes plaats gemaakt voor de molen van Gangelof Symons timmerman en Pieter Gerrits molenaar. Deze wordt ook wel genoemd de molen bij de Moncktoorn.

De molen tussen Oude Rijn en Groenesteeg, omtrent de Pottebackerswerf, werd wat later gesticht; de huur ging pas Jacobi (25 juli) 1575 in, evenals die van de volgende korenwindmolen die door Gangelof Symons timmerman en Jacob Pancrasz aan het einde van het Levendaal werd opgericht.

Op de wal bij de Zijlgracht werd door het wegbreken van een paar huisjes plaats gemaakt voor de molen van weduwe en erfgenenamen van Claes Dirks Gel. Mogelijk was een dezer afgebroken huisjes de woning waar Aertge Claes de schilder zijn laatste eenzame levensdagen sleet alvorens bij nacht jammerlijk in de Voldersgraft (nu Langebrug) te verdrinken.

Bij onze rondgang passeren wij de toenmaals reeds zeer oude molen De Koe, op de plaats waar nu het Conscientieplein bij de Vlietbrug is en vinden aan het eind van de Cellebroersgracht (thans Kaiserstraat) de molen van Jan Symonsz (van Leeuwen) en Marijtje Roelen. In 1574 woonde Jan Symonsz nog in de omtrek van de Vrouwekerk aan de Haarlemmerstraat en had hij zijn molen buiten de Wittepoort. Deze molen werd in 1574 overgebracht naar het terrein waar nu het torengedebouw van het Zoölogisch Laboratorium staat en waar toen op de hoek van de Blauwe Steeg de herberg De Cattendans was.

In 1581 blijkt Jan Symonsz met Marijtje Roelen en zes kinderen te wonen in de Backersteeg, dus vlak bij de molen. Huisgenote was ook Trijntje Roelen, ongehuwde zuster van Marijtje; beide zusters waren oudtantes van Rembrandt.

Een kleindochter van Jan Symonsz en Marijtje Roelen, namelijk Lysbeth Symonsdr. trouwde in juni 1617 in de Pieterskerk met Rembrandt's oudere broer Adriaan, haar achterneef. Ongetwijfeld is de jeugdige Rembrandt bij dit huwelijk aanwezig geweest.

1574 was ook het jaar van vestiging van de molen aan het einde van de Blauwe Steeg, dus ongeveer bij de Sterrewacht, de molen van Barend Jans molenaar en Maritje Dirksdr. weduwe Barent Lambrechts.

Hieraan werden voor 1600 twee molens toegevoegd, die geheel nieuw gebouwd werden, waarvan de molen aan de Jan **Vossensteeg**, een onderneming van een viertal oprichters, herhaaldelijk van eigenaar wisselde, binnen de stad kwam te liggen en waarschijnlijk eindigde als molen De Valk op het gelijknamige bolwerk.

Van 1592 dateert de molen aan de Sint Jacobsgracht, door Gerrit Dirks, timmerman te Purmerend, gebouwd voor Jan Gerrits en Cors Cornelis als molenaars. Deze molen werd reeds omstreeks 1650 gesloopt.

Voor de verdere lotgevallen dezer molens en de later op de wallen der stadsuitbreidingen gestichte molens raadplege men het uitvoerige artikel van de heer G. C. Helbers in het Leidsch Jaarboekje van 1925/26.

1. Verg. S. J. **FOCKEMA ANDREAE**, *De Ark*, in: *Leids Jb.* 1958, 67-72.

HET KASBOEK VAN JAN VAN MATENESSE, HEER VAN DEVER. 1587

door

A. M. HULKENBERG

In het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bevindt zich een aantal stukken „afkomstig van enige Heren van Lisse en hunne rentmeesters”. Nummer 17 uit deze collectie is een „Manuaal van de rentmeester van wijlen Jonkheer Johan van Matenesse, ambachtsheer van Lisse. (c. 1625 • c. 1656.).” Deze rentmeester, Cornelis Antonisz van der Burch¹, had alle reden om nauwkeurig boek te houden en zijn boekenzorgvuldig te bewaren ! Op 14 juli 1624 was Jan van Matenesse overleden, ongehuwd, zonder kinderen en zonder testament. De erfgenamen van vaders- en van moederszijde betwisten elkander hevig de zeer omvangrijke erfenis. Trouwens, die van moederszijde zijn onderling ook nog weer verdeeld.² Van Van der Burch werd grote accuratesse geëist en zijn uitvoerige administratie vroeg veel papier. Daar vond hij op Dever een nog vrijwel blanco folioboek, wat hem zeer goed te pas kwam.³ Twee bladen waren beschreven. Hij vond het niet nodig ze uit te scheuren, maar beperkte zich tot het doorhalen van de tekst. Daarna begon hij zijn manuaal aan de andere zijde.

Toch zijn voor ons de doorgehaalde pagina's minstens even interessant. Het is een dagboek, eigenlijk een uitgavenboek, van bovengenoemde Jan van Matenesse uit het jaar 1587. Vol ijver begint hij op Nieuwjaar zijn aantekeningen. Hij deed dit zo nauwkeurig en zo uitgebreid, dat hij het maar zes weken heeft volgehouden. Met twee gulden voorschot op het loon van Andries, zijn dienaar, „om 't een en 't ander voor syn selven daer om te copen”, eindigt het relaas op 14 februari 1587.

Wie is deze Jonker Jan van Matenesse? Hij is de zoon van Claes of Nicolaas van Matenesse en stamt via de geslachten Van Matenesse, Van Duvenvoorde en Van Haften van de oude Heren die Ever, ofwel Dever af. Zijn vader, Nicolaas, was in 1544 getrouwd met Geertruyt Pieck, die vooral in Utrecht en in het Gelderse

aanzienlijke bezittingen had. Ze wonen te Utrecht, waar „Nico-laes van Mathenesse oock in bedieninge, ofte in de regeringe geweest was”.² In deze stad is hun enig kind, Jonkheer Johan, omstreeks 1545 geboren.* Op 2 december 1550 blijkt Nicolaas echter reeds te wonen op het Huis te Lisse, ofwel Dever. In 1564 is Nicolaas overleden. Jonkheer Johan volgt hem op. Hij mag zich echter dan nog geen Heer van Lisse noemen.⁴

Op zijn oude dag is Jan van Matenesse nog vertrokken naar Utrecht, omdat hij van zijn moederlijke bezittingen door „krych ende orloch weynich can vercrijgen, tenzy dat hij daeromtrent toeve”, waardoor hij in Lisse „voortaen geen vyer (==vuur) noch licht meent te houden”.⁵ In Utrecht is hij ook gestorven.

Johannes a Mathenes uit Utrecht, die sinds 29 juli 1579 te Leiden letteren studeert,⁶ moet aan onze Heer van Dever identiek zijn.⁷ Hij zal nu 34 jaar oud zijn. In 1581 vernemen wij, dat „Joncheer Johan van Mathenesse van Uytrecht” al twee jaren te Leiden woont, „met zyn moeder ende Henric syn dienaar van buytens-lands”. Bovendien zijn er Brechge en Lysbeth, „beyde van Uytrecht ende dienstmaechden”.⁸ Het huis stond aan de Haarlemmerstraat. Dit verklaart Van Matenesse's vele Leidse relaties. Want al weten we, dat Lisse altijd sterk op Leiden was gericht, Van Matenesse's belangstelling voor de goede oude stad is onmiskenbaar. Na zijn studiën heeft hij zich op Dever gevestigd, waar hij in 1587 woont, met zijn moeder, Andries zijn dienaar en Jannetje, de meid.

Wij weten niet, hoe Dever er in deze dagen heeft uitgezien. De afbeelding in het Manuscript Schoemaker riekt meer naar fantasie dan dat zij de werkelijkheid doet vermoeden.⁹ Het grote herenhuis zal pas later door Johan van Schagen worden gebouwd. Toch moet de oude donjon al een zekere aanbouw of uitbreiding hebben vertoond. De ruïne heeft namelijk slechts twee stookplaatsen, terwijl wij weten dat er vóór de bouw van het herenhuis al vier „haerdsteden” waren.¹⁰ Van eventuele bouwactiviteit in deze jaren is ons echter geen enkel bewijs bewaard gebleven. Als Cornelis Pouwels met zijn schouw uit Leiden vijftig dakpannen naar Lisse brengt, weten we dan ook niet, of ze voor het kasteel of voor het bouwhuis bestemd zijn.

De boerderij van Dignum Jansz de Roo staat niet ver van het Huis ¹¹. Soms gaat Dignum Jansz naar Leiden en mag Jannetje meerijden, om „'t een en 't ander voor ons te kopen”: schapenvlees en rundvlees en nog kanen voor de honden. Verder een klein

belletje, een **comfoortje** met een pot, wat noten en schollen en in Sassenheim nog brood. **Jannetje** heeft gezellig gewinkeld in Leiden en het geld dat over is weer netjes „gerestitueert”.

Zo'n dagje naar Leiden zal wel een zeer welkome afleiding zijn geweest. Het milieu in Lisse was wel zeer landelijk. Veel **boerenland**, waar Jan de Vlaming en Willem de Vlaming werken. In het boomgaardje schrobben ze met nieuw gekochte boenders het mos van de bomen. In het elzenhakhout werkt Lieven van den Boomgaert, ook al een Vlaming. Er zijn zeer veel Vlaamse vluchtelingen in de streek, vooral doopsgezinden, die uit Vlaanderen uitgeweken zijn. Lieven levert „**elsen** latten”, waarmee wel bonestaken zullen zijn **bedoeld**.¹² Een andere Vlaming is Marijn, de wielmaker. Hij maakt twee nieuwe kruiwagens. Veelal waren die zonder opstaande stukken. Hij heeft echter „**crowagens** met bordetgens vooran” gemaakt. Van een oude kruiwagen herstelt hij het handvat.

Om huis en erf was, zoals gebruikelijk, een flinke meidoornhaag. Op Nieuwjaar betaalt Van Matenesse Meynert Huygens, de „**doornbreyder**, wonende tot Leyden”, uit. Deze heeft vier dagen gewerkt, en is in die tijd op **Dever** in de kost geweest. (Deze Meynert was waarschijnlijk dezelfde als de Leidse Meyndert Huygens de „**seemtouwer**”, een bereider van **zeemleer**.¹³) Hij zorgde voor de doornhaag, en vlocht open plekken dicht. Het is typisch, dat de stad Haarlem de doornstruiken, die zij tegen de stadsmuren plantte, eveneens te Leiden bestelde. Twee weken later betaalt Van Matenesse nog drie gulden aan deze **doornbreyder** voor een snoeischaar die deze had laten maken bij Claesz Rippertz, de smid op de Hogewoerd. Voor de mengel **bier**¹⁴ die „**int** gelach” was betaald, geeft Van Matenesse nog drie stuivers extra. Maar laten wij naar **Dever** terugkeren.

Een paar honderd meter achter **Dever** klotst het water van de Lisser Poel, en het zal 's winters in de **Poelpolder**¹⁵ behoorlijk nat zijn geweest. Daarom koopt Jan van Matenesse bij de schoenmaker in Lisse een paar „**hooge toffelen**”, een soort overschoenen van vetleer met houten zolen. Hij kreeg de garantie, dat zij geen water zouden doorlaten. Deze schoenmaker heette Heyndrick **Jansz** van Loreynen. Loreynen is een verbastering van Lorraine, Lotharingen. Alweer een naam uit zuidelijker gewesten.

Het brood koopt Van Matenesse veelal in Lisse en in Sassenheim. Toevallig heten beide bakkers Pieter Cornelisz, een zeer algemene naam overigens. Pieter Cornelisz van der Codde woont

in De Zwaan, aan de groene wei van Lisse, welk huis hij van Bouwen Cornelis van Leeuwen gekocht heeft. Hij wordt ook Kees Cuyper en Cornelis Brouwershaven genoemd. Men koopt wittebroden, roggebroden en tarwebroden. Een keer wordt vermeld dat Jan de Vlaming het brood later moet halen, omdat „’t nu noch in den oven lach”. In Leiden wordt ook brood gekocht. Op zaterdag 10 januari wordt een duivekatertje¹⁶ betaald, dat de moeder van Jan van Matenesse aan „Claes het kint van Janszoon gegeven heeft”. Van Dignum Jansz zijn meer kinderen bekend.¹⁷ Maar de Vrouwe van Matenesse heeft voor Claes natuurlijk bijzondere belangstelling, omdat hij is genoemd naar haar overleden echtgenoot, Jonker Claes van Matenesse. Het geven van duivekaters met Kerstmis, Nieuwjaar of Driekoningen is overigens al een zeer oud gebruik, dat niet tot de Zaanstreek beperkt bleef. Volgens dr. N. van Wijk¹⁸ kwam de naam Deuvekater reeds in 1450 voor als bijnaam voor een bakker in Leiden.

In de zes weken dat Jan van Matenesse zijn kasboek heeft bijgehouden, is hij zelf drie maal naar Leiden geweest. Op 3 januari was Jannetje de dienstmaagd, met Dignum Jansz meegereden, zoals wij al gezien hebben. Op 14 januari, op een woensdag, rijdt Dignum Jansz de Roo weer naar de stad. De Heer van Dever zelf rijdt nu ook mee, evenals zijn moeder, Geertruid Pieck. Behalve Jannetje ook nog Andries, de dienaar. In Leiden gaat het gezelschap uiteen. Jannetje krijgt 31½ stuiver mede om allerlei inkopen te doen. Van Matenesse is naar de doornbreier geweest. 's Middags heeft hij met Andries gegeten bij Aert Gerritsz, die „weleer mijn boemgaert in huyr gehadt heeft”. Hij wil betalen voor de pint bier, maar daar wil Aert niet van weten. En Van Matenesse noteert: „dan ick gaf ‘t syn dochttertgen”.

Meester Jan Artus Hovius is apotheker, verbonden aan het Catharinagasthuis. Hij is Amsterdammer, maar heeft zich al voor het beleg van Leiden in deze stad gevestigd, op de hoek van de Maarsmansteeg en de Breestraat. Daar worden medicijnen gehaald, „seker poudier gedaan in seven briefffgens”, voor de Vrouwe van Matenesse, die aan nierstenen lijdt. De vermaarde Rembertus Dodonaeus geeft in zijn Cruydt-Boeck¹⁹ geen reden tot grote verwachtingen: „men vint geene dingen die waerachtelijck steen brekende zijn: dan alleen die de sandekens oft graveelkens, die welcke door eenige taye ende lijmachtige voch-ticheden aen een als met lijn ghepapt ende gevoecht zijn, ontslyuten, scheyden ende werdrijven connen. Want eenen harden

steen en can door geene drogen oft geneesmiddelen (dat is medicamenten) gebroken worden, te wijle die in de nieren steeckt; . . . daerom en hoeft men geene dingen voor eygentlijck ende oprecht steenbrekende te houden, dan alleen die de aenmalkander-enhangende ende vast houdende sandekens ontdoen, van een scheyden, ende daer nae uitdrijven connen . . .”

Misschien zijn ze vergeten naar Jacob Thomasz van Swieten in de Koppenhinksteeg te gaan. Deze had een brouwerij, uitkomende op de Oude Rijn. De volgende dag laat Van Matenesse er een half vat Croons bier²⁰ bestellen, dat Pieter Cornelis Engelsz 's maandags daarop medebrengt. Deze Pieter kreeg 21 stuivers mede. „Ende die stuvers, die daer over schieten heeft hij behouden; die zullen wij wel vinden als wij rekenden.”

Op vrijdag 23 januari gaan Dignum Jansz de Roo en Andries opnieuw naar de stad. Zij nemen geld mee, 12 stuivers en een blank.²¹ Ze moeten dit afdragen aan Marytjen, „die onse boot-schappen altemet bestelt”. Die goede Van Matenesse heeft voor 14 stuivers een paar muilen voor „die schamele vrouwe” laten maken bij Lenaert Willems, schoenmaker in de Haarlemmerstraat, het tweede huis links van de Rijsburger Poort. Ook is Andries weer naar de apotheek geweest om twee ons amandelolie, „die mijn moeder sal innemen voor de steen”. Hier geeft Dodo-naeuswel enige reden tot hoop: „De olie die uit Soete Amandelen verschelijck geperst is, . . . is seer nut de gene die eenige ghebreken inde Nieren hebben, ende met de smerten van 't graveel ghequelt zijn: want sij opent, maect wijt ende slibberich de door-gangen oft aderen vande pisse, ende maect dat sij bequaemer zijn om de steenkens oft graveel te doen rijzen oft afcomen . . . Uit de Bittere Amandelen wert oock een Olie ghedouwt, de welcke seer groote cracht heeft . . ., insonderheyte als daer ettelijcke Scorpioenen in gheworpen ende versmoort zijn: ende dan wert dese Olie in Latijn Oleum Scorpionum, dat is Scorpioen-Olie gheheeten, ende wert seer crachtich bevonden om de graveel-achtige menschen te genesen”. Nu, van die „ettelijcke Scorpioen” lezen wij niets. Dit zal dan wel de reden zijn, dat het nog niet afdoende geholpen heeft.

Op zaterdag 31 januari zijn Van Matenesse en Andries met zekere Lenert Botterman mee naar Leiden gereden. Dat het thans in Leiden goed winkelen is, weten we allemaal wel, maar kennelijk kon men er in 1587 ook al uitstekend terecht. Eerst zijn zij gegaan naar Claes Ghysbertsz van Dorp, zijdelakenverkoper in

de Maarsmansteeg, westzijde. Van Matenesse moet daar 25½ stuiver betalen voor „**spaens armorsyn**”, om zijn reiskovel te voeren.* Verder koopt hij fijn **bombazijn**²³ om een paar mouwen te maken in zijn zwarte daagse wambuis. Ook koopt hij aldaar **canifas**,²⁴ om een wambuis te voeren. Nu is hij nog geweest naar de winkel van Andries **Pieters** Cramer, die in 1581 met zijn huisvrouw Stijntje Gerrits ook in de Maarsmansteeg woonde, bijna het laatste huis aan de oostzijde. In 1587 blijkt Andries Cramer gestorven, maar de nering wordt op gewone voet voortgezet. Van Matenesse koopt er twee dozijn grote zwarte zijde knopen van 5 stuivers het dozijn. Men geeft korting in de Maarsmansteeg : hij hoeft maar g stuiver en 14 penningen te betalen.

Nu stappen we nog even door naar de Vismarkt. In 1587 woont daar Dirk Jacobsz Vergragt, wijnkoper in „**De Druyf**”.²⁵ Daar betaalt Van Matenesse aan de vrouw van Vergragt, Marytje Cuysers, 6 gulden en 16 stuiver voor een vaatje Franse wijn van 16 **stopen**.²⁶ Hij had het al eerder op **Dever** ontvangen en „in-geleyt”. Tenslotte nog een stuiver voor het biljet van de **impostmeesteren**, de inners van de belasting.

Nu noteert Van Matenesse een stuyver voor een nieuwe schede voor zijn hertshoornen mes. Voor vier stuiver koopt hij er nog een nieuw mes met schede bij. Dan nog twee boeken witachtig grauw papier van groot formaat voor twee stuivers per boek. Ook heeft hij nu in de Haarlemmerstraat de muilen voor **Marietje** betaald. Daarna gaat hij naar meester Pieter, de barbier, om zijn haar te laten knippen. (1½ stuiver). Ook Andries laat zijn haar knippen. Dit kapsel blijkt goedkoper te zijn. (¾ st.) Er zijn ten slotte Heren, en er zijn dienaren . . .

Haast zouden wij „**des** schouten dienders van Leyden” vergeten, die bij gelegenheid van Nieuwjaar de Heer van **Dever** met drie dobbelstenen hadden bedacht. Zij zullen die zelf wel uit been hebben gesneden; een gebruikelijke tijdspassing. In een tijd dat er zo veel gedobbeld werd, is dit voor dienders toch een eigenaardig geschenk. Van Matenesse geeft hun royaal zes stuivers.

Of **Jannetje** haar 7 pond rundvlees en 2½ pond ossevlees, alsmede het brood „en ‘t een en ‘t ander” ook in Leiden gekocht heeft, is niet duidelijk. Stokvis was kennelijk in Amsterdam beter of voordeliger te krijgen. Op 30 januari schreef Van Matenesse een brief aan mr. Pieter Rectoor te Amsterdam, „**ende ick stack daerin een staten daelder, gevalueert op 38 st.**”²⁷ Rectoor heeft er

25 pond stokvis voor gekocht à $1\frac{1}{2}$ stuiver. De schipper die ze brengt is Bouwen Cornelisz van Leeuwen, wiens naam al eerder is gepasseerd. Men moet van deze schipper niet te min denken, Hij woonde in een gesloten huis, dat hij van Jan van Matenesse had gekocht, de huidige Witte Zwaan. Voor 1587 heeft hij het alweer verkocht aan Pieter van der Codde, die er zijn bakkerij en herberg heeft.²⁸ Bouwen van Leeuwen moet omstreeks 1590 gestorven zijn. De gebroken wapenstein, die thans tegen de muur der nederlands hervormde kerk staat, is waarschijnlijk afkomstig van zijn graf.¹⁷ Het wapen vertoont een leeuw en een ankerkruis. De bekende jurist Symon van Leeuwen, die in brons zetelt voor het gebouw van de Hoge Raad te 's-Gravenhage, voerde dit wapen spiegelbeeldig. Een eeuw vroeger is het het blazoën van de Leidse regentenfamilie Bort. In 1589 schenkt deze Bouwen van Leeuwen bij de oprichting van de Heilige Geest-armen een stuk land dat aangeplempt is aan de Lisser Poel en waarop een bosje staat.²⁹ Het restant van dit bosje is nog steeds als Bouwens Bosje of Paulusbosje bekend.³⁰

Als het weer zaterdag is, 7 februari 1587, brengt Dignum Jansz de Roo de Heer van Dever opnieuw naar de stad. Het zijn vooral financiële zaken die hem naar Leiden voeren. De vroegere baljuw van Noordwijk, Gerrit Witte,³¹ heeft indertijd geld opgenomen, en daarvoor land in Noordwijk en Voorhout in onderpand gegeven. Jan van Matenesse, die dit land gekocht heeft, gaat deze schuld nu aflossen. De geldschiet, Cornelis Cornelisz van Keenesteyn, schoenmaker aan de Hooigracht, en zijn vrouw, Marytje van Teylingen, zijn gestorven. Daarom begeeft Van Matenesse zich naar de witmaker en lijmszieder³² Cornelis Jan Fransz, de voogd van Marytje en Grietje van Keenesteyn, maar ook van hun tante, Duyfje Cornelisdochter, waarschijnlijk een faliede bagijn,³³ een zuster van hun vader. „Daerom alhier uitgegeven de voorsz. somme van 5 l 7 gulden g st.“. Een heel bedrag!

Intussen is Dignum Jansz naar Jansz Ysenouts van der Nesse, brouwer in Overmaren geweest. Deze woonde aan de Rijnzijde, tussen de Haarlemmerstraat en de Apothekersdijk. Dignum betaalt 30 stuiver voor twee halve vaten bier, waarvan er een al drie weken geleden, op 14 januari geleverd is. Er worden tarwebroden gekocht, en dan moet men nog naar de apotheek om een loot zoethout³⁴ en een loot venkelzaad.³⁵ Dat zoethout kan wel zijn geweest, „om de rouwicheyt van de strote ende van de borst te genesen ende te versoeten“, maar het wordt toch ook nuttig genoemd



Cliché Oud-Leiden

Bovenzaal van Dever. Door het venster gezicht op de Haarlemmermeer. Schilderij door G. Leembruggen, ca. 1850. Sted. museum De Lakenhal.



Foto Monumentenzorg

Ruïne van Dever, voorzijde gezien uit het z.w., 2 mei 1890.



Foto Monumentenzorg

Ruïne van Dever, achterzijde gezien uit het z.o., 1890.

John W. Matthews.

Conelis van Immerseel
Schoon-Loesse

William Boufford of the last removal
 Sidney Z. and
 Henry Gamble

Ungelukkig verduy by my focher en m. steneffe
en ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵

Aanvang van het kasboek van Jonker Johan van Matenesse, 1 januari 1587
(zie bladzijde 57).

tegen „de schorktheyt van de Blase, ende alle de gebreken van de Nieren”, mits „met ouden soeten wijn gedroncken zijnde”. Ook het „venkelsaet is de Nieren seer nut ende bequaem, ende oock de blase: ende het is seer crachtich ende drijft de steenen ende t’graveel uit.” Geertruyt Pieck is van „de steen” nog steeds niet genezen.

Slechts één maal wordt in het kasboek Haarlem genoemd. Op 10 februari, op vastenavond,³⁵ zendt Van Matenesse Andries naar die stad. Er wordt maar 1½ stuiver ingeschreven, “om onderwegen een canne biers te drincken”. Inkopen heeft Andries in Haarlem dus waarschijnlijk niet gedaan. Dat gebeurt weer ’s zaterdags, wanneer Andries in Leiden voor twee stuivers zes Engelse bokkingen³⁶ koopt, en voor vier stuivers twee tarwebroden, „genaemt vijgen”.³⁷

Nu gaat Andries nog naar het Rapenburg, naar het gedeeltelijk verlaten „falide bagynhof”, waar Joost Philips, „snyder van Rynsburg” en zijn vrouw Elisabeth Claesz. wonen. Joost heeft voor Van Matenesse „een paer swarte lakense hosen”, een broek, gemaakt. De broeken uit deze tijd hebben korte , maar zeer wijde pijpen, die rondom van lange spleten zijn voorzien, z.g. klinken. „Die sijde daar die clincken mede gestict syn” wordt speciaal vermeld. Waarschijnlijk zijn de hosen alleen maar hersteld. Het bedrag van 5½ stuiver is tenminste wel erg gering. Met een royaal voorschot voor Andries, vindt het kasboek zijn plotselinge einde.

Hieronder volge dan de letterlijke tekst:

Vuytgeeff gedaen by my Johan van Matenesse ende Lisse Nicolaeszoon beginnende van den eersten dach van Tanuarius Anno XV^c lxxxvij stilo novo dewelcke is den xxij dach van December anno lxxxvj stilo veteri,³⁸ gestelt in guldens van xl groten vlaems ’t stuck, stuvers en penningen naer advenant.³⁹

In den eersten heb ick opten ij^{en} dach van Januarius anno XV^c lxxxij stilo novo des vriidaechs op mijn huys te Lisse betaelt Mevnert Huvgents, doornbreyder, wonende tot Leyden, twee guldens voor vier ’dagen werckens tot x st. daechs in onse cost, en daer beneffens schonck ick hem noch een crabbelaer ⁴⁰ van vi st. ende’mact samen 2[℥] 6 st.

I t e m opten ij^{en} January des zaterdaechs gesonden Jannetgen onse maecht te Leyden mit Dingnum Jansz, die daer mit syn wagen voor, en ick gaff haer mede ij^{en} guldens x st. om ’t een en ’t ander voor ons te copen, ende sij heeft daervan betaelt xxiiij st. voor drie achtendelen kanen voor de honden, xv st. voor 7½ pont schapenvleys, 7 st voor 4 pondt runtvleys, 7½ st. voor ses terwenbroden t’ Sassemhem, gehaelt tot Cornelis Pietersz

backer, seven deys ⁴¹ voor een halff wittebroot mede aldaer gehaelt, 3 st. voor een **cleyn** schelletgen, $1\frac{1}{2}$ st. voor een confor en pot, 3 st. voor noten, 1 st. voor schollen, belopende te samen, dat sy daervan vuytgegeven heeft iij £ iij st. xiii penningen en die reste heeft sij mij gerestitueert f 3 £ . 2 st. 14 penningen. ⁴²

Item **opten** iij^{en} January des sonnendaechs heb ik op **mijn** huys te Lisse betaelt Hevndrick Tansz van Lorevnen, schoenmaker, wonende te Lisse in 't derp 2⁴st. die-hij eyste voor een **paer** hooge toffelen van vetleer mit hout daer onder, om mit schoen daerin **ende** in 't nat daer mede te gaen, hij heeft se mij daerop **vercoft** dat se niet **doer** en sullen **slaen** f. 24 st.

Item op ten vij^{en} January des woensdaechs betaelt Cornelis Pietersz **backer** tot Lisse alias Kees **cuyper** 5 st. 10 penningen door Andries mijn diender voor een roggenbroot van 12 ponden, dat hij op huyden aldaer gehaelt heeft f. 5 st. 10 penningen.

Item op ten x^{en} des saterdaechs betaelt Cornelis Pietersz **backer** tot Sassemhem door Andries mijn diender $7\frac{1}{2}$ st. voor ses terwenbroden en sevendeyts voor een halff wittebroot op huyden gehaelt, en noch een stuver een **blanck** voor een doevecatertgen groot een heele bolle over acht dagen gehaelt, 't welck mijn moeder Claes het kint van **Janszoon** gegeven heeft, en maect samen 10 st. 2 penningen.

Item op ten x^{den} betaelt Jan die Vlaminc 2£ 11 st. voor $8\frac{1}{2}$ dach werckens tot 6 st. daechs, **ende** Willem die Vlaminc 2£ 5 st. voor $7\frac{1}{2}$ dach werckens mede tot 6 st. daechs, **ende** beloopt te samen 4£ 16 st.

Item op ten 13^{den} djinsdaechs betaelt Lieven van den **Boomgaert**. een **Vlaminc** 10 st. voor **two** bos **elsen** latten, die ick van hem **gehad** hebbe, sij waren gemaect van het elsenhout dat hij **opten** iij Februarij lestleden **stilo** novo van mij **gecoft** heeft voor 55£ 10 st. f. 10 st.

Item op tem 14^{den} des woonsdaechs bracht Dingnum **Jansz** mijn moeder **ende** mij te Leyden mit syn wagen **ende** paerden **ende** ick **dede** Jannetgen onsemacht $31\frac{1}{2}$ st. **om** 't een en 't ander voor ons te **copen** **ende** heeft hiervan **gerekent** mit mijn moeder f. 1£ 11 $\frac{1}{2}$ st.

Item op ten 14^{den} aten ick **ende** mijn diender 'smiddaechs wat tot Aert Gerritsz te Leyden, die mijn boemgaert weleer in huyr gehadt heeft, en ik betaelde $1\frac{1}{2}$ st. voor een **pinte** biers, die t sijnt gehadt werde, hij en wilde geen gelt hebben, dan ick gaf t sijn dochtertgen f. $1\frac{1}{2}$ st.

Item **opten** 14^{den} betaelt Mr. Jan Artus apteker te Leyden 7 st. voor seker poud^{er} gedaen in seven brieffgens, 't welck mijn moeder sal innemen voor de steen seven dagen **after** den anderen, telcken soe veel als in **elck** briefffen is f. 7 st.

Item **opten** 15^{den} January anno '87 **stilo** novo des donderdaechs betaelt Cornelis Pietersz **backer** tot Lisse door Andries. **mijn** diender 3 st. tien penningen, voor een roggenbroot van 12 ponden" op **huyden** gehaelt f. 5 st. 10 penningen.

Item **opten 16den** des vrijdaechs heb ik op mijn huys te Lisse betaelt Marijn, die wielmaker, een vlaminc wonende tot Lisse vier **ƥ** van twee nieuwe crowagens mit bordetgens voor aen, die hij voor mij gemaect heeft, en noch betaelde ick hem **2** st. voor dat hij een nieuw stuck gelast heeft voor aan de handvat van een oude crowagen f. **4ƥ 2** st. Die **ijsere** spillen in de raden moet ik daerenboven die Smit buyten betalen.

Item den **14den** January des woensdaechs als ick lest te Leyden was heb ick betaelt Meynert Huygens, doornbreyder drie guldens voor een **schaer** om den doorn mede te **corten**, die hij Claes Rippertsz, smit te Leyden voor mij **hadde** doen maken, **ende** daer beneffens gaff ick hem noch **3** st. voor een **mingelen** biers 't welck hij seyde int gelach gegeven te hebben f. **3ƥ 3** st.

Item **opten 18den** January des sonnenddaechs heb ick betaelt Cornelis Pietersz, **backer** tot Sassemhem vijff st. voor vier terwenbroden **ende** noch **2** st. **10** penningen voor drie halve witte bollen tot seven deyts 't stuck waer van die twee op huyden gehaelt syn mitten **terwen** broden door Andries mijn diender **ende** het derde wittebrood is op woensdach **lest-**leden gehaelt als wij van Leyden **quamen** f. **7** st. **10** penn.

Item **opten 20en** des dvnsdaechs betaelt door Andries **mijn** diender Cornelis Pietersz, **backer** 'tot Lisse **5** st. **10** penn. voor een **roggenbroot** van **12** ponden, **maer** t selfde is nader hant gehaelt door Jan die Vlaminc, **alzo** 't nu noch in den oven lach f. **5** st. **10** penningen.

Item **opten 20en** betaelt door Andries **mijn** diender Cornelis Pouwels, schouvaerder **1 ½** st. voor 't brengen van **vijftich** pannen die hij **opten 10 en January** lestleden mede van Leyden te Lis **brochte**, **ende** noch **1 ½** st. voor 't brengen van omtrent **7** achtendelen **kaenen** in twee sacken gedaen, die hij **opten 1en** novembris lestleden van Leyden te Lisse **brocht**. f. **3** st.

Item op ten **15den** donderdaechs heb ick gedaen Pieter Cornelis **Engelsz 21** st. daer voor heeft hij ons 'sanderendaechs een halff vat **croons** bier gebracht van Jacob Tomasz van Leyden 't welck wij **opten 19den** des manendaechs in **cregen**, **ende** die stuvers, die daer over schiet heeft hij behouden, die zullen wij wel vinden als wij rekenen f. **2 1** st.

Item op ten **22en** donderdaechs 'savents gedaen Andries **2** st. **1** oortgen om 's anderen daechs vis daer voor te **copen**, **ende** heeft met mijn moeder hier van **gerekent 2** st. **1** oortgen.⁴³

Item **opten 23en** des vrijdaechs 's avonds **gesonden** door Andries aen Dingnum Jansz, mijn **buirman 15** st. om te Leyden te brengen aen Marijtgen, die **welcke** daarvan vuytgegeven heeft tot ons behoeff **12** st. **een** **blanck** en die reste gerestitueert f. **12** st. **1** **blanck**.

Item ick sondt Dingnum **voorsz** noch **6** st. daervoor heeft hij twee uncen olye van Amandelen **medegebrocht** van Leyden, die mijn moeder sal innemen voor de steen f. **6** st.

Item **opten 24en** des Zaterdaghs 'savonts betaelt Willem de **Cock** den Vlamincck drie guldens 6st. voor 1 1 dagen werckens tot 6 st. daechs f. 3*℥* 6 st.

Item **opten 24en voorsz.** noch betaelt Jan die Vlamincck drie guldens 6 st. voor gelycke 1 1 dagen werckens tot 6 st. daechs f. 3*℥*. 6 st.

Item **opten 25en** des zonnendaechs betaelt door Andries mijn diender Cornelis **Pieters, backer** tot Sassenhem 8 st. voor vyff terwenbroden tot 1 st. 1 oortgen 't **stuck ende** voor een wite bolle tot 1 st. 1 blanck op huynen gehaelt f. 8 st.

Item **opten** lesten January des saterdaghs **brocht** Lenert Botterman mij te Leyden mit sijn wagen **ende** paerden, **ende** ick heb aldaer betaelt **Claes** Ghysbertsz zijdelakenvercoper 25½ st. voor een vierendeel breet spaens armosyn tot 27 schelling d'elle, dat ick op ten 14den van dese **maent** van hem gehadt hebbe om binnen in mijn reyskovel te voeyeren f. 1*℥*. 5½ st.

Item ick heb hem noch betaelt 38st. 1 oortgen voor twe ellen een halff vierendeel fijn bombesijn tot een **paer** mouwen in mijn swart bombesyne **wambus** dat ick dagenlicks **drage** f. 38 st. 1 oortgen.

Item ick heb hem noch betaelt 1 1 st. 1 oortgen voor 4½ vierendeel canifas om onder een **wambus** te voeyeren tot 10 st. d'elle f. 1 1 st. 1 oortgen.

Item noch bctaelt 10 st. min een deyt ten huylze van wylen Andries Pietersz voor twe dosyn grote swarte zyde knopen tot 5 st. 't dosyn f. 8 st. 1 4 penningen.

Item **opten** lesten January anno 87 stilo novo des zaterdaghs heb ick betaelt Marytgen Cuysers, die **huysvrouwe** van **Dirck** Jacobsz Vergragt tot Leyden 6*℥* 16 st. voor een vaetgen **france** wijns van 16 **stopen** tot 8½ st. die stoop 't **welck** ick **opten** 2gen Novembris lestleden van **haer** gehadt **ende** te Lisse ingeleyt hebbe, **ende** heb **haer** noch betaelt 1 st. van vuytsetten, **ende** noch 1 st. voor 't biljet van den impostmeesteren f. 6*℥* 18 st.

Item den 31en January **voorsz** noch bctaelt te Leyden 1 st. tot een nieuwe **schey** tot mijn groot hartshoornen mes, en noch 4 st. voor een nieuw mes **ende** **schey** f. 5 st.

Item betaelt Lenert Willemsz **schoemaker** 1 4 st. voor een paer muylen die hij gemaect heeft voor marytgen die schamele vrouwe te Leyden, die onze bootschappen altemet bestelt, die **welcke** ick **haer** gegeven hebbe f. '4 st.

Item **opten** 31en **voorsz.** betaelt Mr. Pieter barbier te Leyden 1½ st. voor mijn **haer** te scheren, **ende** noch een blanck voor Andries mijn dienders **haer** te scheren. f. 2 st. 1 oortgen.

Item **opten 3ien** voor twe **boecken** witachtich grau pampier van groot formaat tot 2 st. 't **boek** f. 4 st.

1 tem **opten 3 ien** **geschoncken** des schouten dienders van Leyden tot **haer** nieuwe **jaer** 6 st. /sij **schoncken** mij eerst drie dobbelstenen.

Item **opten 3ien** **voorsz.** heb ick gedaen Jannetgen onse **maecht** een silveren coninckx daelder ⁴⁴ doende vijftich stuvers, daer van heeft sy vuytgegeven tot ons behoeff aen 7 pont runt vleys tot 1 st. 1 blanck 't pondt, **2½** pondt osse vleys tot 2st. 't pondt, **ende** voort aen broot en 't een en 't ander 37 st. **ende** die reste heeft zij mij gerestitueert f. 37 st.

Februarius anno xvc lxxxvij **stilo** novo.

Opten 6den February anno 87 **stilo** novo des vrijdaechs heb ick betaalt Cornelis Pietersz, **backer** tot Lisse door Andries, mijn diender 1 st. 1 oortgen voor twe rogge broden **elck** van 12 pondt tot 5 st. **10** penn. 't stuck, **ende** een blanck voor twe boenders om t mos van de bomen mede te schrobben tot 6 penn 't stuck, welcke broden en boenders Jan **ende** Willem, die Vlamingen, mijn werckluyden **zoo** nu, **zoo** dan **gebrocht** hebben f. 12 st.

Item **opten 3oen** January lestleden **schreeff** ick een brieff aen Mr. Pieter **Rectoor** van Amsterdam, **ende** ick **stack** daerin een staten daelder **gevalu-**eert op 38 st. **ende** hij heeft mij daervoor gecoft 25 ponden **stockvis** tot **1½** st. 't pondt, die Bouwen Cornelisz, schipper van Lisse mij mede gebracht heeft den sesten Februari, belopende 379 st. en heeft gegeven 6 penn. van de selfde te dragen, **ende** heeft mij negen deys weerom gesonden **maer** hij heeft hem misreken **ende** heeft mij 1 st. te veel weerom gesonden daerom alhier vuytgegeven 37 st. **14** penn.

Item **opten 7den** February des zaterdaechs **brochte** Dingnum **Jansz** mij te Leyden, mit sijn wagen **ende** paerden **ende** ick heb aldaer betaelt in handen van Cornelis Jan **Fransz**, lijmsieder wonende **opte** Hoeygraft, als **voocht** over die kinderen van Cornelis Cornelisz Keenesteyn **ende** van Maria van Teylingen, **ende** mede tot behoeff van Duyffgen Cornelisdr, **suster** van Cornelis Cornelisz **voorsz.** eerst een **somme** van ses en tachtich guldens acht stuvers in betalingen van twee jaren verlopen renten tot **48℥** 's jaers (des is die **behoorlicke cortinge** volgens der Staten **Placaten** daer **van getrocken**) verschenen tot laste **van** Cornelis de Wit Geritse Sinte Peter ad. Cathedram den 22en february ⁴⁵ in den jaren 83 en 84 **ende** noch heb ick betaelt driehondert drie **ende** tseventich **guldens** vier stuvers 6 penningen in minderinge van de hoofdsomme **voorsz** jaerlicxe renten van **48℥** 's jaers, die Cornelis Cornelisz **voorsz** **ende** Duyffgen sijn **suster sprekende hadde** **opte** goederen van wylen Gerrit de Wit eertyts baeliou van Noortwyck **ende** waren specialicken gehypotekeert op 13 hont **lants** **maer** de rentebrieff vermeldt 15 hont lants, daer is **maer** 13 hont lants, leggende in den **ambachte** van Voorhout, welcke **voorsz** **86℥** 8 st. **ende** **373℥**. 4 st. 6 penn. ick tot mynen laste genomen **hadde** int **copen** van de **voorsz.** dertien hondt lants mit noch meer ander landen leggende in Noortwyck **ende** Offem, die ick van Cornelis de Wit **voorsz** gecoft hebbe,

breder blikende bij de voorwaerden daer van **gemaect ende** ondertevkent van date den **17en July** anno 1584 **stilo novo ende** daer en boven heb ick hem noch betaelt seven en vijftich guldens **16½** st. voor 't verkoop van de **voorsz.** driehondert en **73** **£** 4 st. 6 penn. tot mijnen laste verschenen sinte Peter ad Cathedram den **22 february** in de **iaen** 85 en 86 **ende** voort **totten** 22en january lestleden toemakende **een** tijt van rekening **1** **maenden,** **gerekent** tegens den penninck sestien, des heb ick daer en boven gecort tien guldens 4 st. ter **cause** van de verpondinge gevallen over den tijt van de **voorsz** twee jaren elff **maenden,** **ende** beloopt te samen t geen dat hier **voorsz** staet, dat ick die kinderen van Cornelis Cornelisz **Keene-**steyn **ende** van Maria van Teylingen **ende** Duyffgen Cornelisdr **voorsz** betaelt hebbe vijffhondert seventien guldens negen stuvers suyer **ende** sijn die **cortingen** daer buyten gerekent, die ick daer en boven gecort heb soe **voorsz** staet blikende by quitancie, die ick daer van hebbe van Cornelis Jan **Franz** **ende** van Duyffgen Cornelisdochter **voorsz,** en staet daer beneffens mede geschreven **after** **opte** **rugge** van de **voorsz** **rente-**brief van acht en veertich guldens 's jaers die **welcke** is besegelt geworden bij Jacob Willemszen van Warmont schout van **Voorhout** **opten** **2den** january anno **xv^c** ses en de vijftich **naer** gemeen schrijven daerom alhier vuytgegeven de **voorsz** **somme** van 5 **1** **7** **£** g st.

Item **opten** 7den february des zaterdaechs betaelt te Leyden 4 st. voor twee **terwen** broden f. 4 st.

Item **opten** 7den **voorsz.** betaelt Jan Ysenoutsz, brouwer tot Leyden door handen van Dingnum **Jansz** **voorsz** 30 st. voor twee halve vaten bier van **15** st. 't **stuck** het eene t synent gehaelt **opten** **14den** january lestleden en het andere op huyden den 7den february f. **1** **£** 10 st.

Item **opten** 7den een stuver voor vier loot suet houts f. 1 st.

Item **opten** 7den twee stuvers voor vier **loots** vennekool saets f. 2 st.

Item **opten** 7den **voorsz** betaelt Cornelis Pieterse, **backer** tot Sassenhem g st. **1** oortgen voor 5 **terwe** broden van **1** bras penn **46** 't **stuck** **ende** een wittebroot van **1** st. **1** **blanck** g st. **1** oortgen.

Item **opten** 8en des zonnendaechs betaelt Cornelis Dircksz Vogel, wonende te Lisse vier **£** 10 st. voor 8 dagen werckens tot 6 st. daechs en 6 dagen werckens tot 7 st. daechs f. **4** **£** 10 st.

Item **opten** 8en gedaen Andries mijn diender 24 st. op syn huyr f. **24** st.

Item **opten** roden des dynsdaechs van de vastelavont heb ick gesonden Andries mijn diender te Haerlem **ende** ick gaff hem **1½** st. om onderwegen een cannebierts te **drincken** f. **1½** st.

Item **opten** **14den** des zaterdaechs heb gesonden Andries mijn diender te Leyden om 't een en 't ander te bestellen **ende** hij heeft aldaer betaelt 2 st. voor 6 engelse buckingen, vier st. voor twee **terwe** broden genaemt vijgen. f. 6 st.

Item **opten 14den voorsz** betaelt Joost Philips **cleermaker** Utso door Andries **voorsz** voor 't maken van een **paer** swarte lakense hozen daer inne **gerekent** die sijde daar die clincken mede **gestict** syn f. 5½ st.

Item **opten 14den voorsz** **brocht** Andries 5 **terwen** broden **ende** een halff witte broot van Cornelis Pietersz. **backer** tot Sassenhem mede **ende** heb daer voor betaelt 7 st. 1 deyt.

Item **opten 14den voorsz** heb ick gedaen Andries myn diender twee gulden op syn huyr 't een en 't ander voor syn selven daer om te **copen** f. 2½.

AANTEKENINGEN EN VERWIJZINGEN

1. Deze Cornelis Antonisz van der Burch behoorde niet tot het bekende Lissese geslacht. dat zijn naam aan de hofstede De Burch ontleende.

Waarschijnlijk is hij **verwant** aan Cornelis van den Burch **Cornelisz**, in de eerste helft van de zestiende eeuw deurwaarder van de Raad in Holland.

2. Dit blijkt uit stukken die zich bevinden in het archief Heereman van Zuidtwijk te 's-Gravenhage.

3. Van der Burch was **persona** grata van Jonker Johan van Schagen, die toen de facto, en naar naderhand blijkt ook de **jure** Heer van **Dever** was.

4. Dit wordt hij pas op 9 mei 1592. -Daarom **valt** het te meer op, dat hij zich in dit kasboek reeds „Johan van Matenesse **ende** Lisse” noemt. Misschien nam hij reeds in feite het ambt waar, dat jhr. François de Virieu (alias de Viry) krachtens de beperkende bepalingen van zijn **verlij** in 1581 niet mocht vervreemden.

Dat Nicolaas in 1550 op **Dever** woonde, blijkt uit het archief van de heerlijkheid Lisse, A. R. A., 's-Gravenhage? nr. 1 2.

5. Cohier Hoofdgeld 1622. Gemeentearchief Leiden.

6. Album studiosorum, Leiden.

7. Er zijn twee naamgenoten, beiden neven van onze Heer van **Dever**, n.l. Jan van Matenesse Adriaansz en Jan van Matenesse van Wibisma. De eerste was in 1562 reeds gehuwd, de laatste had reeds voor 1551 zijn moeder verloren.

8. Namentlijke **beschrijvinge** der hoofden van poorteren en **innewoon-** deren jong en **out**, gedaen in Septembri 1581 (Archief secretarie na 1575, Leiden, inv. nr. 1074). Aan dit bevolkingsregister heeft schr. ook de woonplaatsen der in het kasboek genoemde personen ontleend. Het blijft natuurlijk mogelijk, dat zij tussen 1581 en 1587 verhuisd zijn. (Met hartelijke dank aan ir. A. F. de Graaff voor diens belangrijke assistentie.) g. Handschrift Andries **Schoemaker**, Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage. (MS 78 C 53) Deze prent uit ± 1720 zou dus getekend moeten zijn naar een bijna honderd **jaar** oude **prent** of overlevering. Het hoofdaebouw zou de huidige donjon kunnen zijn, waarbij de ronding onjuist is geconieerd. Misschien heeft de tekenaar, omdat een oude **overlevering** verhaalt van het vinden van de fundamente van een oude **achtkantige** toren (1624), er nog een mooie toren bijgetekend. Maar dan is de tekenaar toch fout, want de fundamente zouden ongeveer 400 meter ten Z.O. van de huidige ruïne gevonden zijn.

Het is echter ook zeer goed mogelijk, dat wij met een vervalsing **of met**

een ander huis te maken hebben. (De inkt van de achterzijde komt door het papier naar boven.)

10. Haartstee gelt 1628. Gemeente-archief Lisse.

11. Morgenboeken, Archief Hoogheemraadschap Rijnland. Hij stond waarschijnlijk tussen **Dever** en de uithof van Ter Lede.

12. De Vlaamse familie Van **Eeden**, die in Lisse woonde, werd „De Lathouwer” genoemd. Ook zij kaptten hakhout.

13. Een seemtouwer is een bereider van zeemleder.

Men sprak ook van een korfbreyer, d.i. een mandevlechter. Een **tunebreyer** was iemand, die horden van grove teen maakte voor **erfafscheidin**gen ofwel omtuiningen. Dat Haarlem zijn doorns te Leiden bestelde blijkt uit de Haarlemse stadsrekeningen. (Medegedeeld door de heer **Corn. Janssen**, Hoofd Monumenten Haarlem.)

14. Een mengel of **mingel** bier is een dubbele pint, dus ± 2 liter.

15. **Dever** lag in de Poelpolder. De huidige Poelpolder was toen nog water. Na inpoldering werd deze aanvankelijk de Nieuwe Poelpolder genoemd.

16. De duivekater zou van oud-germaanse oorsprong zijn, **n.l.** een soort **offerbrood**, ter vervanging van dieren- of vleesoffers. De vorm herinnert aan een scheenbeen met vlees of een ham. Jan Steen heeft ze vereeuwigd op zijn „**Sinterklaasavond**” en op „**Bakker Oostwaard**”. De **naamsaflei**ding is onzeker. Misschien heeft het wel iets met duivel en kater d.i. booswicht te maken. De afleiding uit het Franse „**deux fois quatre**” is in ieder geval onjuist.

Hooft noemt een deuvekater in zijn **Warenar**. Bredero zegt in Moortje:

„En alle Drie Koningen stuurden zij ons

Een moye duivekater. . .”

Dat het geven van duivekater niet aan een bepaalde dag gebonden was blijkt uit een oud Haags rijmpje:

„**Sinterklaasje** van over het water

Geef mij toch een duivekater.”

17. Ir. A. F. de Graaff, *Rondom de Kerk van Lisse*. Leids Jaarboekje 1941.

18. Dr. N. van Wijk, *Franck's Ethymologisch Woordenboek*, 1949.

19. *Herbarium oft Cruydt-Boeck* Ethymo van Rembertus Dodonaeus. Dit boek dat in deze jaren zijn eerste druk beleefde, is jaren lang de vraagbaak gebleven. (Drogen of droguen zijn drogerijen, kruiden.)

20. Croons bier, waarschijnlijk met een kroontje op het vat.

21. Een **blank** was oorspronkelijk een zilveren munt van $\frac{3}{4}$ stuiver. In 1587 was het echter slechts een waarde aanduiding, omdat de munt zelf op dat ogenblik nauwelijks nog voorkwam.

22. Armoisin (Ital.: Ermesino) is een dunne, lichte tafzijde voor de voering van kledingstukken, dat volgens **Max Heiden's Handwörterbuch für Textilkunde** (1904) voor het eerst tegen het einde van de 17e eeuw in en om **Lucca** geweest werd. Later ook in Lyon, Avignon, Nîmes en Tours. In Avignon weefde men ook half-armozijn, dat zeer dun was. Dikkere, dubbele of driedraadsarmozijn (Ermesino rinforzati) werd in Florence, Mantua, Napels en Turijn voor overgordijnen, kleden en bedspreien gebruikt. Nergens heeft schr. iets over Spaans armozijn uit de 16e eeuw kunnen vinden.

Een kovel is een soort kap of muts met halskraag of afhangende strook. Vgl. „Si steken thoof in enen **covel**” (Twee handen op één buik).

23. Bombazijn is een zeer sterke gekeperde wollen, linnen of zijden stof. Het woord komt van het Perzische „**bombyx**”, dat zijderups betekent.
24. Een zware, dicht **geweven** stof, vaak van hennip gemaakt. Het was aan één zijde gekeperd. Het is een afleiding van de oude plantennaam Cannabis, d.i. hennip. (Thans gebruikt men het Engelse woord canvas).
25. In 1874 was dit no 8. Het is weggebroken voor de stadhuisbouw.
26. Een stoop is een maat voor twee kan, $1/16$ anker, ongeveer **2** liter. Het vaatje blijkt dus een anker te zijn.
27. Een statendaalder is een in 1578 en **1579** in alle gewesten geslagen zilverstuk, uitgegeven voor 36 stuiver, maar weldra in koers verhoogd. De koers van alle munten is in **overeenstemming** met het in **1587**, geldende koersplakkaat van 1586.
28. Protocollenboeken, A. R. A., Den Haag.
29. Fundatieboek der H. Geest-armen, 1587. Gemeente-archief Lisse.
30. Vergelijk A. M. Hulkenberg, *De Aagtenkerk van Lisse, 1960*, 44 en 183. De naam „**Bouwlustbosje**” blijkt een hypercorrecte vorm te zijn.
31. Over zijn zoon Cornelis lezen we in het kasboek. Een dochter was gehuwd met de reeds genoemde jonkheer François de Viry, Heer van Lisse.
32. Een lijmzieder is een lijmkoker.
Een witmaker of francynmaker is een perkamentmaker. Met francyn werd echter ook een bijzondere, uit Frankrijk geïmporteerde papiersoort bedoeld.
33. Een begin die een falie of sluier draagt. Er woont in **1581** een **Duyfje** Cornelisdochter. Het beginhof aan het Rapenburg is echter niet meer geheel met begijnen bevolkt.
34. Zoet hout zijn de wortels van een vlinderbloemige plant, Glycyrrhiza glabra, afkomstig uit Rusland of uit Spanje. Zij bevatten een zoete stof, die door water kan worden uitgeloozd. Na verdamping van het water krijgt men drop.
34. Het zaad van een schermbloemige plant, Vennekool of Foeniculum **vulgare**.
Een loot was vroeger een half ons, nu **1** dg.
35. Ook in protestantse kringen blijven zulke benamingen nog zeer lange tijd in gebruik.
36. Gerookte **kanaalharing**, een afzonderlijke, grote haringsoort. Zij schoolt in september samen **langs** de Engelse kust. De Engelsen vissen deze haring tot **december** en leverende „**Engelse walharing**”, d.i. aan de wal geaakte haring. Meestal wordt ze gerookt tot **snijbokking**.! (L. M. Metz, *Woordverklaring, 1937*.)
37. Men zou menen dat bedoeld is „**weggen**”, wigvormige broden van fijn tarwemeel, vaak met krenten of rozijnen. Er staat echter duidelijk „**vijgen**”.
38. Paus Gregorius **XIII** bracht in 1582 verbeteringen aan in de oude Juliaanse kalender. Hij herstelde een langzamerhand ontstane fout, door in oktober van dat **jaar** tien dagen over te slaan. De meeste landen namen deze verbetering spoedig **over**. Engeland echter pas in **1752** en Rusland in **1918**. Ook hier blijkt **lan** van Matenesse een nauwgezet man te zijn; hij **vermeldt** beide tijdrekeningen: **stilo novo** = **nieuwe stijl**, **stilo veteri** = **oude stijl**.
39. Guldens van 40 groten **vlaams** is een andere naam voor guldens van

20 stuiver (1 stuiver = 2 groot) of Carolusguldens. De term is uitsluitend een rekeneenheid en niet de naam van een muntstuk. In plaats van gulden wordt ook dikwijls gesproken van pond, pond van 40 groten, pond Artesisch, enz., alle aanduidingen van dezelfde algemeen gebruikte rekeneenheid. Hiervan zijn echter wel te onderscheiden de uitdrukkingen pond Vlaams (= 6 gulden) en Rijnse gulden of goudgulden (= 28 stuiver). (Gegevens van dr. H. Enno van Gelder, Den Haag.) „naer advenant” = à l’avenant, naar gelang, naar verhouding.

40. Een krabbelaar is een zilveren munt van de Bourgondische Nederlanden, geslagen van 1536 tot 1555, De voorzijde vertoonde een adelaar. Bij uitgifte was de koers 4 stuiver, maar deze liep later op. Hier is de koers 6 stuivers. Volgens een plakaat van 1586 gold de krabbelaar in 1587 6 st.

41. ‘Een duit is een koperen munt van $1/8$ stuiver. (Een vierduitstuk was dus $2\frac{1}{2}$ cent.)

42. f. = facit, maakt d.w.z.: Dit is tezamen.

43. Een oort of een oortig is het vierde gedeelte van een munt. In het bijzonder een koperen muntje ter waarde van $1/4$ stuiver (2 duiten).

44. Een koningsdaalder is de in die tijd gebruikelijke naam voor de grootste Nederlandse zilveren munt van Philips 11, thans bekend als Philipsdaalder. Deze zijn geslagen in alle gewesten sedert 1557, in het Noorden tot 1581, in het Zuiden tot 1598. De koers liep geleidelijk op van 35 tot 50 stuiver.

45. „Sint~~us~~ Peter ad Cathedram”. Volgens een zeer oude overlevering is de apostel Petrus de stichter van de Kerk van Antiochië, de eerste Kerk onder de heidense volkeren. De herdenking van de eerste Kerk onder de heidenen vindt op 22 februari plaats. (Niet te verwarren met 18 januari, Sint Petrus’ Stoel te Rome, de herdenking van het feit, dat Petrus zich te Rome vestigde.) Zie ook nr. 35.

46. Een braspenning is een rekenmunt ter waarde van $1\frac{1}{4}$ stuiver. De naam wordt ook gebruikt ter aanduiding van verschillende reële munten, die op een bepaald ogenblik $1\frac{1}{4}$ stuiver waard waren. Met deze braspenning zal wel bedoeld zijn de dikwijls zo aangeduide stuiver van Philips de Goede, die in 1587 een koers had van $1\frac{3}{4}$ stuiver.

Mocht een der lezers nog afbeeldingen, gegevens of herinneringen weten betreffende het huis Dever, die niet in bekende werken zijn gepubliceerd, dan zou hij met bericht de schrijver ten zeerste verplichten.

DE GESCHIEDENIS VAN DE ZWANBURGERPOLDER TE WARMOND

tweede deel

door

A. G. VAN DER STEUR

„ . . . En de weilanden lagen tot aan de kim, ononderbroken met niets er in, machtig en statig, niets hadden zij van doen met al dat *getob* en *gesloof*, dat nooit ophield, zij lagen maar mijlenwijd, tot waar 't oog niet meer reikte, en verder, on-aangedaan en onveranderlijk en de hemel erboven en de zon erin.”

NESCIO (J. H. F. Grönloh) „Een Lange Dag”,
Mene Tekel, 1946.

In aansluiting op het eerste deel van dit artikel, in het Leids Jaarboekje 1961, voornamelijk handelend over de molen van de Zwanburgerpolder, volgt hier een en ander over de verdere aspecten van de polderhistorie :

De grondeigendom,
Het onderhoud van sloten en kaden,
Namen van water en land in de polder,
De bosjes in de polder,
Het overzetveer en **kerkpad**,
Het polderbestuur.

Enkele gegevens over de boerderij, de bakkerij en de huizen in de polder zullen in het derde en laatste deel van deze **poldergeschiedenis** worden meegedeeld.

DE GRONDEIGENDOM

Bij een beschouwing van de grondeigendom wordt veelal een onderscheid gemaakt tussen „d'eyghen landen” en de „huyerlanden”, dus tussen grond die eigendom is van de gebruikers en grond die gepacht wordt.¹Daarnaast bestaat het onderscheid

tussen het bezit van personen en het bezit van instellingen. Dit laatste noemt men bezit „in de dode hand”.

In de heerlijkheid Warmond is in de 16e eeuw van de ca. 1275 morgen, 25% bezit in de dode hand. Wat betreft het onderscheid „eyghen landen” - „huyerlanden” zijn de percentages respectievelijk 30% en 70%.²

Voor de Zwanburgerpolder in het bijzonder zouden deze gegevens ogenschijnlijk zijn af te leiden uit de namen en kwaliteiten van de ondertekenaars van het onderzoek tot inpoldering, uit 1631. Zij kondigen zich nl. aan als de ingelanden van dit gebied. Vergelijking met de hieronder volgende lijst van 1633 toont echter aan dat van vele gronden de gebruikers zijn genoemd en dat ook niet allen dit verzoek ondertekenden. Uit de opsomming van 1631 zijn dus geen conclusies te trekken.

In 1633 wordt er echter een hoefslaglijst opgemaakt (vgl. blz. 70 en de noten 5 en 6). Hierin worden alle grondeigenaren genoemd met het aantal morgen land dat zij bezaten. Het aantal grondeigenaren blijkt dan 54 te zijn. Van de ca. 27% morgen die de polder groot is, zijn ruim 80 morgen eigendom van instellingen of grootgrondbezitters, te weten: De Heer van Warmond, De Kerk van Warmond, De Heer van Hazerswoude (dit betrof de gronden die behoorden bij het Kasteel Oud- Teilingen), de abdij van Rijnsburg, het St. Catharina Gasthuis te Leiden, het St. Elisabeths Gasthuis te Leiden, de „Huyssitten” te Leiden, de Falide Bagijnen te Leiden, het St. Michiels Klooster, de „arme weesen” te Leiden, Johan van Baerle (eigenaar van de buitenplaats Hemmer te Warmond), de abdij van Leeuwenhorst, de Universiteit te Leiden en het Kapittel ten Hogeland.

De volgende, meer betrouwbare, opgave is van 1665. Landmeter Dou maakt dan een kaart van alle landen onder Warmond (deze kaart in de vorm van een kaartboek in het oud-archief der gemeente Warmond; een vrijwel identieke wandkaart in het Huys te Warmond), met een daarbijbehorende perceelsgewijze lijst **eigenaars**.³ Uit deze lijst van 1665 blijkt dat dan 69 morgen, 284 roeden eigendom is van instellingen of behoort tot de landerijen van de kastelen:

De Heer van Warmond	bezat	8 morgen, 485 roe
De Heer van Hazerswoude	„	1 „ 428 „
De Abdij te Rijnsburg	„	7 „ 55' „
De Abdij Leeuwenhorst	„	4 „ 83 „
De Kerk te Warmond	„	3 „ 418 „

De Pastorie te Warmond	„	5	„	361	„
Het Elisabeths Gasthuis te Leiden	„	2	„	118	„
Het Catharina Gasthuis te Leiden		3	„	34	„
De „Arme Huyssitten” te Leiden	bezaten	5	„	336	„
De Falide Bagijnen te Leiden	„	1	„	248	„
De Arme Weesen te Leiden	„	5	„	222	„

Waarschijnlijk waren er ook nog percelen eigendom van grootgrondbezitters. Dit is niet altijd af te leiden uit de naam alleen. Toch kunnen wij samenvatten dat in de 17^e eeuw meer dan $\frac{2}{3}$ van de oppervlakte grond in de Zwanburgerpolder eigendom was van boeren en inwoners van Warmond.

In de 18^e eeuw is deze verhouding ongeveer gelijk gebleven. In de 19^e eeuw is meer grond in eigendom gekomen van grootgrondbezitters uit de steden en in deze eeuw heeft met name de gemeente Leiden veel grondaankopen gedaan in de Zwanburgerpolder, dit laatste in verband met het Leidse Meren plan.

Door de eeuwen heen is de polder uitsluitend gebruikt als gras- en/of hooiland.

HET ONDERHOUD VAN SLOTEN EN KADEN

Het onderhoud van sloten en kaden en het jaarlijks controleren hiervan, de schouw, is een punt van voortdurende zorg geweest. Het leverde bij de Zwanburgerpolder zulke grote moeilijkheden op dat we er in de verschillende archieven herhaaldelijk stukken over tegenkomen, wat bij de andere Warmondse polders niet het geval is.

Zowel in het polderarchief, het oud-archief van het hoogheemraadschap Rijnland, het heerlijkheidsarchief en het oud-archief der gemeente Warmond zijn stukken hierover te vinden.

Reeds in 1550 is de „Swanbroucksloot”, de tegenwoordige Zwanburgerwatering, een schouwbare sloot, evenals de Groote Sloot. In dat jaar wordt er nl. reeds een nieuwe verhoefslaging van de kaden van deze sloten gemaakt. Er wordt bij vermeld dat deze beide sloten „seer droog ende ondiep sijn ende alle jaeren quader worden”. Zemoeten nodiguit gebaggerd, op dat zeweergebruikt kunnen worden voor het bevaren „met schouwen geladen met beesten ofte hoy”. Het feit dat men daarom een nieuwe verhoefslaging zou maken werd „gepubliceert in de parochiekerck van Warmont onder den Hoogmisse den 21^e september 1550”.⁴

Verhoefslagen is het verdelen van een dijk, weg of watergang

in een aantal hoefslagen. Een hoefslag is dan het vak van de dijk, weg of watergang dat aan de onderhoudsplichtige ingeland is aangewezen. Om aan te geven van waar tot waar een bepaalde ingeland onderhoudsplichtig was sloeg men z.g. hoefslagpalen. Aantekening over deze verhoefslaging hield men in een **hoefslagboek** of dijkboek.

Reeds een jaar na de stichting van de polder, dus in 1633, werden de kaden opnieuw opgemeten en verdeeld in hoefslagen door Jan Pietersz Dou, landmeter van Rijnland. Er wordt een register in duplo gemaakt van deze verhoefslaging, waarvan één exemplaar in het polderarchief berust⁵ en het andere in het archief van de heerlijkheid Warmond.⁶ Tevens volgt een bevel van hogherhand dat men zich hieraan heeft te **houden**.⁷

Ideaal was deze verdeling waarschijnlijk niet, want in 1639⁸ waren er reeds klachten over de schouw van „de oude schoubare wateringe genaemt Swamburg”. De gehoefslaagden weigeren bekend te maken van welk deel zij de onderhoudsverplichting hebben. Men gehoorzaamt de schout van Warmond, die met de molenmeesters de schouw moet houden, niet, ondanks het feit dat „de voors. schouwe van outs altijd aen ‘t schout ampt van Warmond behoort heeft”. Dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland gelasten, in de vorm van een keur, en op straffe van een boete van 20 ponden te 40 grootten, dat men binnen 14 dagen bekend moet maken over welk stuk men het onderhoud heeft, terwijl de schout een nieuwe verhoefslaging mag maken.

Ook over het schoonhouden van de kleinere sloten in de polder rezen moeilijkheden. In 1659⁹ moet er nogmaals door dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland op worden aangedrongen dat de ingelanden die land hebben aan de Joppesloot deze moeten reinigen „van slijm ende vuylichey” vòòr de jaarlijkse schouw op „Lamberty dag”.

In 1662¹⁰ wordt besloten de schouw voortaan ook over de kleine poldersloten uit te strekken, daar de ingelanden nogal eens onwillig zijn deze uit te baggeren en „op te schieten”.

Uit 1665 is een schouwlijst van poldersloten bewaard **gebleven**.¹¹ Vijf personen kregen 12 stuivers boete wegens het niet in orde zijn van hun werken.

Aankondigingen dat er schouw gehouden zou worden zijn ook bewaard gebleven. Eén van 1680 in het **heerlijkeheidsarchief**¹² en één van 1778 in het **gemeente-archief**¹³.

In 1677 wordt er door schout en poldermeesters bij Rijnland

een verzoek **ingediend**¹⁴ waaruit nog eens duidelijk blijkt dat alles nog maar zeer primitief toeging, ondanks de administratieve regelingen. Er wordt nl. meegedeeld dat men oudergewoonte op 8 maart schouw heeft gehouden en dat alles in orde was bevonden. Enige dagen later is er echter een sterke oostenwind gaan waaien, waardoor de polder opnieuw, dus na de jaarlijkse **onderwaterzetting** in het winterseizoen, was „in coomen te vloeyen”. Op de 17e is toen aan alle gehoefslaagden aangezegd dat er „vermits dit extra-ordinaris voorval”, weer een algemene schouw over de kade zou worden gehouden. Hiermee namen de ingelanden echter geen genoegen. Eens goedgekeurd blijft goedgekeurd beweerde men en schout en poldermeesters moesten speciale toestemming vragen bij Rijnland voor deze herschouw. Zij kregen die omdat „door sodanige onwillicheyte de gehele polder soude blijven geinnudeert, 't welk also niet en behoort”.

In 1679¹⁵ wordt verklaard dat de molenwatering vervuild was waardoor het bevaren en de waterafvoer werden bemoeilijkt. Men krijgt toestemming het water uit te baggeren en de daaruit komende „modderije” op de kanten te werpen en aldaar te laten „besterven” om deze t.z.t. „ten gemeenen profijte” te verkopen. Dan volgt een belangrijke zin voor de geschiedenis van de polder : „te meer dewijl de supplianten van de Weled. Here van Warmont hadde bekoomen consent om de selve polder dit winter seizoen boven te houden”. Vanaf de winter 1679-1680 liet men de polder dus 's winters niet meer onder lopen.

Vijf dagen na deze toestemming tot het uitbaggeren van de molensloten, gaat men over tot openbare aanbesteding hiervan. Een gedrukt pamflet van deze aanbesteding is in het polderarchief bewaard¹⁶ en hiernaast gereproduceerd.

In 1680 wordt bericht bij Rijnland¹⁷ dat men ondanks het bepaalde in de keur van 1639 nog steeds geen nieuw register van de verhoefslagging had aangelegd, waardoor de zaak nog verder „was coomen te verduysteren”. Dit gold zowel voor de Zwanburgerwatering als voor de Groote Sloot. Men verzocht nieuwe hoefslagpalen te mogen zetten en een nieuw register te mogen laten maken en de kosten daarvan op de verhoefslaagden te mogen verhalen. Dit wordt toegestaan en men maakt een uitgebreid register getiteld „Verhoefslagginge van de landen gelegen in de Swamburgerpolder, welke gehouden sijn tot zuivering en schoon making van de Swamburgerwatinge en Groote Sloot”.

Deze regeling heeft waarschijnlijk vrij goed voldaan, want een

kleine vijftig jaar wordt niets over dit onderwerp vermeld. We kunnen de periode van de inpoldering (1632) tot deze verhoefslaging van 1680 beschouwen als een periode waarin men nog zoekt naar de beste regeling. In later eeuwen loopt dit allemaal veel beter en zijn er ook geen ernstige ongeregelheden meer tussen de ingelanden en het bestuurscollege van schout en poldermeesters.

In 1727¹⁸ wordt besloten nogmaals nieuwe hoefslagpalen te plaatsen en een register te maken. Dit is waarschijnlijk niet gebeurd, want in geen enkel archief is hier nog iets over te vinden.

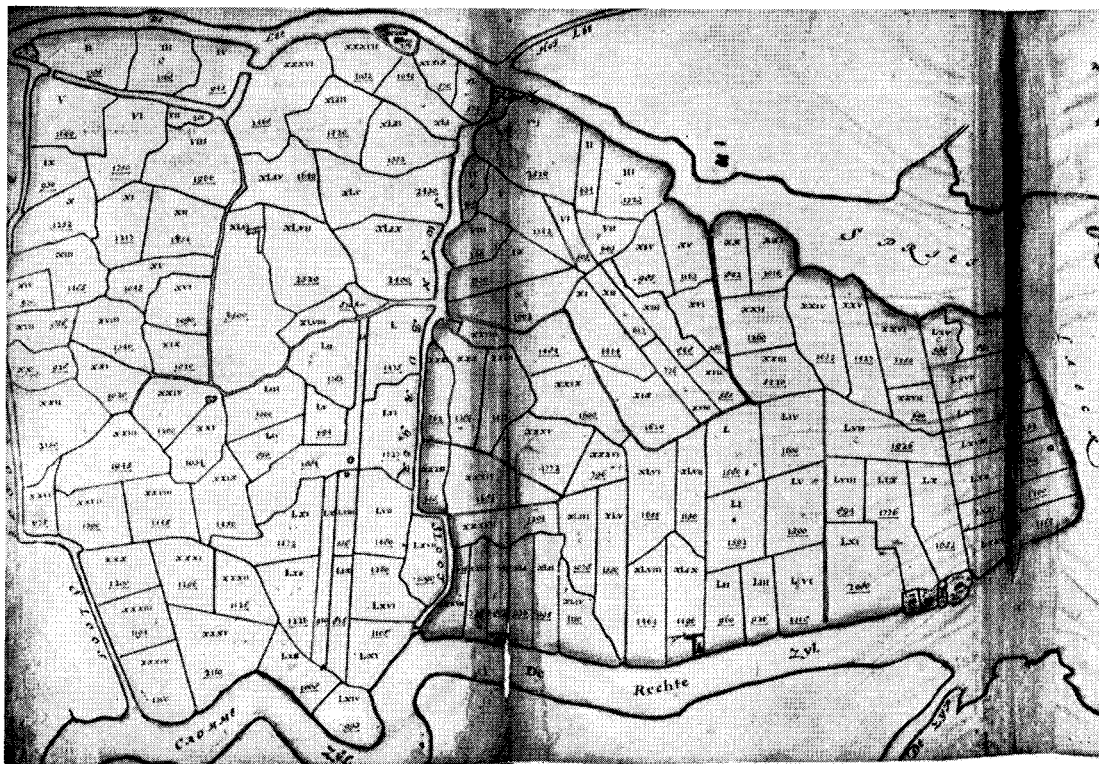
Uit 1746 is een lijst bewaard gebleven van de personen die na de schouw hun kaden moesten verhogen of een nieuwe paal moesten zetten.¹⁹

Uit 1762 dateert een rapport van Melchior Bolstra, landmeter van Rijnland, dat de molenwatering moet worden uitgediept²⁰ terwijl de voorwaarden van de besteding van een dergelijke uitdieping uit 1803 eveneens bewaard gebleven zijn.²¹

Uit 1767 is in het heerlijkheidsarchief²² een notitie aanwezig betreffende de schouwdata van de verschillende polders onder Warmond. Voor de Zwanburgerpolder wordt vermeld dat de schouw over de kade op 6 maart wordt gehouden, die over de sloten op 17 september en de tweede jaarlijkse schouw over de kade op 6 oktober. De polderrekening wordt op 6 februari in het Rechthuis (De Stad Rome) getekend. Verder wordt er in alle polders in maart en november een dag vastgesteld om de molen te „visiteren”. De schouw van kroosheemraden over de Zwanburger watering en de Groote Sloot is gesteld op 14 dagen na de schouw van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland over de Leede.

Tegenwoordig wordt de schouw over de sloten in oktober gehouden, die over de kaden in april en november, alles dus een maand later.

Men ging er in de 18e eeuw toe over het onderhoud te laten verrichten door een betaalde kracht, meestal de molenaar, waarvan de kosten ten algemene laste op de polderrekening werden geplaatst. Dit bleek in de praktijk een beter systeem dan dat der verhoefslaging. Het is dan ook op deze wijze dat men nog heden in het onderhoud van sloten en kaden voorziet. De ingelanden houden tegenwoordig zelf de kleine sloten nog schoon, tot het midden van die sloot. De andere helft wordt door de buurman gedaan, aan wiens land de sloot ook grenst,



De Zwanburgerpolder in 1669. Deel van de kaart van Het Ambacht Warmond, bewaard ten gemeente-huize. Het noorden is rechts boven. De Romeinse cijfers zijn de nummers der percelen, de gewone cijfers geven de oppervlakte in roeden. Duidelijk is de afdamming van de Diepe Leede, links boven, te zien.

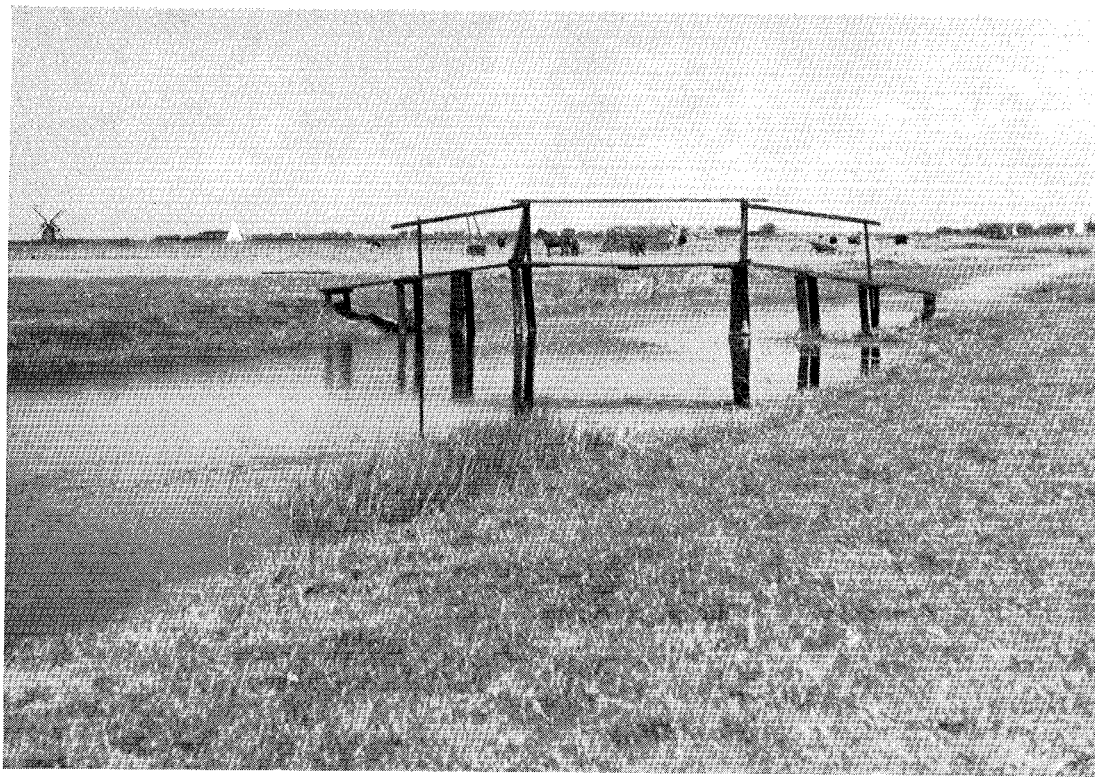


Foto A. G. van der Steur

Bruggetje in de polder achter de boerderij „De Eenzaamheid”.

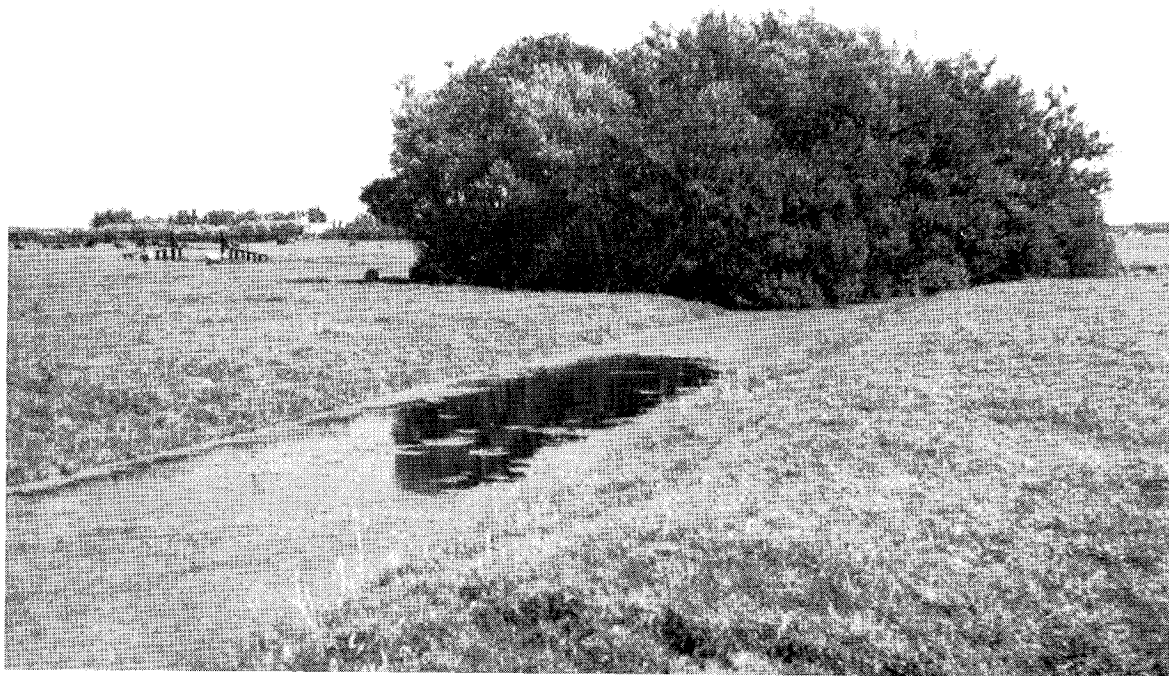


Foto G. A. van der Steur

Een van de bosjes in de polder, 1959.

BESTEDINGE

Tot het opdiepen en uytbaggeren
vande Moleflooten gelegen inde
Swamburger-Polder , onder de
Vrye Heerlijckheyt van

W A R M O N D T,

Op den 28. December 1679.



Chout ende Poldermeesters
bande Swamburgerpolder , gelegen onder de
Vrye Heerlijckheyt van Warmond, zijn van
meninge op ~~V~~onderdage die wesen sal den 28.
December 1679. eerstkomende/ open baarlijk
aen de minst -aennemende te besteden het opdiepen en uyt-
baggeren van des voorsz. Polders Moleflooten.

Yemandt daer inne gadinge hebbende,
komen ten voorschreven dage aldaer, smer-
gensprecijns ten tien uyren, de Voorwaer-
den gehoort hebbende, doet elck fijn prof-
fijt.

Segget voorsz.

Tot Leydan Gedruckt, by de Wedue van Daniel vander Boxe, woonende
in de Klocksteeg by de Academie, Anno 1679.

De polderkaden worden tegenwoordig ook door de polder onderhouden. Dit wordt nadrukkelijk in de polderkeur vermeld. Er is echter een klein stukje van de kade, langs de Leede, dat, zoals in de keur vermeld wordt, door Rijnland wordt onderhouden en wel op grond van een overeenkomst d.d. 7-3-1862 met H. P. H. Tijken en mej. T. J. G. Bijleveld. Hierover bericht het archiefje van de heerlijkheid Oud-Alkemade. Dit archiefje is in 1933 aan het Algemeen Rijksarchief geschonken en was afkomstig van mr. Th. C. van Eyk Bijleveld. Deze was de laatste eigenaar van de gronden die behoorden bij de in 1824 gesloopte riddermatige hofstede Oud-Alkemade gelegen in het Oosteinde van Warmond. Het grootste deel van dit archief bevat stukken betreffende de bezittingen van de familie Bijleveld, uit de vorige eeuw, gelegen in Warmond en omgeving. Onder nr. 115 treffen wij een aantal stukken aan betreffende bovengenoemde overeenkomst. Rijnland wilde ter verruiming en verdieping van de Leede en ter verbetering van de waterlozing een hoekje land weggraven op de hoek van de Leede en de Groote Sloot. Tevens werd het gedeelte tussen de molen en de Groote Sloot van de Warmonderleede verbreed.

Als voorwaarden werden onder meer gesteld dat tevens de dam in de Diepe Lee verbreed zou worden en dat Rijnland eeuwig de nieuwe, iets meer land-inwaarts, te maken kade zou onderhouden. Mej. Bijleveld verkocht dan voor f 745.— het betreffende hoekje land aan het hoogheemraadschap.

De polderkade langs de Groote Sloot wordt onderhouden door de polder; in 1877 is echter een regeling getroffen dat indien de Groote Sloot opengesteld zou worden voor op mechanische kracht voortbewogen schepen het onderhoud van de kaden voor Rijnland zou zijn. Het hoogheemraadschap heeft dan ook besloten dat de Groote Sloot voor alle motorvaartuigen verboden is.²³

Dat dit in 1877 is overeengekomen vloeit voort uit het feit dat men in dat jaar en de twee volgende jaren bezig was met de verbreding van de Groote Sloot. In het Rijnlands archief berusten drie kaarten betreffende deze verbreding.²⁴ Aan de kant van de Zwanburgerpolder werd over de gehele lengte een strook land afgegraven. De bocht bij de molen van de Broek- en Simontjespolder werd vloeiender gemaakt. Het Kouwenhoortje werd weggehaald en de Diepe Lee werd met de vrijgekomen specie gedempt. Nadere gegevens en correspondentie hierover vinden we ook weer in het archief van de heerlijkheid Oud-Alkemade en wel onder nr. 116. Op 3 januari 1877 stuurt Rijnland naar alle grond-

eigenaren langs de Groote Sloot en ook aan die langs de **Dwars-**wetering, welke tegelijkertijd werd verbreed, een verzoek of men mee wil werken en de voorwaarden waarop deze verbreding zal plaats vinden. Schadeloosstelling **f 4000.**— per hectare. Het schoonhouden van de sloot blijft voor rekening van het hoogheemraadschap, terwijl de nieuwe kade nog twee jaar door het hoogheemraadschap zal worden onderhouden.

De reden van deze verbreding was dat men het water van de Does en de **Zijl** sneller naar het Katwijkse afvoerkanaal wilde laten lopen en zodoende de Rijn wilde ontlasten, die vooral bij de vernauwing te Leiderdorp ongeschikt was al dit water af te voeren.

De pachtboer van de heer Van Eyk Bijleveld, H. van der Wilk, schreef hem naar aanleiding van deze verbreding een brief waarvan een gedeelte volgt :

Geachte Landheer,

Warmond 10-1-1877

Maandagavond ben ik bij broer Arend geweest die mij dan ook vertelde dat hij een brief van Rijnland had ontvangen en het een en ander mij daarvan meedeelde. De kade van de viermorgen in Zwamburg, over de Broekmolen, hetwelk Jan in huur heeft, moet geheel een ander worden gelegd en de Krom van het land in de Broek naast de molen gelegen moet ook weg en dan van het stuk waar vroeger het groote Bos geweest is tot aan de koebocht van **Maarte** Warmerdam aan de Leede gelegen dan de kade van **Zwamburg** langs de Groote Sloot wordt bijna geheel door een ander vervanger . . . wat het uitdiepen betreft zien ik nogal bezwaar en de jinzinjeur wordt binnenkort hier verwacht. . . Zaterdag ~~moet~~ er weer een van ons naar Rijnland wij zullen ons best doen **'weemaal** zooveel in de plaats te krijgen en dan nog een mooi **du:je** toe bij ons gaat alles goed en Pietje heel wel maar zwak

Uw boer
H. van der Wilk

Als recapitulatie kan dus gezegd worden dat tegenwoordig de polder het onderhoud van de kaden en van de **Zwanburger-**watering betaalt, Rijnland het onderhoud van de Groote Sloot heeft en een klein stukje van de kade en de ingelanden zelf de poldersloten onderhouden,

Zwanburger Tocht

De Zwanburger Tocht is een, voor polderwater vrij brede, sloot die dwars door de polder loopt en deze als het ware in tweeën deelt. Ook de namen Zwanenburger Tocht en Zwanenburger Sloot zijn op het ogenblik in gebruik. Op oude kaarten en in oude stukken komt ook de naam Swanburger Sloot voor. In 1739 lezen we nog „Swanburger Watering”.²⁵

Op de oudste gedetailleerde kaart van Rijnland, van 1615, komt het water voor met de naam: Zwanenborch. Geer sloot. M.i. is dit weer een voorbeeld van een van de vaak voorkomende fouten die op plattegronden voorkomen in de spelling van de namen.²⁶ Mij lijkt dat hier iets als Zwanenborger Sloot had moeten staan, wat dan door het overnemen van af het klad is verbasterd.” Mr. S. J. Fockema Andreae vermeldt echter in zijn „Polder-namen in Rijnland”²⁸ dat het water op deze kaart „Zwanenborch” heette. Hij vermeldt hierbij: „Natuurlijk niet aan een echte burcht te denken; veeleer aan een verzamelplaats van zwanen, allicht in verband met de uitoefening van het heerlijk recht van zwaandrift”.

Nu was dit water vroeger eigendom van de Heer van Warmond, tevens had deze het recht van zwaandrift, zodat het zeer goed mogelijk is dat de naam inderdaad hierdoor is ontstaan. Er is echter nog een andere mogelijkheid. In de 16e-eeuwse verzoeken tot het stichten van molentjes etc. komt de naam van dit water verschillende malen voor. Drie maal in de jaren 1596 en 1597²⁹ en eenmaal in 1566.³⁰ Nu luidt de naam in 1596 en '97: „De schoubaere wateringe, genaemt Swamburgersloot” of „Sgoubaer vaertgen of Swamburgersloot”. Terwijl in 1566, dus weer 30 jaar eerder de naam Swabroucker Sloot voorkomt.

In de verhoefslagging van 1550 wordt de naam gespeld als „Swanbroucksloot”. Het is m.i. niet uitgesloten dat de naam is ontstaan uit Swabroucksloot als grondvorm, wat later verbasterd is tot Zwanbroek- en Zwanburgsloot. De mogelijke grondvorm Swabroek is te verklaren als „grenzend aan moerassig land”. Het voorvoegsel Swa kan aangrenzend betekenen, broek is een oud woord voor moerassig land.³¹ Het is echter ook mogelijk dat we aan de zwanen moeten denken bij de verklaring van de naam. Of een combinatie van beiden?

Het is wel zo dat de naam van de polder is ontstaan uit de naam van het voornaamste water in de polder.

Kruistocht

De Kruistocht is een water dat in de lengterichting door de polder loopt en dat dwars op de bovengenoemde Zwanburgertocht staat. Het vormt hiermee dus een kruis. Vroeger heette dit water „Molenwatering”.

Joppesloot

Deze naam is al zeer lang in gebruik. Hij komt niet voor op de tegenwoordige kaarten, is echter bij de boeren nog wel bekend. Het is de brede sloot, tussen de Leede en de Kruistocht, in de zuidelijke helft der polder.

De naam komt voor in 1648 in het kaartboek van de abdij van Rijnsburg.³² Een post in de polderrekening van 1661 luidt bijvoorbeeld : „Betaelt aan Cornelis Pietersz van Outshoorn, over arbeytsloon int verdiepen van de Joppesloot, verdient volgens quitantie f 70.—”.

In de 18^e eeuw wordt de naam bijv. genoemd in een transport van 1773.³³

Nessloot

Deze naam is niet meer in gebruik, maar wordt bijv. vermeld in transporten van 1717.³⁴ Men bedoelde hiermee de brede sloot tussen Leede en Kruistocht in de noordelijke helft van de polder.

In een consent van Rijnland van 1570³⁵ verzoekt Pieter Jacobsz. Bakker een „wintwatermolentje” te mogen zetten op 12 morgen land „leggende op de Nessloot”. Het is niet na te gaan of met dit laatste ook reeds hetzelfde water als in 1717 werd bedoeld, maar het is mogelijk.

De Diepe Lee

Op de kaart uit 1669 kan men duidelijk zien dat de Westhoek van de polder (links boven) vroeger een apart eiland was. De percelen I, II, III en IV waren door de z.g. Diepe Lee gescheiden van de verdere polder. Het deel van de Warmonderleede aan de noordwestzijde van dit eiland noemde men destijds Droge Lee. Het uiterste westpuntje van dit eiland werd aangeduid als Kouwenhoortje.

Waarschijnlijk is in 1632, tegelijk met de afdamming van de

Swanburgersloot, ook de Diepe Lee afgedamd. Het wordt echter niet nadrukkelijk in de stichtingsregelingen van de polder vermeld. In ieder geval was de Diepe Lee op de kaart van Rijnland van 1647 reeds afgedamd.

In dit verband is het vermeldenswaard dat in 1663³⁶ een verzoek wordt ingediend bij de Heer van Warmond, ondertekend door vrijwel alle functionarissen van het dorp, ambachtsbewaarders, gezworenen, schepenen, kroosheemraden, weesmannen, kerkmeesteren, en namens alle inwoners, maatregelen te willen nemen om de Droge Lee. „streckende van het Huys te Lockhorst aff tot de sloot toe daer den dorpswaech op staat” te verdiepen en de „visstallen” er uit weg te nemen.

De Diepe Lee is lange tijd na de afdamming nog duidelijk zichtbaar geweest. Bijvoorbeeld is dit op de kaart van 1669 nog duidelijk te zien. In 1862 werden de dammen verbreed, toen een deel van het eivormige eiland aan de kant van de Diepe Lee werd afgegraven. Bij de verbreding van de Groote Sloot in 1878 werd de Diepe Lee gedempt. In 1878 verkoopt daartoe jhr. mr. Gerrit Johan Constantijn Schimmelpenninck aan A. C. Vaillant, echtgenote van mr. A. van Eyk Bijleveld een deel van de Diepe Lee die dan loor Rijnland met uit de Grote Sloot vrijgekomen specie zal worden aangeplempt.³⁷

Tegelijk met de demping verdween ook de zeer oude, reeds in 1483³⁸ voorkomende naam Diepe Lee.

Kouwenhoortje

Deze naam werd vroeger gebruikt voor het uiterste westpuntje van de polder, op de hoek van de Leede en de Groote Sloot, op de kaart van 1669 aangegeven met 1, groot 100 roeden. Het vormde een klein eiland, want het was door een sloot gescheiden van het grotere eiland tussen de Diepe en Droge Lee.

In een transport uit 1744 van de hofstede Oud-Teilingen of Lokhorst en de daarbij behorende landerijen wordt het beschreven als „een houtbosje genaemt ‘t Kouwenhoortje, sijnde gelegen over de Leede, bij de voornoemde hofstede”. Koper werd Jan Redegeld voor f 1 57.—.³⁹

Ook in 1788 was het bosje bij de dorpelingen onder deze naam bekend. Dit blijkt uit een verhoor van baljuw en welgeboren mannen van Warmond, genoemd in mijn artikel „De Illuminatie van 1788 te Warmond”.⁴⁰

Echter ook in de 17e eeuw was de naam in zwang. In 1664

wordt de „Coudenhoorn” genoemd in verband met een consent, verleend aan de Heer van Warmond, om puin te mogen storten in de Leede, tegen afslag van dit stukje grond.⁴¹ Ook op een kaart uit 1644⁴² komt deze naam reeds voor.

Toen in 1877-'79 de Groote Sloot verbreed werd,⁴³ werd dit uitspringende puntje land weggegraven waardoor een betere waterlozing ontstond.

De naam zelf is vrij eenvoudig te verklaren: „Hoorn” is syncroniem met hoek, „koud” heeft betrekking op een open onbeschutte ligging.⁴⁴ Vgl. in dit verband de Haarlemse Koudenhorn en de Koude Horn bij Hoogmade, vergaderplaats van de R.K. ingezetenen van Roelofarendsveen.⁴⁵

De Armenkaa

Deze naam is tegenwoordig niet alleen bij de boeren, doch ook bij de beoefenaars van de watersport in gebruik. Men bedoelt hiermee de met bomen begroeide dijk op de oosthoek van de polder, tussen de boerderij De Eenzaamheid en de Laak. Op de kaart van 1669 loopt de tegenwoordige Armenkaa langs het perceel LXXII, dat in de 17e eeuw eigendom was van de „Arme weesen tot Leyden”. Misschien is hieruit de naam verklaarbaar. Een feit is echter dat de naam niet in oude stukken is teruggevonden.

De Marken

In 1739⁴⁶ wordt door de kerk van Warmond het perceel LVII, in de n. helft, groot 3 morgen 126 roeden „genaamt de Marken” verkocht. Kopers werden de kinderen van wijlen Arie van den Bosch voor f 390.—. Deze naam is niet meer in gebruik.

Somerwey

Het perceel XXXVI in de z. helft, groot 4 morgen 68 roeden, wordt in de transporten van 1712⁴⁷ en 1719⁴⁸ omschreven als „genaamt de Somerwey”. Deze benaming is niet meer in gebruik.

De Bak

In 1743⁴⁹ wordt verkocht het land nr. XXV, z. helft, groot 1 morgen 434 roeden, „genaamt de Bak”. Deze naam is niet meer in gebruik.

De Strengen, De Bijl, De Tonneduiker

Een drietal perceelsnamen die momenteel in gebruik zijn bij de ingelanden zijn De Strengen, ook wel De Strengen van Bol, een perceel in de zuidelijke helft van de polder; De Bijl, in gebruik voor een bijlvormig perceel (nr. LI in de zuidelijke helft van de polder op de kaart van 1669) en De Tonneduiker, de naam voor een perceel aan de Zijl.

DE BOSJES IN DE POLDER

In verschillende Warmondse polders, o.a. in de Groot Hemmeerpolder en de Zwanburgerpolder komen op willekeurige plaatsen in het weiland kleine, met een sloot omringde, bosjes voor. Ze vormen enige beschutting voor het vee, voorzien de boeren op gezette tijden van hakhout, zijn voor de jagers zeer plezierig in verband met de veelal in de sloot naast zo'n bosje huizende wilde eenden en vormen voor de boeren enige beschutting bij het melken. Daarbij zijn ze ook voor de eendenkooi, in de nabij gelegen Kooipolder, van belang en verlevendigen ten slotte het landschap.

Er zijn dus vele voordelen aan deze bosjes verbonden, toch bleven nog enige vragen over. Bijvoorbeeld: Waarom steeds een sloot er om heen, zodat ze, ook voor de boeren zeer moeilijk te bereiken zijn? Waarom plantten de boeren hun hakhout niet op of vlak naast het erf? Waarom zijn er in de Zwanburgerpolder zo veel bosjes, terwijl er slechts twee als beschutting bij het melken gebruikt worden? Was het voor de jacht en de eendenkooi zo belangrijk dat men daarvoor deze bosjes speciaal aanlegde, of maakt men dankbaar gebruik van een bestaande situatie?

Bij het informeren hiernaar kwamen van verschillende kanten aanwijzingen dat men wel eens had horen zeggen dat daar „in vroeger eeuwen” koeiencadavers werden begraven ten tijde van de runderpest. Hiertegen pleitte dan weer het feit dat op de 17e-eeuwse kaart enkele bosjes reeds voorkomen.

Toch is een aantal van deze bosjes waarschijnlijk wel door dit begraven ontstaan. In het Staatsblad van 4-6-1867, nr. 52, lezen wij nl.: „**Overwegende** dat de bestaande bepalingen op het begraven van aan de veetyphus gestorven of wegens die ziekte afgemaakt vee, herziening vereisen, besluiten, dat . . . De begraving geschiedt ter plaatse, op het erf of land waar het rund gestorven of afgemaakt is. De grafkuil behoort, voor zoveel de gesteldheid

van den bodem dit toelaat minstens twee ellen diep te zijn. Het gestorven of afgemaakt beest wordt daarin geworpen, opengesneden en de huid diep ingekorven, zoodat zij geheel onbruikbaar wordt. Daarna wordt het met koolteer of petroleum rijkelijk overgoten en met eene twee palm dikke laag ongebluschte kalk overdekt; hierover wordt eene laag hooi of stroo gebracht en de kuil met aarde ter dikte van minstens vijf palm digtge maakt, welke sterk wordt aangestampt.

De begraafplaats wordt op bevel van de burgemeester onmiddellijk na de begraafing door eene stevige omheining, die voor vee ondoordringbaar is, afgesloten en gedurende een jaar afgesloten gehouden."

Dat men in het polderland geen omheining maakt maar een sloot graaft is vrij duidelijk. Om deze „eilandjes" nog ergens nuttig voor te laten zijn plantte men er waarschijnlijk hakhout op: De landschappelijk zo fraaie, bosjes waren gevormd.

Het ontstaan van alle bosjes is hier niet door te verklaren, er zijn er die ouder zijn, maar voor een aantal is nu toch een redelijke verklaring gevonden.

OVERZETVEERENKERKPAD

De molenaar zet wandelaars en fietsers over van Jachthaven 't Fort naar de molen in de Zwanburgerpolder en naar de hoek van de Hofpolder. Vroeger was dit niet erg belangrijk, maar sinds de opkomst van de watersport is de Leede geleidelijk vol woonschepen komen te liggen, zijn er in de Hofpolder enige zomerhuizen gebouwd, en loopt er nog wel eens iemand van Warmond naar de Sociëteit De Kaag, via de boerderij De Eenzaamheid. Hierdoor heeft men nu 's zomers druk werk met overzetten.

De vraag rees of men een ieder over het terrein van de jachthaven 't Fort kon laten gaan. Dit wordt momenteel toegestaan, maar om een recht van overpad niet te laten ontstaan werd een bordje „Geen Overpad" geplaatst.

Er was vroeger een officieel overpad. In het rechterlijk archief van Warmond berust n. 1. een acte van 16 10⁵⁰, getiteld „Accoord met de Lagelanders wegens hun opschepping aan de Leede bij het schuytenhuis aan het Kerckpad te Warmond". Het overpad liep volgens deze acte over de boerderij van wijlen Adriaen Cornelisz. Bakker te Warmond. Men mocht de sloot aan de N.O. zijde aan deze woning invaren, o.m. met hun doden „niettegen-

staende de selve dooden aan de heete off andere besmettelijke siekten gestorven soude mogen wesen”.

In de vorige eeuw **ging** de boer van De Eenzaamheid nog niet te Oud-Ade, maar in Warmond naar de kerk en gingen de kinderen ook daar op school. Toen waren er verschillende malen kwesties over het z.g. **kerkpad**, het pad van De Eenzaamheid naar het overzetveer bij de molen. In de notulen van 1819⁵⁰ lezen wij „Nadien eenige jaaren geleeden door Pieter van Haastrecht, bouwman op de woning van juffr. de Wed. Gersom, planken zijn gelegd over de slooten bij de kadedammen, waarover het **kerkpad** loopt van de voors. woning, in plaats van op- en **omtrede**n aan de hekken, mits de eigenaren van die landen deselve planken verder voor hunne rekening onderhielden en vernieuwden, en omtrent dit laatste thans eenig verval plaats hebbende, zoo wordt opnieuw bij de eigenaren van de landen langs het **kerkpad**, in consideratie van het gemak en **gerijf** daardoor wordende teweeggebracht, aangedrongen de planken te onderhouden.”

In 1826 beslist men dat deze planken zullen worden weggenomen omdat de schapen voortdurend hierover in andermans landen **gaan**.⁵¹

In 1849 dient Cornelis van Schie, bewoner van De Eenzaamheid een klacht in bij Rijnland dat de passage langs het pad naar de school en de kerk te Warmond hem bemoeilijkt en zelfs belet wordt. Rijnland vraagt aan het polderbestuur of deze klacht gegrond is. Deze antwoorden dat inderdaad het lopen over de kade wat moeilijk is door het daarop gestorte puin, maar dat dit noodzakelijk is om de polder bij noordelijke wind droog te houden. Men zet ook uiteen waarom de vroegere planken zijn weggehaald en besluit dat Cornelis van Schie de ingelanden niet kan dwingen planken neer te **leggen**.⁵²

Ook in later jaren zijn er moeilijkheden geweest met gebruikers van het pad. Het is bij oude Warmonders nog bekend dat boer Kees van Rijn met een knuppel de voorbijgangers stond op te wachten. Ook zijn er verschillende malen bordjes verboden toegang geplaatst, die meestal na zachte aandrang van het polderbestuur weer **verdwenen**.⁵³

In dit verband kan ten slotte nog worden meegedeeld dat er vroeger, voor de bochtafsnijding in de **Zijl**, een pad liep van de vroegere brandstoffenhandel Juffermans aan de Leede, halverwege de molen en de Groote Sloot, dwars door de polder naar de molen van de Boterhuispolder, tegenover de nu afgesneden, uit-

stekende punt aan de Zijl. Men werd dan bij deze molen overgezet naar de Boterhuispolder. Dit pad werd o.a. regelmatig gebruikt door geestelijken van het R.K. Seminarie.

HET POLDERBESTUUR

Tot 1850 werd het bestuur over de polder uitgeoefend door de schout van Warmond en vier poldermeesters. Jaarlijks traden twee poldermeesters af en werden er twee nieuwe benoemd. Men bleef dus twee jaar achtereen in het polderbestuur.

Sinds 1851 wordt er een polderbestuur van vijf personen gekozen, waaronder in de eerste jaren de burgemeester van Warmond als voorzitter. Men behoefde niet meer na twee jaar af te treden en vooral de voorzitters werden geacht vele jaren achtereen aan te blijven.

De functie van secretaris werd oorspronkelijk door de voorzitter waargenomen, later en vooral in deze eeuw werd een administrateur hiervoor aangesteld. Deze heeft dan geen ingeland meer te zijn en is meestal secretaris van verschillende polders tegelijk. Het is nu een bezoldigd ambt en is ook niet meer aan de gemeente waarin de polder ligt gebonden. De secretaris van de Zwanburgerpolder woont dan ook in Sassenheim.

Het is mogelijk gebleken een volledige lijst van poldermeesters van het tijdvak 1651-1900 samen te stellen, uit de polderrekeningen⁵⁴ en het „concept” uit het polderarchief.⁵⁵ Deze lijst, te lang om hier op te nemen, is opgenomen in de Bibliotheek van Leiden en Omgeving in het Leids gemeente-archief.

1. Men gebruikt ook wel de begrippen „eigenweer” en „bruikweer”. Onder eigenweer verstaat men dan het land dat de boer in eigendom heeft, onder bruikweer het land dat hij bewerkt. Onder bruikweer is dus de eigenweer tevens begrepen. De onderscheiding eigen landen - huurlanden is m.i. doelmatiger. (Vgl E. C. G. Brünner, De order op de buitennering van 1531, Utrecht 1918, blz 35 e.v.)

2. Vgl. H. A. Enno van Gelder, Nederlandse Dorpen in de 16e eeuw, 67-89.

3. Deze lijst in het heerlijkheidsarchief nr. 157. Een lijst eigenaren uit 1680 met aantekening van latere eigenaars in de 18e en 19e eeuw, in dezelfde rubricering, in oud archief gemeente Warmond nr. 11. Een zelfde lijst uit 1689, zonder aanvullingen, in oud archief gemeente Warmond nr. 12.

4. O. A. Rijnland Reg. 216 d.d. 20-9-1550.

5. Nr. 10..

6. Nr. 331.
7. O. A. Rijnland nr. 225 d.d. **19-3-1633**.
8. O. A. Rijnland Reg. 23 d.d. **24-9-1639**; Gemeente archief Warmond Reg. g fol. **121** en **121 v**; Heerlijheidsarchief Warmond nr. 30 **1**; en gedrukt Reg. van Rijnlands keuren re stuk blz 168 en **169**.
9. O. A. Rijnland Reg. **229** d.d. **23-8-1659**.
10. O. A. Rijnland Reg. 230 d.d. 25-3-1662. Vgl. Polderarchief nr. **15**.
11. Heerlijheidsarchief nr. 333 d.d. **17-9-1665**.
12. nr. 334, d.d. **21-8-1680**.
13. Gemeente-archief Warmond Reg. g fol. 225.
14. O. A. Rijnland Reg. 233 d.d. 3-4-1677.
15. O. A. Rijnland Reg. 234 d.d. **23-12-1679**.
16. Nr. 6.
17. O. A. Rijnland Reg. 234 d.d. **27-7-1680**; Gem. Archief Warmond Reg. g fol. **123** tot **152**; Heerlijheidsarchief nr. 303, en 302 (schouwlijsten)
18. O. A. Rijnland Reg. 245 d.d. **7-6-1727**.
19. Heerlijheidsarchief nr. 334 d.d. **6-3-1746**.
20. Heerlijheidsarchief nr. 335.
21. Polderarchief nr. 22.
22. Nr. **313**.
23. Polderarchief nr. 28.
24. Inv. Kaartverzameling Rijnland R. 76, 76 bis en 86 d.d. 1878 en **1879**.
25. Rechterlijk archief Warmond nr. 47 d.d. **19-1-1739**.
26. Vgl. de verkeerde plaatsing van de naam Vogelscamp op deze zelfde kaart.
27. Op de enige tijd eerder door dezelfde landmeter gemaakte kaart van de ambachten in Rijnland (Rijnlands archief Atlassen nr. **1**) komt de naam voor als „Zwanenborger sloot”.
28. In de „Oud-Leiden Serie” nr. 2. Tevens in de „Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam” nr. IV.
29. N.l. **2-4-1596**, **4-10-1596** en **13-12-1597** in O. A. Rijnland nr. 222.
30. N.l. 12-1-1566 in O. A. Rijnland **218**.
31. Vgl. Verdam „Middelnederlandsch Handwoordenboek”.
32. Alg. Rijksarchief Inv. Hingman 1 Kaartboek P.
33. R. A. Warmond nr. 47 d.d. **26-1-1773**.
34. R. A. Warmond nr. 43 d.d. **14-3-1717**.
35. O. A. Rijnland **219** d.d. **10-6-1570**.
36. Heerlijheidsarchief nr. 634 d.d. **18-1-1663**.
37. Acte verleden voor notaris H. Obreen te Leiden d.d. 16-3-1878. Vgl. ook Heerlijheidsarchief Oud Alkemade nr. **16** en het laatste deel van „Onderhoud van Sloten en Kaden” hiervoor.
38. O. A. Rijnland Perk. Reg. A. nr. 18, fol. **34^v**.
39. R. A. Warmond nr. 48, dd. **23-7-1774**.
40. Leids Jaarboekje **1960**, 163 en voetnoot 6.
41. O. A. Rijnland nr. 231 fol. **129** d.d. **1-3-1664**.
42. Kaartverz. Rijnland R. **20**.
43. Zie bij „Onderhoud van Sloten en Kaden”.
44. Vgl. M. Schönfeld, Veldnamen in Nederland Amsterdam **1949**, blz **49** en **92**. Tevens van dezelfde schrijver, Nederlandse Waternamen, Amsterdam **1955**, blz 235 en 281.

45. O. C. van Hemessen, De Geref. Kerk van Esselickerwoude int **kerck-**
dorp Woubrugge Alphen **1 g 12**, blz **2 1**.
46. R. A. Warmond nr. 47 d.d. **19-1-1739**.
47. R. A. Warmond nr. 43 d.d. **4-4-1712**.
48. R. A. Warmond nr. 43 d.d. **24-1-1719**.
49. R. A. Warmond nr. 47 d.d. **31-12-1743**.
50. R. A. Warmond nr. 4 d.d. **1 1-3-16 10**, Afschrift in O. A. Gem. **War-**
mond deel g fol. 163 vs.
51. Polderarchief nr. **10**.
52. Polderarchief nr. 26, O. A. Rijnland nr. **8192**.
53. O.a. een kwestie met de heer Van Eyk Bijleveld, zie poldernotulen
7-3-1935.
54. O. A. Rijnland nr. **8188-8191**.
55. nr. 10.

JOAN VAN GYBELANT

Schout en baljuw van Wassenaar en Zuidwijk

door

E. PELINCK

Indien wij in het testament van deze 18e eeuwse dorpsautoriteit, dat wij toevallig onder ogen kregen, niet getroffen waren door de vermelding van twee portretten door Frans van Mieris de Jonge, welke geïdentificeerd konden worden met twee door ons op het kasteel Twickel aangetroffen portretjes (afb. 2 en 3), onze interesse zou wellicht niet in die mate zijn opgewekt als thans het geval was. Bovendien werden wij getroffen door een opmerkelijke hartelijkheid van verhouding tussen deze schout enerzijds en zijn baanderheer Unico Wilhem graaf van Wassenaar Obdam (1692-1766; zie afb. 1) en diens echtgenote Dodonea Lucia van Goslinga (1702-1769) anderzijds, welke verhouding onder meer tot gevolg had, dat niet alleen deze twee portretjes, die de schout en zijn echtgenote voorstellen, aan de heer van Wassenaar gelegateerd werden, maar ook het huis, dat Van Gybelant zelf te Wassenaar aan het Plein had doen bouwen.

Bij een onderzoek, wie deze man was, brachten de *venia aetatis* van de staten van Holland en de ***Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden*** in en ***uit de kerken der provincie Drenthe*** van J. Belonje en J. Westra van Holthe (Assen 1937) ons op het gewenste spoor, d.w.z. de andere in de letterlijke zin des woords, naast deze twee portretjes en archivalia, nog bewaarde „monumenten”, met name het nog steeds te Wassenaar aan het Plein staande huis (afb. 4) en – in een wel onverwacht verre omgeving – een avondmaalsbeker en een kerkbank in de kerk te Vries in Drenthe (afb. 5 en 6).

We willen proberen deze merkwaardige schout, die zijn ambt van 1711-1766, dat is 55 jaar, bekleedde, in nader verband tot deze zaken te schetsen.

April 1681 trouwt in de Loosduinse gereformeerde kerk de uit Dordrecht afkomstige en in den Haag gevestigde meester-bakker

Leendert Gibrant met Elisabeth van Delden, afkomstig van Arnhem.¹ 25 Oktober 1682 laten zij in de Kloosterkerk een zoon Reinier dopen en evenzo 25 juni 1684 in de Grote Kerk een zoon Joan. Leendert requesteert 29 mei 1682 ter zake van een luifel, welke hij wil aanbrengen aan de Bezemmarkt, waar de Vette Hen uitgehangen heeft. Hij sterft november 1698 en zijn vrouw september 1707, welke laatste gebeurtenis voor Joan aanleiding is, *venia aetatis* aan te vragen, hetwelk hem 29 oktober reeds verleend wordt.

Vier jaar later (28 oktober 1711) figureert hij in het baljuwingboek van Wassenaar en Zuidwijk² en wel als opvolger van de schout en baljuw van de baronie van Wassenaar en Zuidwijk, Egbert van Delden³, waarschijnlijk een familielid van zijn moeder, die het plaatsje voor neeflief heeft warm gehouden.

3 mei 1716 trouwt de thans 32-jarige schout te 's-Gravenhage met Ellegonda Theodora Linthorst, oud 26 jaar⁴. De vader van de bruid, Hermannus Linthorst, kocht 1707 als wijnkoper een huis op de Hoogstraat, derhalve niet ver van de Bezemmarkt. Met deze naam Linthorst en de vermelding bij zijn huwelijk⁵, dat hij uit Groningen afkomstig was en de verwijzing bij zijn verwerving van het kleinburgerrecht te Groningen op 30 maart 1682, dat hij geboortig is uit het landschap Drenthe⁶, vinden we de verbinding tot een zilveren beker, welke Ellegonda Theodora 20 jaar later aan de kerk te Vries schonk. Op deze beker staat namelijk: Dese Becker Gegeve aan de Kerck tot Vries door Ellegonda Theodora Linthorst Dogter van Hermannus Linthorst getrouwt met Joan van Gijbelandt tot Wassenaar 17 $\frac{9}{17}$ 37. Lager twee wapens onder een helm: 1. doorsneden a. een vogel; b. twee rozen ; 2. gegeerd van rood en zilver(?) van 5 stukken. Helmtaken een vogel (duif), op de bodem: Harmannis Linthorst Ao 1682.^{6a} Wij mogen, gezien het jaar 1682, veronderstellen dat het feitelijk een huwelijksbeker is met de wapens van Linthorst en van Duyvelandt. De affectie van Ellegonda Theodora Linthorst voor Vries zullen we dadelijk andermaal bevestigd vinden.

Na aldus de herkomst van deze Wassenaarse schout en zijn vrouw uit een milieu van waarschijnlijk zeer welvarende Haagse middenstanders te hebben bepaald, willen we aan de hand van hun opeenvolgende testamenten, welke men in het notariële archief te Leiden en vooral in de schepenboeken van Wassenaar kan aan-

treffen, laten zien, wat zij tot stand hadden gebracht en wat hun bedoelingen ten aanzien van hun nalatenschap waren.

7 januari 1754 testeren zij voor de Leidse notaris H. 1. Kreet, waarbij zij beginnen met te vermaken aan **Unico Wilhem** graaf van Wassenaer Obdam het door hen gebouwde huis in het dorp Wassenaar, in welks gevel in hardsteen het wapen van Wassenaar en **Zuidwijk** is gehouwen, met alle behangsels, glasgordijnen, schilderijen voor de schoorsteen en haardijzers en verder alles wat nagelvast is. Voorts vermaken zij aan de Heer van Wassenaar „**Het** kleynkinderschool” in de Ooststraat, eveneens door hen gebouwd.

Deze twee gebouwen zijn bewaard, al is de school, welke nog een gevelsteen met „**Het** ambagts en dorps-kleyn kinderschool van Wassenaar en Zuytwijk 1764” vertoont, thans een woonhuis.⁷ Van Gybelant is een zorgzaam man. Hij maakt bepalingen, dat de vrouw van zijn tuinman en hun kinderen in de school mogen blijven wonen en er wordt zelfs de opbrengst uit drie percelen weiland gereserveerd voor het onderhoud.

De nieuwe dorpsschool (naast de klein-kinderschool, thans Excelsior*) heeft hij ook gebouwd en deze komt met de gehele inventaris aan de ambachten van Wassenaar en Zuidwijk, mits deze school ten eeuwigen dage als zodanig wordt gebezigd. Schout en armmeesters zullen f 6000,— ontvangen (te beheren en bewaren bij de andere armobligaties) voor het kopen van turf voor de school en eveneens voor de houdster en meesteres van de bij-school (waarschijnlijk de vrouw van zijn tuinman!), alles zeer nauwkeurig omschreven, om een behoorlijke verwarming te waarborgen. Het resterende bedrag is voor de armen, maar er moet worden opgepast, dat de meester van de grote school er niet privé van stookt!

We zullen de legaten aan neven en nichten niet allemaal vermelden, daar deze later toch wijzigingen ondergaan en wij volstaan met het noemen van de verschillende familierelaties.

De man heeft een neef en nicht, Monsieur Cornelis van Gybelant en Margaretha van Gybelant, kinderen van zijn neef **Leonardus** van Gybelant en Cornelia van der Cloet. We mogen wel aannemen, dat Leonardus een wat deftiger kleinzoon van de Haagse bakker Leendert en een zoon van **Reinier** van Gybelant was.

Aan de zijde van de testatrice zien we ten eerste een nicht Catharina Ellegonda Linthorst, weduwe van Hendrik Doesburg,

waaruit a) Elisabeth Doesburg, gehuwd met David Crombrugge, b) Metta Ellegonda Doesburg, gehuwd met Lauweris Oosten, ten tweede een nicht Cornelia Maria du Vignon (wier moeder Cornelia Dievoort heet), gehuwd met Adriaan van der Does, die we evenals een dochter van het vorige echtpaar aan het slot van dit verhaal weer zullen ontmoeten.

Voorts is er nog een Cornelis Doesburg, zoon van Elisabeth Weykens, gehuwd met Cornelia Mulder, waaruit een zoon Otto.

Het zijn meest obligaties en lijfrenten, alles bijzonder veilige beleggingen ten aanzien van eventuele verbrassingen, ook al vanwege de veelvuldige bepalingen, dat alleen de rente mag worden genoten.

Testateur sluit uit zijn nichten Martijntje en Johanna Catharina van Oudshoorn en hun afstammelingen, alsmede al zijn neven en nichten van moederszijde. Hoe deze Van Oudshoorns, blijkens een door ons ingesteld onderzoek zeer eenvoudige lieden uit Leiden en Leiderdorp, familie van hem waren, konden wij niet vinden.

Testatrice sluit uit Catharina Ellegonda Linthorst, alsmede al haar vaders zusters kinderen (waarschijnlijk Gesina Linthorst, gehuwd met Harm Homan te Vries) en ook haar neef Johan du Vignon en Martinus van Zwieten, zusters zoon van Johan du Vignon.

Tenslotte zien we uit een legaat aan de gereformeerde kerk te Vries in Drenthe ter grootte van **f** 5000.—, dat haar grootvader daar schout was.

Voor dezelfde notaris testeert Van Gybelant andermaal op 27 november 1754, thans als weduwnaar. Zijn vrouw is namelijk nog geen tien maanden na haar testament in oktober van hetzelfde jaar overleden⁹. Het is hoofdzakelijk een bevestiging van het vorige testament, waarbij hij bij het grote huis nog eens uitdrukkelijk tuin, boomgaard enz. en ook stal en tuinmanswoning vermeldt. Voorts krijgen enkele neven en nichten nog wat meer of wat anders. Johannes Homan, advocaat te Vries (blijkbaar de kleinzoon van de zo even genoemde Gesina Linthorst) zalf 1000.— ontvangen, evenals (indien zij nog bij hem in dienst is, — en dat zou zij blijven ! -) de meid Cornelia Piek. Kleren, inboedel, goud, zilver en sieraden gaan in vieren naar de gezusters Elisabeth en Metta Ellegonda Doesburg en Cornelis en Margaretha van Gybelant. Martijntje van Oudshoorn te Leiden krijgt een jaargeldje van 200.—. Universele erfgenamen zijn Cornelis en Marga-



Foto E. Miedema, Utrecht

Afb. 1. Unico Wilhem graaf van Wassenaer-Opdam, 1692-1766. Schilderij door J. Palthe. Ridderlijk? Duitse Orde Balije van Utrecht.

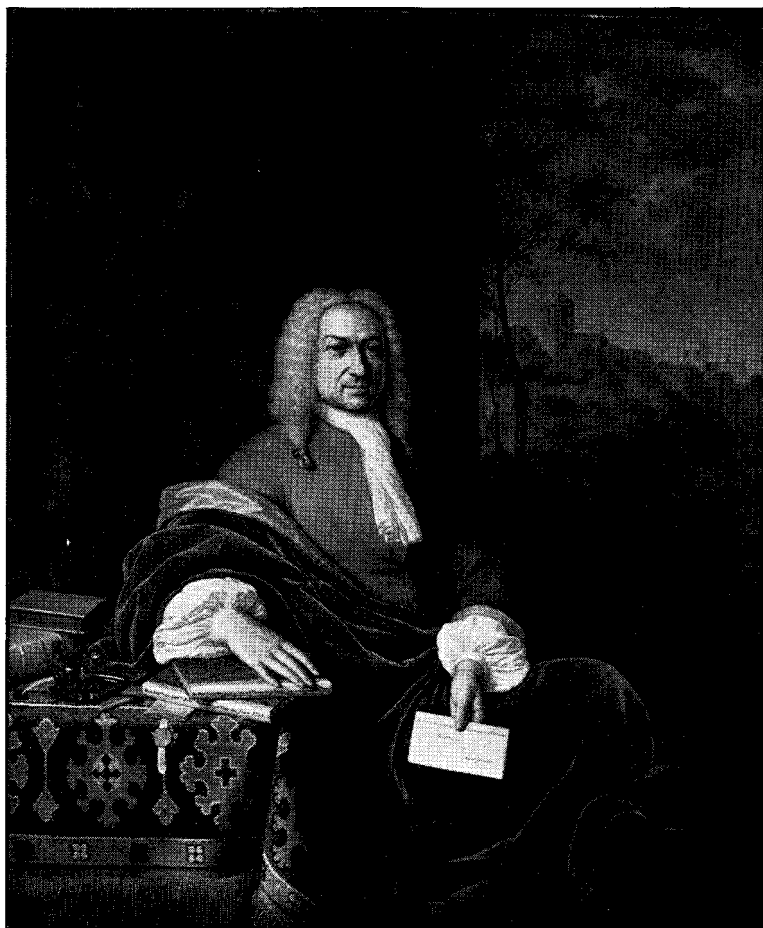


Foto E. Meyling, Enschede

Afb. 2. Joan van Gybelant, schout van Wassenaar en Zuidwijk (1684-1766). Op de achtergrond de kerk van Wassenaar en waarschijnlijk de toren van het huis van Cralingen (v.m. Herv. pastorie in de schoolstraat
Schilderij door Frans van Mieris de Jonge, 1733
Kasteel Twickel, Ambt-Delden.



Foto E. Meyling, Enschede

Afb. 3. Ellegonda Theodora Linthorst (1690-1754) tr. 1716 J. van Gybelant.
Schilderij door Frans van Mieris de Jonge, 1733.
Kasteel Twickel, Ambt-Delden.



Cliché Monumentenzorg

Afb. 4. Het door Joan van Gybelant waarschijnlijk kort voor 1746 gebouwde en door hem aan de heer van Wassenaar gelegateerde huis aan het Plein.

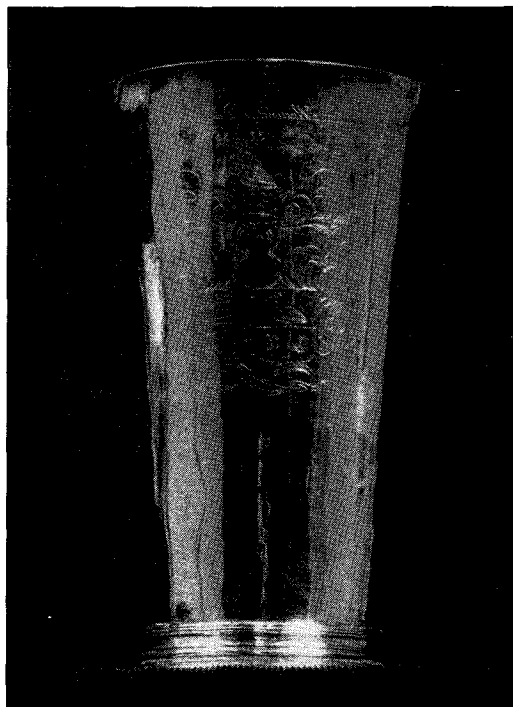


Foto Arti

Afb. 5. Huwelijksbeker van Hermannus Linthorst en Johanna van Duvelant (1682), in 1736 door hun dochter Ellegonda Theodora Linthorst geschonken aan de kerk te Vries, thans avondmaalsbeker. — Meesterteken B, jaarletter Groningen ⁴ (1683?). — Hervormde gemeente Vries. D

retha van Gybelant. Hij wijst voogden aan, w.o. een neef Cornelis vos.

Wederom rijdt Van Gybelant 15 juni 1756 naar notaris Kreet, voornamelijk om te bepalen, dat de beide reeds genoemde portretjes van hem en zijn vrouw en vervaardigd door Frans van Mieris (de Jonge !) eveneens aan de graaf van Wassenaar moeten komen. De vier zo even genoemde neven en nichten krijgen weer wat meer, overigens met zekere verschillen. Nu wordt ook Johanna Catharina van Oudshoorn, gehuwd met Willem Met te Haarlem, met f 4000.— bedacht. Enige erfgenamen zijn thans behalve de neef en nicht Van Gybelant ook de twee gezusters Doesburg.

Nadat hij 1 4 juli 1759 voor notaris Isaac Elias Luzac in plaats van een overleden voogd, notaris Kreet als zodanig heeft aange-
wezen, verklaart hij ruim een maand later, rusteloos bezig met het redderen van het aardse bestaan, weer voor Notaris Kreet, dat de gereformeerde kerk te Wassenaar nog een boerderijtje, hypotheek en obligaties ter waarde van f 5000.—, moet krijgen. Mogelijk vond hij, dat Wassenaar niet bij Vries mocht achter staan.¹⁰

In het najaar van 1762 geeft Van Gybelant de eigenerfden van Vries de verzekering, dat het legaat van f 5000.— aan de kerk zal komen, waarop dr. J. Homan (de reeds genoemde neef van zijn vrouw) met kerkvoogden overeenkomt, dat ten laste van eigenerfden een bank in de kerk van Vries zal worden geplaatst met de wapens van het echtpaar Van Gybelant-Linthorst „ter gedagtenis van deze liberale gifte”. Homan begroot de kosten op 100 ducaton, maar wat overschiet is voor het kerspel. Kerkvoogden zullen eigenerfden 3% per jaar over de kosten vergoeden. Homan stelt zich garant voor het geval het legaat mocht uitblijven.¹¹

Op 28 september 1762 verzoeken kerkvoogden van Vries aan drost en gedeputeerden machtiging het legaat te zijner tijd te mogen aanvaarden, waaruit tevens blijkt, dat het gestoelte ten dienste van dr. Johannes Homan en zijn familie zou gemaakt worden. Er is haast bij het consent (dat ook terstond gegeven wordt), want er is onenigheid in het karspel over de reparatie van het koor, maar ook over het stemrecht, dat „deese en geene pretenderen te hebben van de laste”¹²

Te Wassenaar zou deze bank met de trotse wapens tegenover de baanderheer zeker niet geoorloofd zijn geweest. Maar in

Drenthe, waar men behalve te Ruinen, Coevorden, Echten en Hogersmilde geen heerlijkheden kende, is een dergelijk gestoelte zo niet ongewoon, dan toch eigenlijk evenmin van pas. De bank bestaat nog. Een zeer behoorlijk gesneden rococo-bekroning vertoont onder een gravenkroon de wapens van het echtpaar ¹³.

Onze verdere bron is het Wassenaarse „Scabinale protocol van allerhande acten, 1752-1778” ¹⁴, 30 mei 1765 zien we in dit boek nog een moeizaam grote handtekening van J. v. Gybelant. In het trouwboek tekent de secretaris Daniel van der Wilp reeds sedert januari 1763 bij „indispositie van de schout” en op 4 mei 1766 Adriaan van der Does (ons reeds bekend als aangehuwde neef) „bij ordre van de schout en baljuw Joan van Gybelant”. Onder nr. 45 in het schepenprotocol volgen nog een aantal codicillen uit 1763, meest omwisselingen in de bestanddelen der legaten, maar ook in de voogden. Zo wordt de zoëven weer genoemde Adriaan van der Does medevoogd en executeur testamentair. 18 juli 1764 wordt de voogd François de Bas, procureur van de Hoge Raad van Holland, die het te druk heeft, vervangen door Cornelis van Gybelant. Bovendien blijkt hij later zijn obligatie van f 600.— niet te honoreren.

De volgende zomer kan de oude heer blijkbaar niet meer naar Leiden reizen en moet hij wel voor de plaatselijke notaris, tevens secretaris van het schoutambt, Daniël van der Wilp testen, overigens weer bevestiging, maar nu moeten ook de stoelen, tafels en spiegels aan de heer van Wassenaar komen en evenzo het „Lit d’Ange met zijn behangsels, matras, bed, peluw, kussens en chitse deeke en geborduurd spreij”, staande op de grote bovenvoorkamer (overigens begrijpelijk, want wat had de graaf Van Wassenaar aan zo’n groot huis, als hij dit eerst weer voor een groot deel zou moeten meubelen?). Voorts nog de kleine ijzeren geldkist in het comptoir (er moest toch een brandkast blijven!), broeibakken, ramen en verdere tuingereedschappen. — De twee zonen van Unico Wilhem, Jacob (Jan), heer van Obdam, en Carel (George), heer van Twickel worden ieder met f 1500.— bedacht. Enkele leden van het personeel krijgen nog kleine legaatjes. Belangrijker is echter, dat Adriaan van der Does zich heeft weten in te dringen en de spoeling dunner maakt door met zijn vrouw, immers een nichtje van Ellegonda Theodora Linthorst, Cornelia Maria du Vignon, als vijfde erfgenaam op te treden. David Grombrugge of zijn zoon Peter komen in de plaats van de inmiddels reeds overleden Elisabeth Doesburg. Tenslotte stelt hij

boven de voogden, bestaande uit de twee notarissen Kreet en Van der Wilp en de twee neven Van der Does en Van Gybelant, als toeziende voogd: **Unico Wilhem** van Wassenauer Obdam.

Zijn laatste wilsbeschikking bij acte onder particuliere handtekening van 28 juni 1766 bepaalt, dat zijn nichtje Ellegonda Elisabeth van Oosten, nagelaten dochter van Laurens van Oosten en Metta Ellegonda Doesburg, besteld wordt in een goede Franse kostschool "ten einde deselve alsnog een behoorlijke opvoeding en educatie mogte bekomen". Daar de voogden Daniël van der Wilp en Adriaan van der Does zeggen, dat de nalatenschap der ouders veel te gering is, zal Van Gybelant betalen.

Helaas heeft deze allerlaatste beschikking het minste succes gehad, want nog geen zes jaar later is zij blijkens een tot de **burge-meesteren** van den Haag gericht rekest „**gesepareerde** huisvrouw van **W. Piersonnée**” en verzoeken haar grootmoeder Catharina Ellegonda Doesburg-Linthorst en verdere verwanten toestemming haar wegens „slecht gedrag” in een verbeterhuis te Schiedam te mogen laten opnemen.

Het zoëven genoemde nr. 45 van het Wassenaeuse **schepen-**protocol omvat een lijvige inventaris van de nagelaten bezittingen van de op g oktober 1766 overleden Van Gybelant.

Het huis aan de Haagse Hoogstraat wordt nog verhuurd aan een wijnkoper, Joost Hendrik Rausch. Er is ruim **f** 32.440,— aan contanten in huis. Onder de kleinodiën en penningen vermelden wij een gouden medaille op „het voorgevallene te Amsterdam in de **jare 1696**” (aansprekersoproer), het wapen Linthorst in rode steen, een rood steentje met hetzelfde wapen en evenzo onder het zilver een groot signet met het wapen Linthorst. Er zijn ruim 100 stukken gemaakt zilver. Opmerkelijk is, dat in de zalen, (waarschijnlijk vanwege de geschilderde behangsels,) nergens schilderijen hangen ; alleen boven op de grote boven-voorkamer de twee reeds meer genoemde portretjes, twintig verschillende schilderijen en twee familiewapens. Ook op de grote **boven-achter-**kamer hangen negen schilderijen en des overledenen wapen achter glas. In de eetzaal was een „**Engels** schoorsteentje met koperen schulp en een ijzeren haardje met koperen bak” Voor het overige is het een typisch rijke Hollandse inventaris uit het midden van de **18e** eeuw.

De nodige acten van verdeling en acquit volgen nog; de laatste van 4 mei 1768. Aan collateraal en 1^oe verhoging wordt **f** 1.4045 :

5 : – betaald.¹⁵ De afwikkeling heeft dus anderhalf jaar in beslag genomen.

Unico Wilhem van Wassaer heeft zijn baljuw slechtseenmaand overleefd. Hij sterft g november 1766.

Om nog een deel aan de erfenis te hebben, dan wel uit ware liefde, weet de secretaris Daniël van der Wilp het nichtje Margaretha van Gybelant aan de haak te slaan.¹⁶

Adriaan van der Does volgde als schout en baljuw op ¹⁷. Dat de overgang niet geheel geruisloos ging moge tenslotte uit het volgende blijken, gelijk de scabinale protocollen ons dit op typische wijze haarfijn mededelen. Op zijn verzoek leggen 7 januari 1767 een aantal getuigen de nodige verklaringen af: Twee meiden en de vrouw van de baljuwsbode verklaren, dat op 15 oktober 1766 (dat is dus 6 dagen na de dood van Van Gybelant) de mede-meid Cornelia Piek (die tegelijkertijd ook hospita was in de herberg, waar het rechthuis werd gehouden) in de keuken onder het drinken van een kopje koffie tegen de timmerman Opdam gezegd had, dat Van der Does het kolven op zondag in de herberg had verboden, waardoor haar alle voordelen van de herberg waren ontgenomen en dat hij schelmachtig met haar gehandeld had. Dat hij een hypocriet was, dat men hem de vuilaardigheid uit de ogen kon zien en dat hij een Judas in zijn hart was. De timmerman had verscheidene malen gezegd: „Kee, zwijg toch!“, maar zij wilde voor niemand zwijgen, daar vloekend aan toe voegende: „ik schijt ze allen een worst !“.

Drie dagen later heeft Kee, beneden in de keuken komende gezegd, dat Van der Does haar de stoel in de kerk had opgezegd, welke zij als meid van de overleden baljuw had bezeten, er bij voegende, dat Van der Does „een Donderse en Blixemse schurk en schelm was; dat hij nog zou druypen daar hij ging en nog aan de galg hangen.“ (Verg. voor het „toneel“ afb. 7)

Reeds eerder, 14 oktober ¹⁸, waren de getuigen met Cornelia Piek in de kerk geweest om het graf te zien, waarbij Ree zei: „Daar zal nu onze zorg begraven worden, daar zal die ziel liggen, die nu zo geblameerd wordt. Die vent heeft nog geen 55 jaar baljuw geweest. Hij weet nog niet wat het baljuwambt in heeft. Hij had tenminste kunnen wachten tot de begrafenis.“ Bovendien had Van der Does als baljuw haar gezegd niet voort te gaan met de voorbereiding van de ambachtsmaaltijd ten haren huize.¹⁹

We zien het, de nieuwe schout maakte schoon schip, misschien niet erg tactvol en zeker niet gewaardeerd na het inderdaad zeker

niet strenge en blijkens zijn stichtingen en legaten milde baljuw en schout van de baronie van Wassenaar en Zuidwijk, Joan van Gybelant, en zijn vrouw Ellegonda Theodora Linthorst, die zelf stammende van een Drentse schulte, zich deze herkomst naar land en ambt bewust was.

Het „baljuwhuis”, zoals het nu nog wordt aangeduid, met het wapen Wassenaar-Zuidwijk in de gevel en het van grote erkentelijkheid getuigende Latijnse opschrift uit 1764, derhalve nog voor de dood van de erfflater, door de Heer en Vrouwe van Wassenaar in de vestibule op een marmeren plaat aangebracht²⁰, is nog steeds eigendom van mevrouw Van Heeckeren van Wassenaar-Aldenburg Bentinck (Twickel). Het staat nog aan het vredige dorpsplein. Het rechthuis, waar Van Gybelant zoveel jaren recht-dag had gehouden en waar de na zijn heengaan opzij geschoven Kee Piek spijs en drank had verschaft, is een uiterlijk weinig aantrekkelijk café geworden. Moge bij de plannen, die beraamd zijn ten aanzien van de kern van het oude Wassenaar, ook gedacht worden aan het verleden, dat wij in de persoon van Joan van Gybelant en hetgeen hij voor Wassenaar deed, trachten te doen herleven. Zoals het zo vaak met bepalingen gaat: Die welke hij betreffende de beide scholen had gemaakt, hebben niet ten eeuwigen dage gegolden en slechts een gevelsteen bewaart nog enigszins de herinnering. Maar zeker heeft Van Gybelant op dit punt iets belangrijks voor zijn tijd gestimuleerd. En ver van de Wassenaarse kerk staat nog een fraai gestoelte en drinkt de gemeente aan het Heilig Avondmaal, zonder misschien de betekenis van het opschrift te begrijpen, uit de huwelijksbeker van Hermannus Linthorst en Johanna van Duyvelandt.

Tenslotte worden de door Frans van Mieris de Jonge in 1733 geschilderde portretten van dit kinderloze echtpaar op Twickel bewust in ere gehouden als blijk van een warme genegenheid tussen Heer en Baljuw.

1. Haar doop komt blijkens een welwillende mededeling van de heer rijksarchivaris in Gelderland niet voor in de klappers op de Arnhemse doopboeken.

2. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage.

3. Van Delden komt het eerst in 1693 te Wassenaar voor.

4. Ged. den Haag, Gr. kerk, 29.1.1690, als dochter van Hermannus Linthorst en Johanna van Duyvelandt.

5. Den Haag, 18.1.1682. Uit dit huwelijk werden voorts gedoopt: Jan (Gr. K. 28.10.1682), Balten (Gr. K. 24.3.1684) en Cornelis (Gr. K. 1.5.1687). De laatste is eveneens wijnkoper en verkoopt een huis op 6 febr.

1733.— Hermannus Linthorst heeft een broer(?) Hendrik, eveneens afkomstig van Groningen en woonachtig te Amsterdam, die 20 dec. 1682 in den Haag aantekent met Sara van Duyveland, uit welk huwelijk tussen 1685 en 1695 negen kinderen in den Haag worden gedoopt.

6. Welwillende mededeling van de heer archivaris der gemeente Groningen. Ondanks het feit, dat hij blijkbaar eerst te 's-Gravenhage huwt, daarna in Groningen kleinburgerrecht verwerft en tenslotte in het zelfde jaar zijn eerste zoon in den Haag laat dopen, moeten we wel aannemen, dat we steeds met dezelfde man te doen hebben. Hij zou dan de zoon moeten zijn van **Joan** Egberts (Linthorst), **schulte** te Vries, en Elletien (Ellegonda) Allertshof, iets wat ook door de naam Ellegonda bevestigd wordt.— Verg. *Nwe Drentsche Volksalmanak* 1943, 72-73.

6a. Zie **BELONJE** en **WESTRA VAN HOLTHE**, a.w., 154.— Meesterteken: B, jaar-letter $\frac{4}{D}$ Groningen 1683). Vriendelijke mededeling van de heer G. C. **Helbers**, die de mogelijkheid oppert, dat het alfabet een jaar verschoven moet worden naar 1682.

7. E. H. **TER KUILE**, *Monumenten van gesch. en kunst in Leiden en W.-Rijnland* (1944), 230.— Het huis van de baljuw moet kort voor 1746 zijn gebouwd (ter Kuile, a.w. 224).

8. Vriendelijke mededeling van de heer L. Oosterling.

g. Begr. Wassenaar 29 oktober I 754 (Zie **BELONJE** en W. v. H. a.w., 155).

10. Ook geeft hij ditmaal een uitvoerige specificatie van de verschillende legaten, waarbij o.m. blijkt, dat Johan Hendrik graaf van Wassenaar Obdam en diens reeds meer genoemde broer **Unico Wilhem**, alsmede de vrouw van de laatste, Dodonea Lucia van Goslinga, tussen I 733 en I 748 tot ruim f. 28.000,— aan obligaties bij hun baljuw opnamen.

I 1. *Nieuwe Drentsche Volksalmanak voor 1889* (1888), 247.

I 2. Afschrift van het rekest in het bezit van de heer J. **Westra** van Holthe, die wij zeer erkentelijk zijn voor deze weer nieuw licht op deze zaak werpende mededeling.

13. **BELONJE** en W. v. H., a.w., 155 en afb. t.o. blz. 156.

14. Alg. Rijksarch. den Haag **Rechterl. arch.** Wassenaar A XV 44.

15. acte nr. 55_ blz. 55_.

16. 6 febr. I 809 wordt in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage begraven Marg. van Gvbelant. weduwe van T. H. Klessenaar oud 77 jaar. De naam Klessenaar komt men veelvuldig onder de Wassenaar & schepenen tegen.

I 7. 2 januari I 769 wordt hij stadhouder en registermeester van den huize van Wassenaar.— Zie J. J. A. **WIJS**, *Bijdrage tot de kennis van het leenstelsel in de republiek Holland*. Diss. Leiden 1939, I 16.— 7 november 1762 liet A. v. d. Does reeds een zoon Cornelis die later griffier zou worden (zie **WIJS**, a.w., I 17) te Wassenaar dopen en 7 juli 1765 een dochter Clasina.

18. Dit klopt niet met de datum van begraven, welke Belonje en **Westra** van Holthe opgeven. Hij zou nl. reeds op 13 oktober zijn begraven.

19. Ook verder blijkt Van der Does nog al te hebben aangepakt. Er zijn nl. een aantal verklaringen over personeel in dienst van enkele bewoners van buitenplaatsen, die waarschijnlijk belasting op dit punt hadden ont-doken.— Verg. ook de door hem(?) op 14 januari 1777 vervaardigde kaart van de jurisdictie van Wassenaar en **Zuidwijk** (Alg. Rijksarchief no 2330).

20. Zie de tekst bij **BELONJE** en **WESTRA VAN HOLTHE**, a.w., 155 noot 1.

VREEWIJK

door

B. N. LEVERLAND

Het huis Vreewijk, op 16 mei 1949 door de ned. herv. diaconie gekocht van de erfgenamen van dr. H. M. van Nes en door haar ingericht tot een bejaardencentrum, is de kern van het landgoed van die naam. Tot het midden der 19e eeuw werd het door zijn eigenaars telkens vergroot, maar sindsdien bleef de grootte vrijwel constant op bijna 2,5 hectare. In de tachtiger jaren bracht de toenmalige eigenaar, H. W. J. C. Swaan, het landgoed in een bouwmaatschappij in, waarvan hijzelf directeur werd, welke bouwmaatschappij reeds na zeven jaar werd ontbonden, toen de directeur de enige aandeelhouder was geworden. In 1898 werd het oude huis met de daaromheen liggende tuin – in totaal 15,4 are groot – door de erfgenamen van de inmiddels overleden Swaan verkocht aan de Leidse hoogleraar **Wijsman**. Daarna is tot aan de overgang aan de ned. herv. diaconie het huis nog slechts eenmaal van eigenaar verwisseld, en wel in 1907 toen het werd verkocht aan de echtgenote van dr. Van Nes.

Spawijk, zoals de buitenplaats tot het midden van de vorige eeuw heeft geheten, wordt in de transportregisters van Zoeterwoude voor de eerste keer vermeld op 14 februari 1761.

Op die datum verkocht mr. Maarten Marcus, raad en oudschepen van Leiden, als gemachtigde van zijn moeder Catharina van Hoogenhouck, weduwe van mr. Pieter Marcus, in leven raad en pensionaris van Leiden, aan **Jacques Imbert de Martines**, een gemakkelijke welgelegen speelthuy, genaemt **Spawijk**, met desselfs hechte, sterke heerehuysinge en hebbende ses zoo behangen als onbehangen beneden- en bovenkamers, groote kookkeuken, thuynmanshuys, speelhuys, menagerie, parterre en moestuyn, **tesamen** groot 333 roeden [ruim 47,25 are], **verciert** met steene vazen, borststukken en andere ornamenten van stook- en trek-kassen, loots en schuur en staende **ende** gelegen buyten de **Koe**-poort der stad Leyden aan de Vliet in de **voorsz.** ambagte [**Zoeter**-

woude], belent ten Oosten het trekpad, ten Westen Hendrik Schouten, Jacobus van Gompel en de Ypelaen, waardoor dese thuyne een uyt- en ingang heeft tot op de Cingel, ten Zuyden Gijsbert Hanzen en zeekere sloot en ten Noorden seekere schey-sloot, ende dat met de belasting van 12 st. 8 penn. 's jaars aankomende de steeden Leyden en Delft, nog met de belasting van g st. 2 penn. 's jaars pagt, aankomende het Jerusalemshofje binnen Leyden, welke beyde pagten beneevens het regt van verboeken tot lasten van den kooper koomen zullen sedert dato van de laatste verschijndagen, voorts vrij van lasten en op conditiën, servituten, vrijdommen ende waringen als begrepen staan in de oude waarbrieven, de jongste van den 4 Januari en 3 Maart 1712, 10 Februari en 6 Maart 1714, 11 September 1717, 10 Juny 1719, 21 December 1720 en 3 Januari 1728."

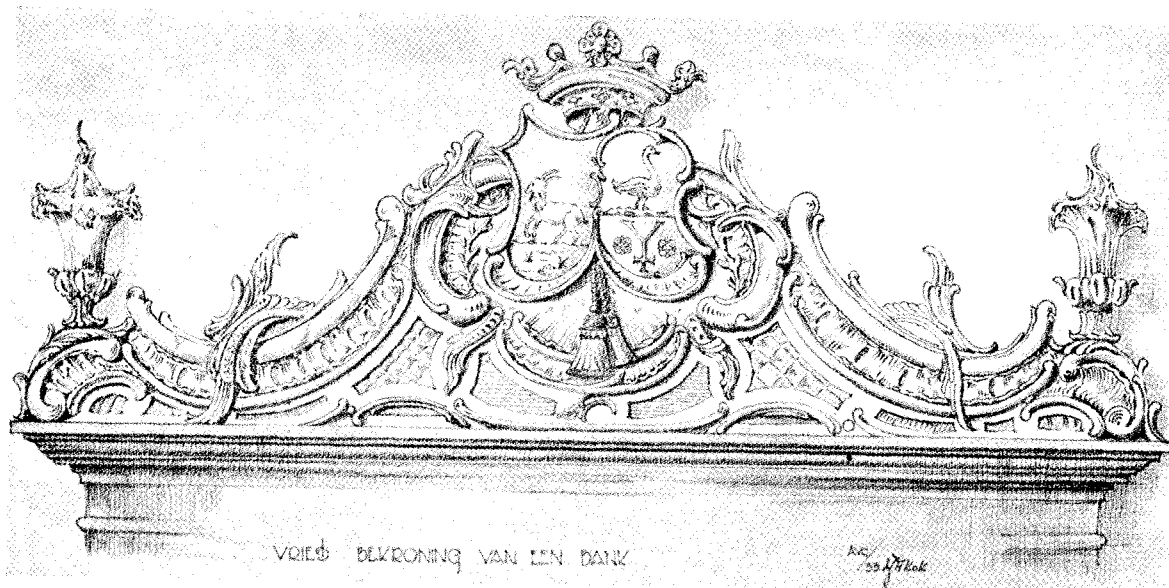
De Martines betaalde „zoo wegens de koop van de voorsz. thuyne etc. als het overneemen van schilderijen, behangsels, raemen, en broesbakken (ter somma van 100 gulden)" 3 100 gulden, waarvan *f* 100.— contant en de rest in twee gelijke jaarlijkse termijnen met 4% rente.'

Uit de genoemde acten van overdracht blijkt, dat mr. Pieter Marcus in de loop van die jaren aan aantal betrekkelijk kleine aan elkaar grenzende tuinen met een huisje of koepel erin heeft gekocht en tot één geheel heeft samengevoegd.

De grootte varieert van 20 tot 60½ roeden, terwijl er zelfs één stukje bij is van slechts zeven roeden. In geen dezer acten is iets te lezen over een groot huis, dat in een van de tuinen gestaan zou hebben. Spawijk — huis en tuin — heeft zijn ontstaan dus te danken aan mr. Pieter Marcus.

De Martines, kolonel in dienst van de Republiek, kocht aan het eind van hetzelfde jaar van Jacob van Gompel nog voor 502 gulden een kleerblekerij met woon- en washuis, groot 300 roeden, in de Valkelaan, welke blekerij aan de noordzijde van Spawijk grensde.^{1a} Deze blekerij is door De Martinessamen gevoegd met Spawijk, zoals blijkt uit de acte waarbij hij op 26 september 1767 het geheel overdroeg aan mr. Hendrik van Buuren, raad en oud-burgemeester van Leiden. Dan wordt gesproken over de „buytenplaats Spawijk . . . beneevens nog een stuk land met boomen beplant, vóór deze geweest zijnde een bleykerije en aan de voorsz. buytenplaats verheelt."²

Hendrik van Buuren, sinds 1741 lid van het college der Veertig-



Afb. 6. Bekroning van de op kosten van Joan van Gybelant in 1763 in de kerk te Vries geplaatste bank met de wapens Van Gybelant en Linthorst. Tekening A. J. Th. Kok.



Foto Gem. archief 's-Graoenhage.

Afb. 7. Het Plein te Wassenaar, gezien van de zijde van het baljuwhuis en de herberg, ca. 1760. Tekening door J. E. La Fargue, gem. archief 's-Gravenhage

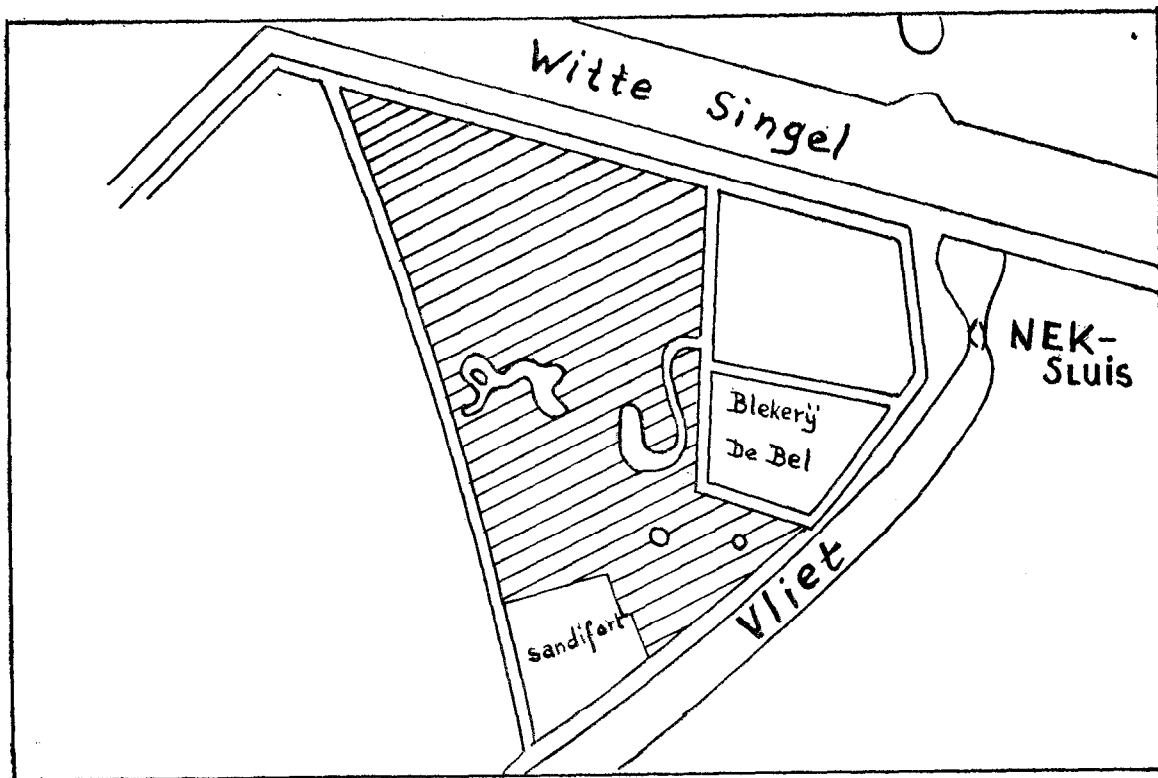
raden, heeft de stad in verscheidene functies gediend : In het begin van zijn loopbaan enkele malen als schepen, later als schout en burgemeester. Verder was hij van december 1754 tot zijn overlijden in 1789 lid van het college der Ruytermeesters (een stedelijke rekenkamer), terwijl hij bovendien nog van mei 1762 tot mei 1765 voor Leiden zitting had in de Gecommitteerde Raden van Holland.³

De familie Van Buuren heeft de buitenplaats bezeten tot het eind van het jaar 1800. Bij de verdeling van de nalatenschap van Hendrik van Buuren tussen zijn acht kinderen op 25 april 1790 wordt Spawijk toebedeeld aan de ongehuwde dochter Catharina. Het staat dan gewaardeerd op 7000 gulden, ongeveer 8% van haar totale erfportie.⁴ Kort te voren had zij van de voogden van wijlen Cornelis Abspoels kinderen een 50 roeden grote tuin gekocht, die aan de singel gelegen was tussen de „gemeene laan” — waarschijnlijk de „Ypelaan” — en de erfgenamen van mr. Hendrik van Buuren, Spawijk dus blijkbaar. En nadat Spawijk aan haar was toebedeeld, heeft zij deze tuin daar wel aan toegevoegd.⁵

Catharina heeft het goed slechts tien jaar gehouden. Op 1 april 1800 machtigde zij haar broeder mr. Pieter van Buuren om Spawijk voor haar te verkopen. De openbare verkoop had plaats op 25 oktober daaraanvolgende. In de veilingvoorwaarden wordt het geheel omschreven als een „. . . buitenplaats, genaamt Spawijk, met desselfs zeer moderne en geëxtendeerde huizing, couplet, tuinmanshuizing, menagerie, goudvischvijvers en verdere getimmerten daaraan behorende. . . mitsgaders een zeer wel gelegen huismanswoning . . . te voren geweest zijnde verscheiden speeltuinen en kleeblekerijen, gezamentlijk alsnu aan den ander verheelt (ook bevattend Engelse tuin en Amerikaans geboomte en heesters), belend van voren de trekvaart, het jaagpad, ten N.O. zekere vaarsloot en de blekerij, ten W. het jaagpad op Delft en Den Haag, Ten Z. prof Eduard Sandifort, Hermanus van Hensen met de weylanden.”

Koper werd Aegidius Willekens Gillissen, die met een schuldbekentenis van f 6000.— betaalde, te voldoen met f 3000.— op 1 november 1801 en de rest in drie jaarlijkse termijnen van f 1000.—⁶

Aegidius Willekens Gillissen, geboren in 1754 te Franeker, was een zoon van Aegidius Gillissen⁷ en Cornelia Petronella Willekens. Sinds 1793 was hij predikant hier ter stede; voordien te Hekelingen, Krimpen a/d Lek en Leiderdorp.



Situatie van de buitenplaats Spawijk, later Vreewijk tussen Wittesingel en Jan van Goyenkade.

In de protocollen van overdracht van Zoeterwoude van vóór 1811 wordt hij verscheiden keren vermeld ter zake van koop en verkoop van speeltuinen en buitenplaatsen.* Zo is hij van november 1795 tot februari 1798 eigenaar geweest van Zuiderzigt, van juni 1798 tot juli 1801 van Groenhoven. En na de koop van Spawijk heeft hij daar in de buurt op 2 sept. 1801 nog twee speeltuinen gekocht: één tegenover het Bolwerk en één in de Ypelaan (waaraan ook Spawijk een uitgang had), en op 17 december 1806 de blekerij De Zwaan.

Uiteindelijk is hij blijikbaar in financiële moeilijkheden geraakt. Hij heeft althans op 4 maart 1820 ten overstaan van notaris K. Koning te Warmond bij de Leidse koopman Abraham Machielse een lening van f 7000.— tegen 5% rente gesloten met Spawijk als onderpand. Enige jaren daarna heeft Machielse hem „wegens onophoudelijke wanbetaling” een proces aangedaan „teneinde zoo mogelijk de hem van den gedaagden competerende gelden terug te bekomen.”

Bij vonnis van de rechtbank van eersten aanleg te Leiden d.d. 13 maart 1827 is Spawijk toen aan Machielse toegewezen⁹, die het op 7 september van datzelfde jaar ten overstaan van notaris H. Roskes te Leiden¹⁰ overdroeg aan Jacobus Hirschig, gewezen predikant te Ankeveen voor f 8300.—. In deze acte wordt het geheel omschreven als „buitenplaats Spawijk met deszelfs hui- zinge . . . alsmede de gronden van drie gewezen speeltuinen en gewezen kleeblekerij, alles thans aan de voorschreven buiten- plaats verheeld.” Hieruit blijkt dus, dat Willekens Gillissen de in 1801 en 1806 gekochte tuinen en blekerij met nog een derde tuin met Spawijk heeft samengevoegd.

Ds. Hirschig heeft de buitenplaats nagelaten aan zijn vrouw Hendrica W. P. Schellinck.¹¹ Zij heeft Spawijk na haar hertrouwen met ds. B. Fijnebuik — misschien wegens hun vertrek naar Zoutelande, waar hij beroepen was — verkocht, en wel aan Johannes Matthias Schrant, R. K. priester en hoogleraar in de letteren en wijsbe- geerte aan de Leidse universiteit. De overdracht had plaats t.o.v. notaris H. Roskes¹² op 2 september 1833. Doordat in de vooraf- gaande jaren het kadaster tot stand is gekomen, is bij deze over- dracht voor de eerste maal de preciese ligging van Spawijk te bepalen. Het omvat van Zoeterwoude sectie A de nummers 1682 t/m 1693 en 1705 t/m 1710 en beslaat een oppervlakte van 2 bun- ders 55 roeden en 3 ellen.¹³ Spawijk omvat dan — zoals op het

kaartje te zien is – ongeveer het terrein, dat in de huidige situatie wordt begrensd door de Bilderdijkstraat, het oostelijk deel van de Vreewijkstraat, het jaagpad en de Hugo de Grootstraat, maar hiervan moet aan de zuidelijke punt een vrijwel vierkant stuk ter grootte van 23 roeden 65 ellen worden afgetrokken, dat aan prof. G. Sandifort behoorde.

Professor Schrant heeft op dit en op enige percelen in de hoek tussen de Vliet en Witte Singel de hand weten te leggen en daarvoor **Spawijk**, dat door hem moet zijn herdoopt in Vreewijk, afgerond tot aan de Vliet.

Bij openbare veiling van 1 juli 1848 kocht notaris J. Tomas t.b.v. prof. Schrant van de erfenamen van prof. Sandifort de bovengenoemde tuin.¹⁴ En toen in het begin van het volgende jaar, op 16 en 23 februari, de bezittingen van Petrus Steuker, jagersbaas en tapper, en zijn vrouw Cornelia van Zijl bij executie werden verkocht wegens schulden aan Groen van Prinsterer, kocht prof. Schrant door een tussenpersoon perceel 4, bestaande uit de blekerij De Bel, en perceel 5 zijnde een huis met een stalling voor 16 paarden en 18 koeien, wagenhuis enz.¹⁵ Perceel 5 moest echter tot 30 april 1852 bij het echtpaar Steuker in gebruik blijven.

De twee gekleurde lithografieën door T. Hooiberg, die hierbij zijn afgebeeld, geven **Vreewijk** weer in het jaar 1851. De in het zwart geklede man met kuitbroek, die door zijn kleding aan een geestelijke doet denken, is blijkbaar de heer des huizes zelf: prof. Schrant. De litho, waarop hij met een tuinman staat afgebeeld, geeft de naar de Vliet gekeerde gevel van het huis weer, de andere de gevel langs de huidige Vreewijkstraat.

De bovenvermelde aankopen brachten de totale oppervlakte van **Vreewijk** op 3 bunder 46 roeden en 5 ellen, maar prof. Schrant heeft blijkbaar ook weer een gedeelte ter grootte van iets meer dan 1 bunder verkocht. Toen namelijk Anna Maria Schrant, zijn zuster en enige erfgename, in 1867 de buitenplaats overdroeg aan de Leidse hoogleraar J. A. Boogaard, besloeg **Vreewijk** slechts een oppervlakte van bijna 2.46 ha.¹⁶ Gedurende diens leven (hij overleed op 2 juni 1877) en de ruim 3 jaren, gedurende welke zijn weduwe eigenaresse was na de boedelscheiding met de kinderen, is er in de omvang van **Vreewijk** geen verandering gekomen. Alleen schijnt het buiten bij de boedelscheiding vrij laag te zijn

getaxeerd, want toen Adriana Joh. Rijshouwer, weduwe Boogaard, het in 1881 verkocht aan de Haagse assuradeur Hendrik W. J. C. Swaan betaalde hij f 32.000—, heel wat méér dan de achttien mille waarop het bij de boedelscheiding was getaxeerd.¹⁷

In handen van Swaan zou dit terrein echter nog veel meer waard worden. Hij verkavelde het geheel en bracht het in de Bouwmaatschappij Vreewijk N.V. in, tezamen met nog andere eraan grenzende gronden. De acte van oprichting dezer N.V. werd op 21 maart 1883 gepasseerd voor notaris A. G. Westerouwen van Meeteren in Den Haag. Uit het afschrift ervan op het hypotheek-kantoor in Leiden¹⁸ blijkt, dat Swaan zelf de grootste aandeelhouder was met 100 aandelen, de helft van het totaal. Zijn inbreng bestond uit onroerende goederen in Den Haag en Zoeterwoude, waarvan in Zoeterwoude o.a. twee huizen en erven benevens diverse percelen bouwgrond, kadastraal bekend sectie A nr. 3629, groot 15,53 are. De totale oppervlakte van alle percelen in Zoeterwoude, die hij in 4 partijen had gekocht¹⁹, was veel groter, maar uit die hele lijst is alleen het gemelde perceel — sectie A nr. 3629 — van belang, omdat dit het huidige huis Vreewijk met tuin is.²⁰ De grote buitenplaats is dus reeds in 1883 in vele stukken verkaveld, blijkbaar ten behoeve van de voorgenomen woningbouw.²¹ De bouwmaatschappij, aangegaan voor 25 jaren en waarvan Swaan zelf directeur was geworden, is overigens reeds na zeven jaar ontbonden, toen de directeur eigenaar was geworden van alle aandelen.²²

Binnen dat gehele complex bouwgrond, groot 5 ha. 61,74 a. waarop in de negentiger jaren de woningen aan en tussen de huidige Gerrit Doustraat, Witte Singel en Jan v. Goyenkade gebouwd zijn, heeft Swaan blijkbaar de kern van het oude Vreewijk, namelijk het huis met de direct daaromheen liggende tuin, aan zich gehouden. Na zijn overlijden wordt door de architect Willem Kok te Leiden, als gemachtigde van Swaans erfgenamen, verkocht een „herenhuis met tuin en erf, genaamd Oud Vreewijk, te Leiden aan de Dwarsstraat (nu Vreewijkstraat), kadastraal sectie M nr. 347 als huis en tuin groot 15 a. 40 c.a.“, waarvan Swaan de eigendom had verkregen bij „boedelscheiding” d.d. 1 mei 1890. (Bedoeld is de ontbindingsacte van de bouwmaatschappij.) Koper was de Leidse hoogleraar H. P. Wijsman.²³ De „grote” tijd van Vreewijk is dan voltooid verleden tijd ge-

worden. De grond is opgeslokt voor woningbouw ten behoeve van het groter wordende Leiden en Vreewijk onderscheidt zich alleen nog in bouwstijl en grootte van de tuin van de omliggende herenhuisen.

Vreewijk verwisselde sindsdien nog twee maal van eigenaar. Op 1 augustus 1907 verkocht prof. Wijsman het aan Sophia Adriana Catharina van de Pol, gehuwd met de kerkelijk hoogleraar te Leiden dr. H. M. van Nes²⁴, van wie het na haar overlijden overging op haar weduwnaar. Tenslotte verwierf de diaconie der ned. herv. gemeente te Leiden Vreewijk in 1949 en richtte het in als bejaardencentrum, dat op 26 september 1950 in gebruik werd genomen.

Nu herinnert nog slechts de Vreewijkstraat eraan, dat het huis van die naam, dat zo afwijkt van de rond 1900 eromheen gebouwde huizen, het middelpunt is geweest van de grote buitenplaats, die nauwelijks een eeuw geleden die gehele buurt omvatte.

Naschrift van de redactie: Ondanks de zware verminking zijn nog enkele restanten van de oorspronkelijke Lodewijk XVI-architectuur waar te nemen, zoals de geveldecoratie bij de ingang en de veelhoekige vestibule. We mogen wel aannemen, dat mr. Hendrik van Buuren, die in 1767 de buitenplaats verwierf, de bouwheer was. Door vergelijking van de architectuurdetails of een toevallige archiefvondst komt mogelijk de architect ook nog eens te voorschijn.

1. Rechterlijk archief van Zoeterwoude, acten van overdracht, deel 50 acte 11.

1^a. Recht. arch. Zoeterwoude, acten van overdracht, deel 50 acte 52.

De Valkelaan was, volgens G. L. DRIESSEN, *Verdwenen Leidse straatnamen*, een laantje, dat bij de Neksluis op de Witte Singel uitkwam.

2. Recht. arch. Zoeterwoude, acten v. overdracht, deel 51 acte 38.

3. Uit: *Naamwijzer van de regenten der stad Leyden*. Hij heeft nog méér stedelijke ambten bekleed, maar die zijn hier niet meer vermeld.

Hij was Amsterdammer van geboorte en trouwde in 1731 (ondertrouw 25 mei) met Anthonia Marcus, dochter van mr. Pieter Marcus en Catharina van Hoogenhouck. Hij kocht Spawijk dus als het ware in de familie terug.

Een zoon van hem — mr. Isaac van Buuren — is eigenaar geweest van de tuin Amerika (zie: *Leids Jb.* 1961, 86).

4. Gem. arch., Leiden, notar. arch., inv. nr. 2435 acte 57.

5. Recht. arch. Zoeterwoude, acten v. overdracht, deel 58 acte 105.

6. Recht. arch. Zoeterwoude, acten v. overdracht, deel 60 acte 214b en C en 215.

7. Aegidius Gillissen, geboren 12 juli 1712 te Middelburg, overleden 13 juni 1800, is vóór 1747 in verschillende plaatsen predikant geweest.

Hij was hoogleraar in de theologie te Franeker 1747-1765, daarna te Leiden 1765-1789.

Aegidius Willekens Gillissen overleed — emeritus-predikant zijnde — te Leiden op 15 januari 1841. (A. J. VAN DER AA, *Biographisch Woordenboek VII*, 188)

8. Recht. arch. Zoeterwoude, acten van overdracht deel 59 acten 355 en 359, deel 60 acten 262, 263, 266, 267 en deel 63 acte 60.

g. Arch. v/d rechtbank van eerste aanleg te Leiden, inv. nr. 37 : audientiebladen, zittingen van 2 en g oktober 1827, waarin een naspel van die zaak werd behandeld.

10. Not. arch. 1811-1842, inv. nr. 295 acte 29 I.

11. Boedelscheiding d.d. 7 okt. 1829 t.o.v. notaris H. Roskes.

12. Not. arch. 1811-1842 inv. nr. 305 acte 271.

13. Bunder, roede en el moeten hier worden gelezen als resp. hectare, are en centiare.

14. Registers van overschrijving ten hypotheekkantore, deel I 16 nr. 38.

15. Reg. v. overschrijving deel 124 nr. 62.

16. Overdracht d.d. g januari 1867 t.o.v. notaris J. P. W. Schermer.

17. Verkoop d.d. 8 april 188 I t.o.v. notaris H. L. A. Obreen. De kadastrale omschrijving van Vreewijk luidt bij deze verkoop: Zoeterwoude, sectie A nrs. 1710, 2326, 2546, 2654, 2688, 2670, 2910, 2911 en 2912, samen groot 2 ha. 45 a. 95 ca. Hiervan zijn vooral van belang nrs. 2910 en 2912, omdat daaruit later — en wat 2912 betreft slechts ten dele — sectie A nr. 3629 is gevormd: het huis met de direct eromheen liggende tuin.

18. Reg. v. overschrijving deel 540 nr. 33.

19. Reg. v. overschrijving deel 5 16 nr. 19, deel 5 17 nr. 13. deel 519 nr. 37 en deel 530 nr. 37.

20. Vreewijk en omgeving is herhaaldelijk vernummerd, maar sinds de annexatie door Leiden in 1896 is het huis met de tuin steeds sectie M nr 347 geweest.

20. Een plattegrond van die voorgenomen bebouwing is in de topografische verzameling van het Leidse gemeente-archief bewaard onder nr. 1941.

22. De ontbindingsacte d.d. 1 mei 1890 is gepasseerd voor notaris Westerouen van Meeteren in Den Haag en overgeschreven ten hyp. kantore te Leiden in deel 614 nr. 3.

23. Acte op 5 mei 1898 gepasseerd voor notaris A. D. Vijgh. De koopsom bedroeg f 10.000.—.

De architect W. Kok is degene wiens bebouwingsplan van de Vreewijkbuurt in het gemeente-archief aanwezig is (zie noot 21).

24. Acte gepasseerd voor notaris H. Hussem te Rotterdam.

SPEL EN ONTSPANNING IN EEN OUDE LEIDSE BUURT

door

Dr. H. Ph. MILIKOWSKI

„Elk spel beduidt iets”

J. Huizinga

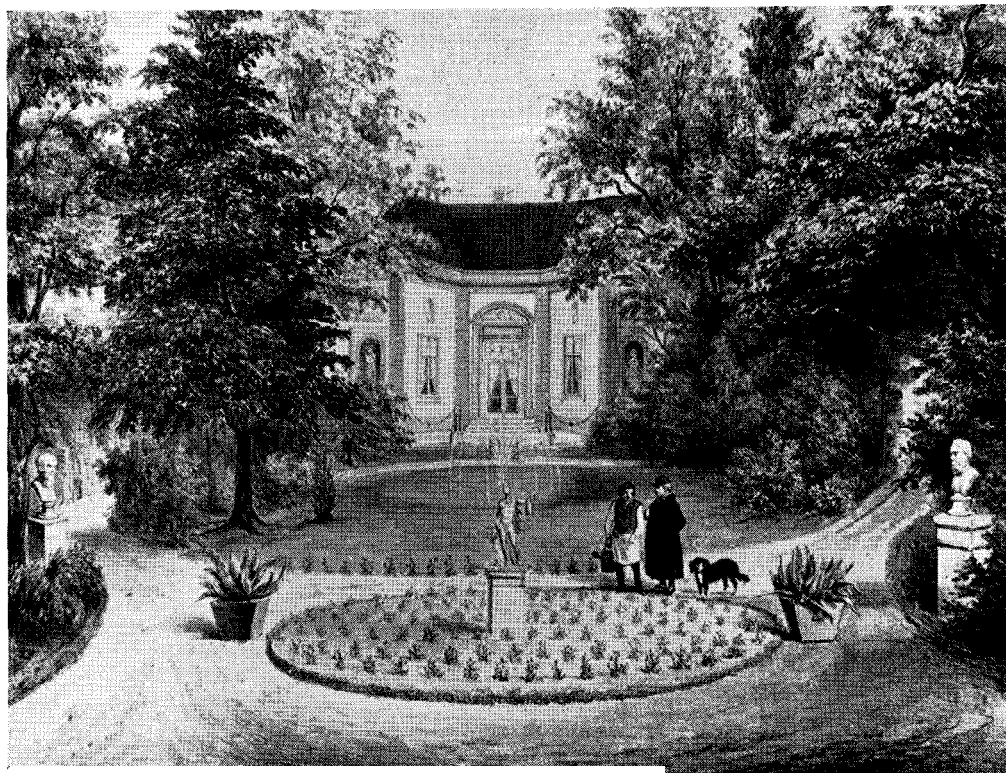
SPEL EN LEVENSMILIEU.

De mens speelt graag. Spel geeft charme aan ons bestaan. Het brengt tot blijheid en ontspanning, het prikkelt tot fantasie en tot energie. Huizinga, tijdens zijn leven cultuur-historicus te Leiden, heeft in een boeiende studie „Homo Ludens” de mens als speler in de geschiedenis getoond. Menselijk leven en spel zijn niet te scheiden. De mens ontdekt steeds nieuwe mogelijkheden en andere vormen van spel. Iedere periode in de menselijke geschiedenis, ieder milieu in de menselijke samenleving kent eigen spelactiviteiten en eigen spelmanieren. Menselijk spel is daardoor een maatschappelijk verschijnsel.

Wat men speelt, hoe men speelt, waarom men speelt, dit alles geeft iets weer van het karakter van de spelende mens. De mens is een product van zijn levensmilieu, hij is in zijn levensuitingen aan zijn levensomstandigheden gebonden. Daarom zal men in de keuze van het spel en in de wijze van spelen niet alleen iets terugvinden van het karakter van de speler zelf maar ook van het karakter van zijn levensmilieu.

Deze korte inleiding dient om duidelijk te maken, waarom de socioloog die bevolkingsgroepen bestudeert, vaak belangstelling toont voor het spel van de mensen. Niet uit eigen speelsheid maar vanwege de ernst van het spel als sociaal verschijnsel.

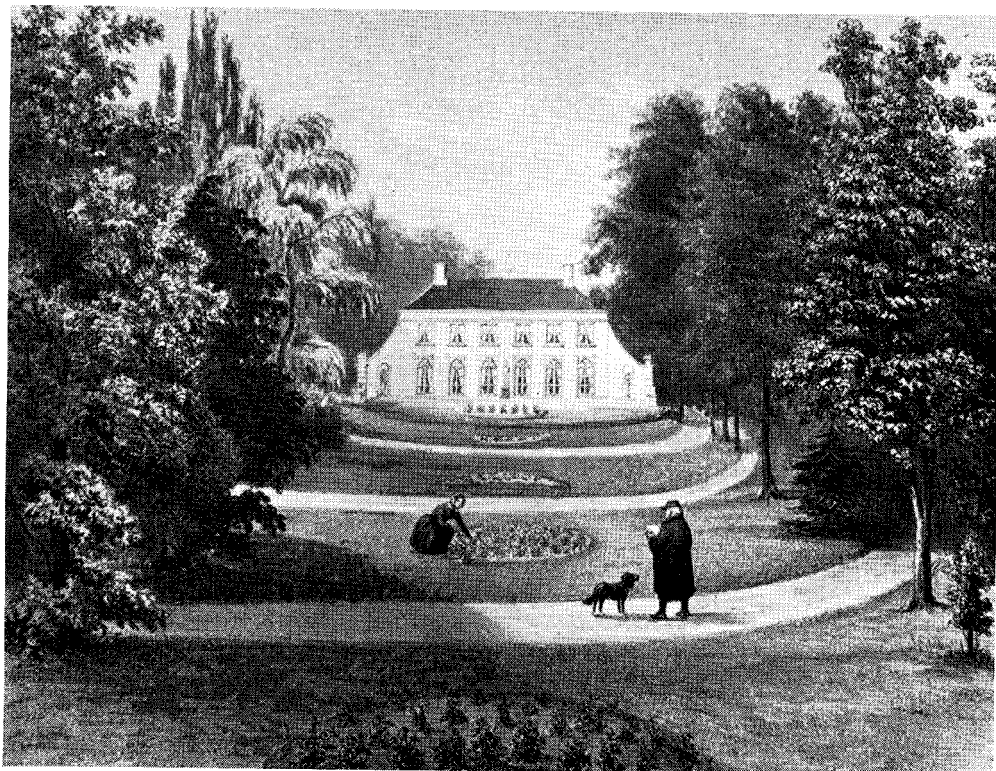
In een sociologisch onderzoek van de bevolking in een oude Leidse buurt, een krottenbuurt, verricht in de jaren 1952—1955 voor de Instelling voor sociografisch onderzoek te Leiden, is ook mijn belangstelling o.a. uitgegaan naar het spel van de bewoners. Bij dit deel van de bevolking immers is een complex van ongunstige



Vreewijk

Foto R.K.D.

Kleuren-litho naar eigen tekening door T. Hooiberg, *aug.* 1851. De resten van deze typische Lodewijks XVI-architectuur zijn thans nog te zien aan de ingangspartij van het huidige Vreewijk.



Vreewijk

Foto R.K.D.

Kleuren-litho naar eigen tekening door T. Hooiberg, aug. 1851. Op de voorgrond waarschijnlijk de eigenaar, prof. J. M. Schrant.

factoren werkzaam, dat het hele leven van de prilste jeugd af beïnvloedt. Het betreft omstandigheden die van generatie op generatie bestaan hebben, zoals bekrompen en slechte huisvesting, zwakke economische basis, geringe culturele ontwikkeling, sociale geïsoleerdheid. Het zijn omstandigheden die elk voor zich al in hoge mate een belemmering zijn voor de ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid. Bij het onderzoek bleek dat de ongunstige levensomstandigheden ook hun stempel gedrukt hebben op het spel van de bevolking.

DE BUURTJEUGD.

In het onderstaande geef ik een beschrijving van spel en ontspanning in een krottenbuurt, zoals er nog vele in Leiden en elders te vinden zijn. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar de rijpere mannelijke jeugd¹. Om niet te vervallen in ongeoorloofde generalisaties moet hierbij nog het volgende opgemerkt worden. Evenmin als de buurtbevolking in haar geheel, vormt het deel van de rijpere jeugd een grauwe, ongedifferentieerde massa. De groep waar het hier om gaat, is het deel dat nog in sterke mate in zijn doen en laten, in zijn denken en handelen leeft binnen de buurt waar het is geboren en grootgebracht. Er bestaat echter ook een, kleinere, groep jongeren, die weliswaar in de buurt wonen, maar die op een of andere wijze nieuwe mogelijkheden tot ontplooiing ontdekt hebben en ook trachten te benutten, die hun eigen levensmilieu zien als deel of juist als product van de totale samenleving. Hiertegenover staat een andere kleine groep, die zózeer door de levensomstandigheden is gedrukt, dat zij tot negativisme en onmaatschappelijk gedrag neigt. Het is deze groep die – hoewel klein in aantal – door haar optreden de bevolking van een hele buurt in discrediet kan brengen. De te onderscheiden groepen staan uiteraard niet, als geheel aparte delen, los van elkaar. Er zijn ook hier geen scherpe grenzen en deze jongeren beïnvloeden elkaar over en weer.

De groep die hier besproken zal worden, zou men de grotere „middenmoot” van de rijpere buurtjeugd kunnen noemen. Wat de buitenstaander meestal niet weet is de moeilijke, vaak hopeloze en daardoor deprimerende strijd, die door vele van deze jongeren gevoerd wordt om zich aan de neerdrukkende levensomstandigheden te onttrekken. Het is een moeilijk probleem voor mensen, die in hun kinderjaren weinig leiding hebben gehad, die in huis

geen hoekje hebben gehad om rustig bezig te zijn en al gauw geneigd waren tezamen met leeftijdgenoten langs de straten te zwerven.

DE DAGEN HUNNER JAREN.

Hoe nu besteden onze adolescenten hun vrije tijd? Het probleem is meestal niet: „Wat zal ik het eerst doen?” „Wat is het belangrijkste op het ogenblik?” Maar veelmeer: „Wat moet ik doen, om me niet te vervelen?” In de winter wordt de vrije tijd inderdaad gevoeld als een probleem waarvoor het vaak moeilijk is een redelijke oplossing te vinden, omdat bij deze rijpende jeugd de tijdsbesteding een ruimte- en geldprobleem is geworden. In de prille jeugd zijn de mogelijkheden tot spelen op straat wel heel groot. Klimmen, klauteren, elkaar achterna rennen, drieste streken uithalen, brengen geen kosten met zich mee om toch vermaak, afleiding en ontspanning op te leveren. Men kan op den duur aan deze kinderspelen niet meer meedoen. Al zag ik vaak een, naar lichaamslengte althans, uitgegroeide jongeman op straat met balletje trappen het opnemen tegen een puber die geestelijk amper de kleuterleeftijd te boven is. Het spel blijft bij rijper worden niet meer vrij, ongebonden.

De plaats van handeling wordt nu ook onverbiddelijk verlegd naar de hiertoe geëigende speelruimte. De regels van het spel moeten in alle opzichten nauwkeurig nageleefd worden. Indien men aan lichamelijke ontwikkeling wil doen als vrijetijdsbesteding dan kan men niet meer volstaan met een min of meer toevallig samentreffen van meespelen op een min of meer toevallig ogenblik, op een min of meer toevallige plaats. Organisatie, tijdsindeling discipline, volgehouden training zijn dan nodig.

Kan men aan deze voorwaarden **niet** voldoen — en dat blijkt hier vaak het geval te zijn — dan vervallen feitelijk de mogelijkheden om aan deze soort activiteiten deel te nemen.

Wat overblijft aan bezigheden, draagt het karakter van het toevallige. Het is vaak niet meer een actieve tijdsbesteding, maar een passief tijdverdrijf. Zolang men over voldoende geldmiddelen beschikt, kan men ook zijn tijd wel op een of andere wijze aangenaam doorbrengen. Als er géén geld is, dan zwerven zij na het eten, gewoonlijk in groepjes van twee of meer, langs de straten. Men ontmoet bekenden, blijft praten of zet gezamenlijk de tocht voort. Waarheen? Altijd weer naar dezelfde paar straten, waar het

lichter en drukker is dan elders. Men roept of *fluit* voorbijgaande meisjes en voelt zich gedeeltelijk beloond als deze giechelen of omkijken. Leiden heeft als iedere plaats van enige betekenis zijn centra : Breestraat, Haarlemmerstraat, Steenstraat, die men wel „*huwelijksmarkt*” noemt. Van veel huwelijken vindt hier de eerste kennismaking plaats.

De jongens vinden het *geleur* langs de straten niet altijd prettig, vooral niet bij ongunstig weer. Maar „*thuis blijven* is ook niets gedaan” en gebeurt ook zelden. Dus gaat men de volgende avond toch maar de deur uit, totdat men verveeld en moe de eigen donkere straat of steeg opzoekt, het huis inscharrelt en het bed instapt. Zo gaat het vele dagen in de week. Een enkele keer komt men bij elkaar kaarten. Maar dat is een uitzondering. De ouders vinden het niet prettig een hele avond een stel kaartende jongens in huis te hebben. Er is ook geen plaats voor.

Zaterdag is de beste dag. De enige goede. Tenminste na de middag, als het werk is afgelopen. Men heeft geld in zijn beurs. Men behoeft de volgende dag niet vroeg op te staan voor het werk. 's Middags al gaat men naar een café, biljarten, een glaasje bier drinken. 's Avonds naar de film. Zaterdag heeft men ook sigaretten in plaats van shag op zak. Na de bioscoop bevordert een warm hapje aan de automaat, een balletje gehakt, een zakje *patates frites* de toestand van gelukzaligheid. Voor de grote verdieners duurt deze toestand de volgende dag, zondag, door. De genoegens zijn dan geheel of gedeeltelijk in deze of in een enigszins gewijzigde vorm nog eens te genieten. Men kan bij goed weer een voetbalwedstrijd zien en 's avonds dansen. De dag daarna begint de grauwe werkweek. Gelukkig is daar het clubhuis²). Voor een avond per week biedt dit zeker een uitkomst. De entree bedraagt tien cents, en wie handig is of een bof heeft, zal dit bedrag redden. Men kan er in ieder geval een hele avond beschermd zijn tegen kou en regen en urenlang geslenter. Men krijgt zijn kopje koffie, dat in de prijs is inbegrepen en kan zich met tafeltennis of kamerbiljart vermaken. Er is radio, ook een clubleider die men kan trachten in de maling te nemen en bij wie men kan proberen een sigaret te „*lenen*”. Het clubhuis bevredigt op den duur deze rijper wordende mensen niet. Er is niet genoeg afleiding of gezelligheid. Het aantal der trouwe bezoekers vermindert.

Bij tijd en wijle nemen zij een avond in de week voor sport, gewichtheffen. De kosten zijn **f** 0,50 per week. Maar zij houden het niet lang vol. Ze beginnen er telkens mee om er altijd weer

spoedig mee op te houden. Als er ijs is in de winter rijden ze graag een baantje. Ze zijn veelal de schaatskunst wel meeste?).

KAARTEN EN GOKKEN.

In de zomer rijpt het probleem van de vrije tijd minder. Op de hoeken van de buurtstraten zitten overal groepjes ouderen en jongeren te kaarten of te gokken, omringd door hun buurtgenoten. De speler en de toeschouwer zijn bijna gelijkelijk geïnteresseerd. De verliezen en de winsten en ook de gemiste kansen geven na afloop van een partij voor alle betrokkenen rijkelijk stof voor gesprekken, die hout snijden en die wel eens een opwindend verloop kunnen hebben. Komt het tot een woordenwisseling dan is een groot deel van de buurtbevolking dat zich op straat bevindt, terstond partij. Het kaartspel staat in de zomer in het middelpunt van de belangstelling. Kenmerkend is het, dat de jongens het kaartspel bij uitstek een zomerspel noemden: „In de winter is het te koud om op de hoek van de straat te gaan staan.”

Het kaartspel wordt gepassioneerd bedreven. Slechts een enkeling staat er buiten. Uren lang kunnen zij ononderbroken bezig zijn met het kaartspel. Het is al gebeurd dat de jeugdige spelers twaalf uur ternaauwernood van hun stoel zijn opgestaan om iets te nuttigen. Het is niet zo dat zij zich in bedwang hebben om het spel door te zetten, doch omgekeerd, dat zij zich zelf niet in hun macht hebben om op te houden. Het gaat om geld.

Wanneer het kaartspel het karakter van spel, sport, prestatie, van gezelligheid en ontspanning mist, wanneer het geldelijk gewin de prikkel tot spelen is, dan houdt het spel sociaal en psychisch gevaren in.

Wij willen hier enkele van zulke nadelige aspecten noemen. Bij het spelen om geldelijk gewin bestaat de neiging bij hen die aan de verliezende hand zijn om dóór te spelen om het verlorene terug te winnen, in de verwachting dat het geluk toch eenmaal zal keren. Soms gaat men er toe over de inzet te verhogen. Bij de economisch zwakken, en hiertoe zijn de bedoelde spelers wel te rekenen, ontstaan bij verliezen terstond voelbare tekorten in het zakgeld of zelfs in het huishoudgeld. Men komt er toe op onverantwoordelijke wijze eigendommen in te zetten : kledingstukken, jas, schoenen, das worden uitgetrokken. De **allernoodzakelijkste** stukken worden, als zij verspeeld zijn, nog wel teruggegeven. Bij geldbedragen, al zijn deze nog zo hoog, behoeft men geen

grootmoedigheid te verwachten. Deze verwisselen, als de kaarten zo liggen, onherroepelijk van eigenaar. Welke waagstukken hierbij bedreven worden blijkt o.a. uit het feit, dat een speler wel eens het juist ontvangen „overbruggingsgeld” in zijn geheel ingezet heeft. Het verlies daarvan zou het gezin voor lange tijd op ernstige wijze benadeeld hebben. Het is nu eenmaal zo, dat het materiële verlies de verliezer armer maakt, de winnaar wordt echter niet rijker. Het geld gaat vaak op aan onnodige, onnutte, waardeloze uitgaven.

Terwijl de verliezende partij aandringt op doorspelen, zal de winnende partij zijn winst trachten te behouden. Hij zal vaak listen moeten aanwenden om met het geld ook het vege lijf te redden. Soms door op het gunstige ogenblik, als anderen verdiept zijn in het spel, hals over kop te vluchten. Het spel, aldus bedreven, geeft licht aanleiding tot unfaire practijken, tot felle twisten en handgemeen. Dit spel, dat feitelijk geen spel genoemd mag worden, appelleert niet aan gevoelens van solidariteit. Men speelt het ook bij voorkeur niet met zijn vrienden! Hoe weinig sportief men dan ingesteld kan zijn, blijkt ook uit nevenverschijnselen. Het kan gebeuren dat de spelers – ook wel als „grap” – gewaarschuwd worden dat „politie” in de buurt komt. Om een bekeuring te ontgaan wegens deelnemen aan kaartspel aan de openbare weg, moet met de kaarten ook het geld van de inzet verdwijnen. Snelle handen van de spelers grijpen in. Als het gevaar voorbij is blijkt men wel eens voor het feit te staan dat niemand weet, wie het geld heeft.

Het kaarten of gokken op straat is een kijkspel, ook voor de buurtjeugd. Het is méér dan een kijkspel, het is een leerschool. Hier wordt een brokje boeiende practijk vertoond, dat tot de verbeelding van de aankomende generatie spreekt. En wie in de schoolvacantietijd groepjes kinderen ergens op de straatstenen waarneemt met kaarten in de hand, een sigaret in een mondhoek, zal erkennen dat deze kinderen hun ogen en oren goed de kost hebben gegeven. De inzet van hun spel bestaat ook niet altijd uit knikkers.

De vrouwen in de buurt zijn vaak verbeten tegenstandsters van dit soort bezigheid en velen doen moeite om hun mannen en kinderen er van af te houden. Het gebeurt niet altijd met tact en met de juiste middelen en het lukt met matig en wisselend succes. Er zijn ook mannen die dit bedrijf op straat veroordelen. De indruk die men krijgt is, dat een deel van de mannelijke bevolking

zich al te zeer aangetrokken voelt tot dit spel. Een vrouw in deze buurt, afkomstig van buiten Leiden en van christelijken huize, heeft er een tijd aan meegewerkt om in een bouwvallig pakhuisje, op zondag kaartwedstrijden te organiseren, ofschoon dit feitelijk indruiste tegen haar opvatting van zondag vieren. Zij wilde de mannen en jongens van de straat en uit de kroeg houden.

Als de kaartspelen die in de buurt min of meer bekendheid genieten, noteerde ik: klaverjassen, petoeten, een-en-dertigen, een-en-twintigen, boonakken, hartenjagen, jokeren, miesemousen, handelen (zeilen), *patiencen*, kloeken, pesten.

Terwijl het kaarten als het „ruw” gespeeld wordt, d.w.z. met een hoge geldelijke inzet in gokken ontaardt, heeft men ook zuivere gokspelen, dus spelen die geheel gericht zijn op geldelijk gewin, zoals „duimen”, „straten”, „dichtst-bij-het-muurtje”, „*hokkie-meet*”, spelen die ook in tal van Leidse volksbuurten populair zijn.

Deze spelen gaan met opwerpen van geldstukken, bij voorkeur van soorten die goed stuiten. Men speelt het liefst met vier personen, hoewel men niet aan een bepaald aantal gebonden is.

„*Duimen*” bestaat in het opwerpen van een muntstukje, meestal een stuivertje, via een muur beurtelings door de meespelenden. Wanneer iemands muntje zo dicht bij dat van een ander gevallen is, dat hij beide geldstukjes tegelijkertijd met één hand kan aanraken, dan worden deze geldstukjes de zijne. De man met de soepelste en langste vingers verkeert bij voorbaat in de beste positie. Door het rekken aan de vingers en het laten groeien van de nagels kan men zijn positie trachten te verbeteren. Als er twijfel bestaat of inderdaad de beide muntjes op de voorgeschreven wijze worden geraakt, dan heeft de tegenspeler-op-dat-moment tot zes maal toe het recht te trachten de afstand tussen de twee omstreken muntjes door blazen te vergroten. In de buurt van mijn onderzoek heeft men mij de deuren aangewezen, die verveloos zijn geworden door de inkervingen van de ontelbare worpen van geldstukjes !

„*Straten*” is een soort duimen. Het gaat niet middels een muur. Men gooit nu de munten bij de eerste worp op een behoorlijke afstand van elkaar. Bij de tweede worp moeten de spelers proberen hun muntstukje zó dicht in de buurt van een ander te gooien dat hij deze met „duimen” kan bereiken en winnen.

„*Dichtst-bij-het-muurtje*” is een wel heel simpel spel. Degene wiens geldstukje het dichtst bij een bepaalde muur valt wint de geldstukjes van de andere spelers.

„*Hokkie-meet*” heeft weer iets meer pretentie, Men tekent een

vierkantje op de grond. De spelers gaan achter een streep op ongeveer twee meter afstand van het vierkantje staan, om vandaar af te trachten muntstukjes, meestal vijf centen per keer, in het vierkantje te mikken. De munten die in het vierkantje zijn gekomen zijn „hokkie”, op een lijn van het vierkantje: „hokkie-meet”. Wie „hokkie” heeft wint de hele pot, dus - in geval van vijf cent per speler, twintig cent. Wie „hokkie-meet” heeft gegooid als beste worp in het spel, wint de „ballen”, de voorbij dit muntstuk liggende muntjes. Als twee of meer spelers in het zelfde spel zo een winnende worp hebben gedaan, dan worden de geldstukjes die gewonnen zijn verdeeld over de spelers met de beste worp. Men schudt de muntjes tussen de beide handen en laat kruis of munt raden. De bedragen die met deze spelen gemoeid zijn, kunnen oplopen tot f 50.—, f 60.— en hoger. ³⁾

Men kan vaststellen dat dit pure gokken bij het ouder worden meer de bezigheid blijft van de sociaal zwakste elementen. De huisvrouw die aan den lijve meer dan wie ook, de bittere gevolgen voelt van de tekorten in het huishoudgeld, die daarom vaak de fabriek ingaat of thuis groente schoonmaakt, laat zich gelden in gunstige zin.

FILM, SPORT.

In de film zoeken zij in hoofdzaak niet anders dan aangenaam en spannend beziggehouden te worden. Zij verlangen van een film „actie”. Men heeft een voorkeur voor bepaalde soorten films en voor bepaalde bioscopen, maar zal - als er geen keus is, of als vrienden toevallig een andere keus hebben - naar iedere film in iedere bioscoop gaan. Van oorlogsfilms houden zij niet, wellicht als gevolg van onprettige herinneringen aan de oorlogstijd. Overigens trekt hen de sensationele film, bijvoorbeeld met cow-boys en piraten, in hoge mate. Zij zoeken veel minder uitbeelding of oplossing van problemen uit de sociale realiteit, dan het onwerkelijke avontuur dat hun eigen gemis aan „iets beleven” waarschijnlijk moet vergoeden.

Voor sport bestaat er ongetwijfeld enige belangstelling, in hoofdzaak voor lichamelijke sport. Zij volgen de verslagen hierover met grote spanning : voetbalwedstrijden, schaatsen, wielervedstrijden, vooral de Tour de France, motorraces. In hun kinderjaren hebben zij zelf menig partijtje voetbal fel gespeeld. Ze zijn ook korte tijd lid geweest van een vereniging; „Maar dan gaat

één er uit en dan gaat de ander er ook uit en dan blijf je onwillekeurig zelf ook niet." Waarom gaan ze uit de vereniging waar een sport bedreven wordt, waarin zij kennelijk plezier hebben en ongetwijfeld enige vaardigheid bereikt hebben? Ze trainen niet voldoende en komen dan met hun zestien jaar te staan tegenover jongetjes van veertien. Dat is hun eer te na. Men heeft soms ook het geld niet over voor shirt of voetbalschoenen. En dus vergevoegen zij zich voortaan met het kijken naar het spelen van anderen.

In de zomer wordt graag gezwommen. Een sport, die verder hun aandacht heeft en waar ze zelf ook aan meedoen is gewichtheffen. Deze sport heeft bij hen iets voor op andere: de sport schenkt hun bevrediging van hun behoefte om krachtprestaties te leveren; ze vereist geen samenwerking met, geen aanpassing aan andere spelers; het gewichtheffen geschiedt bij hevige, maar telkens kort durende inspanningen; de resultaten die voor hen waarde hebben nl. de grootte van het gewicht dat geheven wordt, zijn terstond in grammen aan te geven; de ontwikkeling van het lichaam door de beoefening van de sport is eerder en duidelijker zichtbaar dan bij andere sporten, aan de omvang van de biceps: het zijn de ontwikkelde spierbundels die imponeren.

Men doet ook mee aan de zogenaamde „body-building” waarbij men met kleine halters werkt, die men telkens een wat groter aantal keren moet heffen dan normaal binnen het bereik ligt, dit als speciale oefening voor de ontwikkeling van de spieren. Niettemin wordt ook aan deze vorm van lichamelijke ontwikkeling niet systematisch gewerkt, maar met vlagen. Dit is ook het geval met judo, dat in de volksbuurten populair begint te worden.

CAFÉ EN DANCING.

De verhalen van de oudere buurtbewoners over het gebruik en misbruik van sterke drank in hun buurt, waarbij zij niet alleen oog- en oorgetuigen, maar vaak ook op een of andere wijze slachtoffer waren, bevestigen in hun rauwheid en grauwheid de gegevens uit authentieke rapporten. Men moet weten dat de toestanden op het gebied van arbeidsvoorwaarden en economische omstandigheden, van hygiëne en huisvesting en van culturele ontwikkeling bij de arbeidersbevolking in de negentiende eeuw, in de periode van het opkomend industrialisme, ontstellend waren. Verpaupering en degeneratie waren algemeen. De arbeidersbevolking zocht in de

grauwheid van het bestaan troost bij de jenever. Drank was de enige ontspanning. Alcoholisme was op het eind van de vorige eeuw een volksziekte. Toestanden van sociaal verval waren in Leiden erger dan waar ook in Nederland. Dit hing samen met de chronische depressie, waaraan deze oude stad leed. In de vervallen arbeidersbuurten was de ellende het duidelijkst zichtbaar. Dronkenschap bij oud en jong, dronkemanstonelen binnenshuis en op straat waren alledagsverschijnselen in deze buurten. Dit alles behoort zeer zeker niet geheel tot het verleden. Maar in enkele tientallen jaren is een aanmerkelijke verbetering ingetreden. Men ziet grote verschillen tussen de opeenvolgende generaties. In tal van gezinnen waar de vaders notoire dronkaards waren, tonen de kinderen vaak een matige of niet opvallende belangstelling voor drank, terwijl eveneens bekende vroegere dronkaards matiger zijn geworden. Bij de jongeren is ook een voorkeur waarneembaar voor bier boven de meer alcoholhoudende jenever. Het drinken van jenever beschouwen zij als „ouderwets”, bierdrinken als „modern” ! Ook in de buurt stelt men vaak met voldoening vast dat het drankmisbruik afneemt.

Een treffend beeld van het verschil in houding tussen de generaties in dit opzicht kreeg de rapporteur door een bezoek aan een hem reeds bekend gezin in de buurt. Hij trof er de moeder en de vier getrouwde dochters aan die meestal 's middags kwamen theedrinken. Men wachtte juist in angst de komst af van de vader. Deze bleek een periodiek drinker te zijn met een zeer kwaadaardige en agressieve dronk. Hij verkeerde in die dagen in de periode van drankgebruik en kwam iedere dag 's middags geheel! beschonken thuis. „Mijn man is nog een van de oude generatie”, lichtte de vrouw toe. „Vroeger dronk zowat iedere man. Een vriend van hem, ook een erge drinker geweest, heeft zich laten behandelen en is er van af. Als mijn man gewoon is, dan wil hij zelf ook wel van de drank af. Maar hij durft het niet aan”. Niettemin doen zich nog geregeld vele uitwassen in het gebruik van alcoholische dranken voor. Er zijn nog tal van mannen en vrouwen die wel een „stevige borrel” lusten. En ook bier kan men onmatig drinken.

Het is van belang even stil te staan bij de omstandigheden die ook hier als elders tot de veranderende leefwijze hebben bijgedragen. En dan menen we als eerste en belangrijkste positieve factor te moeten noemen de ontwikkeling van de arbeidersbeweging in de strijd om een meer menswaardig bestaan, voor de verbetering van de samenleving. Arbeiders- en vakbeweging

hebben op **allerlei** wijze ook zelf bijgedragen tot verhoging van het culturele peil van de bevolking. Ook de overheid ziet zich gedwongen door wettelijke voorschriften en maatregelen van algemeen belang arbeids- en levensomstandigheden te verbeteren.

Door de leerplicht tot vijftien jaar is het volslagen analfabetisme tot een minimum verminderd. Men kan lezen, niet alleen om kennis te nemen van het nieuws en de voorlichting uit de dagbladen, maar ook voor ontspanning en ontwikkeling. Bovendien is de leeftijd waarop de arbeider de fabriek of de werkplaats binnengaat, hoger geworden. De invloed van de school is hiermee toegenomen, zowel naar intensiteit als naar duur.

Op de fabrieken zijn de sociaal-hygiënische toestanden — hoezeer in sommige opzichten nog voor verbetering vatbaar — gunstiger geworden. Het komt niet meer voor, dat men de arbeiders om hen tot extra werk, bijvoorbeeld des zaterdagsavonds, te prikkelen, een borrel schenkt. Evenmin dat de fabrieksarbeider met een kruik jenever naast zich aan de machine staat. Er zijn geen **café's** meer die vlak bij de fabriek tegen schafttijd een tafeltje hebben klaar staan met evenveel glaasjes jenever erop als de fabriek arbeiders telt, zoals voorheen toen men een wel heel grote service ten toon spreidde zowel in de bediening als in de afrekening. De afrekening vond nl. plaats als het loon gebeurd werd.

De ruimere vrije tijd heeft belangstelling voor radio en film doen ontstaan of gestimuleerd. Het geld besteed aan de aanschaf van een radiotoestel, of -distributie, aan bioscoopbezoek of televisie komt niet bij de kastelein.

De sport heeft belangstelling gewekt, die zich niet altijd uit in het zelf bedrijven, maar dan toch in het kijken naar wedstrijden, waardoor menigeen zijn zondagmiddag doorbrengt op de tribune van een voetbalterrein e.d. en niet op de kruk in een bar. Een vraag die wij niet kunnen beantwoorden is in hoeverre het roken het drinken is gaan vervangen.

Velen in de buurt zijn niet afkerig van het gebruik van sterke drank, maar houden daarin over het algemeen een zekere maat. De jongens gaan gewoonlijk niet naar een café om te drinken, maar om te biljarten of te dansen. De drank is doorgaans bier. Het heeft voor hen waarde door de verhoging van de genoeglijke sfeer onderling en tegenover de meisjes. Zij zullen zich de genoegens van film of dans niet onzeggen om wille van sterke drank. De meesten zijn niet voor hun achttiende jaar met drinken begonnen.

Het wekelijkse dansen heeft vooral de bedoeling om met de andere sexe in contact te komen. De jongens gevoelen zich nog steeds niet geheel op hun gemak in haar nabijheid. „Wij jongens zijn tegenover die meisjes altijd wat bleu”. Het wil wel lukken om door een extra glaasje bier wat losser te komen.

CLUB.

Het bezoek aan het clubhuis is - zoals boven al is aangeduid - niet veel meer geworden dan met vrienden een avond ergens goedkoop onder dak zijn. De meesten worden niet meer geboeid door een avond alleen met jongens. Telkens verdwijnt er een, en men merkt dat het leven in een nieuwe fase treedt. De club die de gelegenheid bood om bij een bepaalde levensperiode passende activiteiten uit te leven, er richting aan te geven, heeft nu afgedaan. De belangstelling verplaatst zich van de clubavond naar de dansavond en op een gegeven avond zeggen zij het clubhuis voorgoed vaarwel.

Het clubhuis heeft ongetwijfeld opvoedend werk verricht. Het heeft zeker velen van wangedrag afgehouden en behoed voor aanraking met de justitie. Aan de sleur van het leven bij deze jongens heeft het weinig of niets veranderd.

SOCIALE CONTACTEN.

Een bouwvallige buurt, onhygiënische woningen, zijn deprimerend voor de bevolking die er woont. Ze storen de levensontplooiing. Zij werken ook afstotend. Een van de ernstige problemen is de sociale geïsoleerdheid van zo een buurt. Alleen al het wonen in die buurt leidt tot discriminatie in het sociale verkeer. Deze woonwijken heten „achterbuurten”. En de bevolking weet dit. Zij voelt zich paria in onze samenleving. Zij reageert hierop met onzekerheid, met wantrouwen, vaak met agressie. Hun vertrouwen in de bevoorrechte milieu's gaat niet verder dan de mensen die zij hebben leren kennen en waarderen. Dan kan hun aanhankelijkheid zeer groot zijn.

Voor de bevolking van deze buurten is extra energie en moed nodig om buiten de buurt op te treden. Het deelnemen aan activiteiten op het gebied van sport, recreatie, cultuur, politiek in organisatorisch verband met anderen is geen eenvoudige zaak⁴). De neiging is steeds aanwezig om in de beschutte buurt en bij de

eigen vertrouwde mensen te blijven. Toch kan men constateren dat deze en gene de stap over de sociale barrières wel degelijk maakt en met succes.

SAMENVATTING

Leven in een bouwvallige buurt is deprimerend. Van de krotwoningen gaat een neerdrukkende werking uit op de bewoners. Dit heb ik hier willen belichten voor een belangrijk aspect van het menselijk leven: spel en ontspanning.

1. De vrouwelijke jeugd viel grotendeels buiten dit sociologisch onderzoek.
2. Dit was een R.K.-clubhuis in de stad, dat destijds ook aan niet R.K.-jeugd van de buurt toegang verleende.
3. De bedragen golden ten tijde van het onderzoek.
4. Zij waren zeker politiek geïnteresseerd. Hun denken had een wat radicaal linkse inslag. Zij maakten van geen organisatie deel uit.

HET OUDE „REGTHUYS”

DE VERGULDE VOS TE RIJPWETERING

door

G. M. ZOETEMELK

Aan het einde van de Koppoellaan, bij de **Koppoel** te **Rijpwetering** bevindt zich een oud café genaamd De Vergulde Vos, omgeven door zijn historische herinneringen.

Op de kaart van Rijnland van 1610/5, vervaardigd door Floris Balthasars, landmeter en plaatsnijder, is dit gebouw reeds aangegeven. Het diende van ouds tot „**Regthuys**” van Alkemade. Het is onbekend, wie dit heeft laten bouwen, maar men zou vermoeden, dat de ambachtsheer, Johan van Duvenvoorde van **Woude**, heer van Warmond, die ook heer van Alkemade was, hiervoor zorg droeg. Maar het kan ook zijn, dat hij met iemand overeen was gekomen, daar een herberg neer te zetten, waarin tevens het „**regthuys**” zou gevestigd worden. Reden waarom dit verondersteld mag worden is, dat het gebouw als herberg in die tijd, voor een gehucht van nog geen 500 inwoners, veel te groot was. Ook de Waag (van de ambachtsheer) was onder hetzelfde dak. Het punt was voor beide doeleinden prachtig gelegen. **Rijpwetering** lag van uit Warmond, over het water, het gunstigst van alle dorpen van Alkemade, want rijwegen waren er niet en de eerste schouten waren ook schouten van Warmond. Verder lag het gebouw aan de Ambachtsweg of Langeweg, waar alle voetgangers van Rijsaterwoude, Leimuiden, Oudewetering, **Roelofarendsveen**, Nieuwewetering, Poel en Ade hier moesten passeren om in Leiden te komen.

Ook de indeling was als rechthuis ingesteld. Het voorste gedeelte was de gelagkamer of herberg. Het middelste gedeelte, „**de regtkamer**”, — deze namen worden nog weleens gebruikt — en aan de noordwest kant „**de Waag**”. Verder aan de oostkant, tussen een stal, de gevangenis, door het publiek „**de Hel**” genoemd.

Vanaf 1624 vinden we voor het ambachtsbestuur een rekening

van de „waard” Jan Willemisz. van verteringen door Schout, schepenen enz. over een geheel jaar. Dit was een vastgesteld bedrag van f 67 : 10 : 00. Hier is wel melding van vertering, maar niet van huur.

De volgende kastelijns of kastelijnessen hebben in het rechthuis hun bedrijf uitgeoefend :

-1625 Jan Willemsz.

1626-1627 Neeltgen Jan Willemsz dochter.

1628-1632 Cornelis Pietersz. Lammertgen.

1633-1661 Lenaert Jacobsz. van der Cade, ook wel Vercade.

1662-1693 Jan Cornelisse van der Does.

1694-1727 Evert Theunissen van Sautlandt; deze was getrouwd met Maartje, dochter van Lenaert Vercade. Zij hielden 16 december 1727 boelhuus.

Intussen was een nieuwe schout benoemd. nl. mr. **Reinier** Bongaerts, wonende in Amsterdam. Het is wel te begrijpen dat deze schout plannen maakte, het rechthuis van Rijkswetering te verplaatsen naar Oudewetering. Deze plaats lag gunstig vanwege de scheepvaart van Amsterdam. Aangezien (wat gebleken is) deze schout meer aan zich zelf dacht dan aan de belangen van het ambacht, werd op kosten van het ambacht een nieuw rechthuis gebouwd, zodat in 1704 het nieuwe rechthuis te **Oude-**wetering in gebruik werd genomen.

Al spoedig bleek, dat het arme ambacht de weelde van het nieuwe rechthuis niet kon dragen en moest dit gebouw worden verkocht wegens schulden en onbetaalde rekeningen. Op 13 maart 1732 zou dit gebeuren, maar het werd opgehouden. Een jaar later, op 23 september, werd het uit de hand verkocht. De koper was Pieter van Hees, timmerman en aannemer te Oudewetering. Deze was misschien de grootste belanghebbende, want de **boten-**huizen van de heren schout en secretaris waren ook nog niet betaald.

Van Hees ging het zelf exploiteren en verhuurde er een kamer van aan het ambachtsbestuur voor 102 gulden per jaar.

De Vergulde Vos te Rijkswetering bleef een herberg. Voorheen deden de schout of de baljuw van de Hoge Heerlijkheid van Alkemade hier uitspraak in twistgedingen en andere ongerechtigheden waarbij men de rechten van de waarheid en billijkheid hoog hield en bovendien maakte zij den volke de besluiten der Edelmogende Heren bekend. Zo was er in die vroeger dagen bij de gedachte aan schout en baljuw een zekere angst en vrees om

naar de Vergulde Vos te gaan. Zijn latere bestemming was evenwel meer geschikt, de bezoekers blijde te stemmen en de belangstelling te vermeerderen.

De Vergulde Vos heeft in de loop der jaren wel reden van bestaan gehad. In het jaar 1770 werden er al toneeluitvoeringen gegeven. Pastoor Westerloo bevorderde het **comediespelen**, om de jongelui in de lange winteravonden afleiding te bezorgen en het batig saldo was voor de armen. Ook zangverenigingen hebben hier gerepeteerd en uitvoeringen gegeven. De laatste was de zang- en toneelvereniging: Door Oefening Beter. Moest er een feest of anderszins van aanbelang op touw gezet worden, de besprekingen werden in de Vergulde Vos gehouden en geregeld met succes, zodat eens iemand beweerde: „De slimheid van de Vos doet iedere vergadering slagen.”

Slechts zelden zou een landbouwer, die zich te voet of later per as naar de markt te Leiden begaf, zo hardvochtig zijn, de Vos zonder groeten voorbij te gaan.

Verschillende poldervergaderingen werden er geregeld gehouden. In het Oudarchief van de tegenwoordige Drooggemaakte **Veender-** en Lijkerpolder komt een rekening voor van Gerrit Hoogendorp, toen kastelijn in de Vergulde Vos. „**Voor** het vergaderen en verteren van schout en poldermeesteren de somma van f 14 : 10 : 0 over het jaar 1764”. Het hoogheemraadschap Rijnland dat alle rekeningen in handen krijgt om te controleren, vond dat de heren het een beetje te bont hadden gemaakt, want als aantekening vindt men: „Werd voor ditmaal geleden, Dog gelast dat 't vervolg voor verteeringen bezuinigd moet worden en niet meer in rekening moogen brengen als van ouds 40 gulden”.

De Waag werd nog steeds gepacht van de ambachtsheer, tot aan de Franse tijd, toen alle heerlijke rechten werden afgeschaft. De Vos bezat ook een kolfbaan en een kaatsbaan. Het seizoen voor het kaatsen begon 2e paasdag en eindigde begin oktober.

Het rietendak van de Vergulde Vos is omstreeks 1840 door brand verwoest. De muren zijn blijven staan en het dak werd later met pannen bedekt.

In de laatste jaren heeft de Vergulde Vos in de zomer veel belangstelling van de watersport en in de winter, wanneer het ijs sterk genoeg is, van doortrekkende schaatsenrijders.

De volgende kastelijns en **kastelijnessen** hebben na de overplaatsing van het rechthuis hun klanten bediend:

1727 verkocht Evert Theunissen van Sautlandt het gebouw aan Willem **Beylandt** voor de som van f 2000.—.

1732- ? **Lourits** Hoogendorp.

? -1754 **Pieter** Hoogendorp.

1755-1780 **Gerrit Louwen** Hoogendorp. Als een aardigheid zij hier vermeld, dat de zoon van deze kastelijn, Louwrens, geboren te Rijpwetering, 28 mei 1780 trouwt met Anna van Rijswijk, echter niet op de secretarie te Oudewetering, maar in de oude rechtzaal van de Vergulde Vos.

1780-1784 **Annetje** Jacobsd. van der Geer. Wed. van **Gerrit Louwen** Hoogendorp

1784-1810 **Cornelis** de Vries.

1810-1842 **Willem** de Vries.

1842-1859 **Gerrit** Zoetemelk.

1859-1886 Wed. **G.** Zoetemelk.

1886-1923 **Kaatje** Zoetemelk.

1923-1933 **Piet** Zoetemelk.

1933-1962 **Theo** Zoetemelk en zijn vrouw, tante **Beths**.

1962- **Alie** Zoetemelk, v. d. Meer.

POLITIEKE GROEPERINGS

1850—1900

door

Dr. J. P. DUYVERMAN

Als de burgemeester van Leiden in de Leidsche Courant van 3 september 1851 de kiesgerechtigden uitnodigt hun stembiljetten, thuis alfabetisch ingevuld, voor de eerste verkiezing van de raad-nieuwe-stijl in te leveren, gevoelen die kiezers aanstonds behoefte aan samenspreking. Welke namen moeten zij op hun biljetten vermelden?

Op landelijk georganiseerde partijen moeten wij nog tientallen jaren wachten. Plaatselijke organisatie gaat vooraf, maar in 1851 ontbreken ook die plaatselijke kies- of kiezersverenigingen nog. Het blijft: groepering.

Zo beleggen de kiezers begin september verschillende bijeenkomsten, waar men aanbevelingslijsten opstelt (het zijn slechts aanbevelingen), die in de Leidsche Courant worden bekend gemaakt. Partij -groepering is dat nog niet eens.

Partij-schap, een negatief geladen term, ducht men; er wordt gezocht naar geschikte personen. Zo wordt het begrijpelijk, dat dezelfde namen voorkomen op meer dan een aanbevelingslijst; in dat eerste jaar treft men zelfs vier namen op elke der vijf aanbevelingslijsten.

Hoe weinig er nog wordt gedacht aan partij-vorming, aan partij-strijd, blijkt overduidelijk uit het advies dat de courant van 5 september geeft. „Neemt,” zo zegt zij, „niet alle namen uit één der lijsten, maakt een keuze, ter uitdooving van alle partij-schap.” Ook een der aanbevelingen leidt de naamlijst in met de woorden: „met ter zijde stelling van alle partij-schap”. Bij de herstemming, vereist als kandidaten bij de eerste stemming de volstreekte meerderheid niet verwerven, noemt een anonymus negen heren als „mannen van kunde en orde”, weer met de vetgedrukte vermaning: Stel alle partij-geest ter zijde.

Prille drang naar groepering, naar enige organisatie, nog geen partijen, zo is het in **1851**. Het geboortjaar van twee plaatselijke kiesverenigingen is **1853**, het jaar van de April-beweging, van verkiezingen voor de ontbonden Tweede Kamer, voor de Provinciale Staten en ter aanvulling van de raad (waar elke twee jaar een derde aftreedt).

1853. – Als gevolg van de April-beweging wordt de Tweede Kamer van toen 68 leden de **26e** april ontbonden en reeds **17** mei moet Leiden ter stembus. Vóór de verkiezing hebben de conservatieven zich georganiseerd. Hun kiesvereniging Vaderland en Oranje wordt 6 mei opgericht en op 9 mei bevat de Leijdsche Courant de mededeling :

„De Ondergeteekenden in eene Vergadering van Kiezers benoemd zijnde tot Bestuurderen eener kiesvereeniging onder bovenstaande zinspreuk, (wier denkwijze genoegzaam daardoor wordt uitgedrukt en welke later een meer uitvoerig programma zal bekend maken . . .)” en dan volgen de kandidaten voor de Provinciale Staten en voor de Tweede Kamer.

Dat programma wordt **11** mei vastgesteld en **13** mei terzelfder plaatse gepubliceerd als volgt :

„De Kiesvereeniging **Vaderland en Oranje** verklaart dat **zij** in den geest van het adres door het tegenwoordige Ministerie aan Z.M. den Koning aangeboden, bij gelegenheid der voordragt tot ontbinding van de Tweede Kamer der Staten-Generaal als hare Staatskundige beginselen aanneemt :

re. dat zij de Grondwet zoodanig verlangt te zien toegepast, dat daardoor niet alleen de regten en vrijheden der Natie worden bewaard, maar ook het gezag en de regten der Kroon niet worden verkort;

2e. dat zij voor alle Godsdienstige Gezindheden eene zoodanige **vrijheid** verlangt, als waaruit ook **gelijkheid** van bescherming volgt;

3e. dat zij boven alles den band tusschen het Vaderland en het dierbaar stamhuis van Oranje wenscht te versterken, als den eenigen, waren grondslag, waardoor de vrijheid, welvaart en bloei van Nederland kunnen verzekerd blijven.”

De Tweede Kamer-kandidaten van Vaderland en Oranje zijn jhr. mr. D. Th. Gevers van Endegeest en P. H. baron Taets van Amerongen. Deze kandidatuur wordt aangevochten. Het blijkt uit een circulaire van dr. C. W. H. van Kaathoven (namens een

aantal kiezers) „Aan de Kiezers in het Kiesdistrict Leiden!” van 14 mei:

„Zeven Leidsche Heeren hebben zonder eene openbare Kiesvergadering te houden en zonder hunne Candidaten voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de Dagbladen bekend te maken, zoo als de Kiesvereniging Vaderland en Oranje gedaan heeft, in het geheim en in stilte een middel beraamd, om de verkiezing van onze Candidaten Gevers van Endegeest en Taets van Amerongen te doen mislukken. Zij hebben in het geheim aan sommige kiezers ten platten landen een stukje toegezonden, waarin op eene listige wijze de belangen van het Vaderland zóó worden voorgesteld, als het meest naar hun oordeel zou kunnen dienen, om hunne Candidaten te doen kiezen.”

Gedateerd 12 mei verschijnt in de Leijdsche Courant van 16 mei de aanbeveling van liberale zijde. Haar kandidaten zijn prof. mr. J. R. Thorbecke en mr. P. P. van Bosse. Tot de ondertekenaars behoren prof. dr. P. L. Rijke en prof. mr. S. Vissering.

In het district Leiden luidt de uitslag van 17 mei:

Gevers van Endegeest	1388	stemmen
Taets van Amerongen	1349	„
Van Bosse	809	„
Thorbecke	794	„

De liberale kiesvereniging bestaat ook nog niet als — op 19 juli 1853 — de raadsverkiezing plaats vindt. Op haar geboorte moet worden gewacht tot begin september. Op de 10^e van die maand kennen wij haar naam, Grondwet en Koning en haar programma :

„1^e. dat zij de volledige en eerlijke uitvoering der Grondwet van 1848 wil, in welke zij den hechtsten band ziet, die Nederland en Oranje verbindt;

2^e. dat zij daarom, evenzeer als zij eene krachtige regeering verlangt, ook de regten en vrijheden gehandhaafd en ontwikkeld wenschte te zien, welke die Grondwet aan alle Ingezetenen, zonder onderscheid van geboorte of Godsdienstige gezindte, waarborgt.”

Van officiële kandidaat-stelling is in deze jaren geen sprake; dat duurt tot 1897. De kiezers moeten het doen met aanbevelingen van een, twee en steeds meer kiesverenigingen. Maar ook dit ontmoet niet onverdeeld waardering. Het blijkt uit de pers. Op 5 september 1853 schrijft een lezer een stuk aan de Leijdsche Courant, die het verkort samenvat in de veronderstelling, dat

schrijvers' mening door de meeste kiezers zal worden gedeeld. Deze inzender zegt Vaderland en Oranje dank voor haar aanbeveling van juli voor de raadsverkiezing, doch acht het beter dat men onbelemmerd kieze. „Hij acht Hoogleeraren en Geleerden hoog, maar meent dat te veel geleerdheid aanleiding geeft tot woorden-zijterij en wil daarom ook Handelaars en Fabriekanten gekozen hebben, om dat die doorgaans met de belangen der burgerij beter bekend zijn.”

Vaderland en Oranje had nl. in juli acht lieden aanbevolen, zeven academici en een commissionair in wol, tevens ouderling. De redactie tekent bij het stukje aan: „Dat er overigens kiesverenigingen ontstaan en dat deze de keuze leiden, ligt in den aard der zoo onbepaalde verkiezingen, maar waaruit dan tevens volgt, dat niet het volk, maar eenige weinigen uit het volk de keuze kunnen bepalen. Dit nu eenmaal zoo zijnde, zouden kiesverenigingen zich zeker verdienstelijk maken, wanneer ze niet een getal kandidaten aanboden dat gelijk, staat met het getal dat verkozen moet worden, maar voor elke vacature een zes- of althans drietal; dan behielden zij de leiding, en de burgerij toch eenige vrijheid van keuze.”

Tegen het ingezonden stuk en het onderschrift verschijnt een artikel in het Dagblad van Leijden. Dit dagblad (geleid door een der kandidaten van Vaderland en Oranje) was fel anti-Thorbeckiaans; het heeft ruim een jaar bestaan en verdwijnt in februari 1854.

In dit dagblad van 8 september zegt de auteur Q.N. het beter te achten dat een bekende vereniging kandideert „dan dat in het geheim worde gewerkt door aanhangers van een gevallen Minister, die het niet goed met het Vaderland en niet goed met den Koning meent, of zelfs door allerlei overigens onschuldige coteriën.”

Per plaats veel kandidaten stellen maakt de verkiezingen zeer gecompliceerd. „Maar dat daargelaten, is dan aan den Leijdschen Courantier onbekend het bestaan van partijen in Nederland, en gelooft hij dan wezenlijk in ernst, dat eene verdeeling van stemmen bij verkiezingen, de tegenpartij niet in de hand werkt?” Ten slotte verdedigt schrijver voor een academiestad de candidatuur van geleerden.

In 1855 blijven de aanbevelingen beperkt tot die van de twee kiesverenigingen. Beide noemen acht namen, maar drie dezer komen op beide lijsten voor. Vaderland en Oranje bericht - in

de L. Ct. van 16 juli per advertentie - dat er valse biljetten zijn verspreid met het blijkbare doel te misleiden. Dit mag intussen niet doen besluiten tot bijzonder grote belangstelling voor de raadsverkiezing; 1446 ingezetenen waren kiesbevoegd; slechts 831 leverden een stembriefje in; veelvuldig werd gebruik gemaakt van de bevoegdheid namen naar keuze in te vullen. Dit jaar werden niet minder dan 125 namen genoemd, waarvan 61 ieder 1 stem verwierven.

In 1856 stijgt het aantal kiesverenigingen tot drie. Dan wordt in de zomer - de eerste vergadering valt op 5 juli - Nederland en Oranje opgericht, met een duidelijk A.R.-programma:

„Alle magten zijn van God en door Hem verordend.

Het beginsel der Volkssouvereiniteit is in strijd met Gods Woord, met de Geschiedenis en met het Regt, en is opstand tegen God.

God moet meer gehoorzaamd worden dan de menschen; onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift, als het eenig onfeilbaar Woord Gods, is een pligt, die nimmer mag verzaakt worden.

Het Christelijk geloof, uitgedrukt in de Hervorming, ons door der vaderen bloed verworven, moet bij de overweging der belangen van Kerk, School en Vaderland op den voorgrond gesteld worden. Bij het bepalen der keuze van de kiezers moet daarop inzonderheid de aandacht gevestigd worden.

De Souvereiniteit van het Huis van Oranje, door de Grondwet erkend en gehandhaafd, moet tegen elken rechtstreekschen of zijdelingschen aanval verdedigd worden, als grondzuil van ons nationaal bestaan, van de vrijheid en welvaart van het Nederlandsche Volk.”

De eerste activiteit van de nieuwe vereniging is het kandideren van Groen van Prinsterer voor de Tweede Kamer (stemming op 29 juli).

Wanneer er zes twee-jaarlijkse verkiezingen achter de rug zijn en de zevende op komst is, in 1863 dus, geeft de Leijdsche Courant, in haar nummer van 25 maart, een beschouwing over de betekenis, over de betrekkelijke betekenis, van de kiezersverenigingen. Het relaas eindigt wel met een voorstel waarop voorshands niet wordt ingegaan, maar het is instructief voor wie de gang van zaken na twaalf jaren praktijk op haar politieke merites wil beoordelen.

De Courant schrijft als volgt:

KIEZERSVEREENIGINGEN

„Het nut van kiezersverenigingen voor de onderscheidene politieke rigtingen zal door geen verstandig man ontkend worden. In **elken** staat bestaan voor zekere begrippen en beginselen van regering openbare meningen, die recht hebben vertegenwoordigd te zijn. En de kiezersvereniging heeft ten doel aan de kiezers, die tot hare rigting behooren, gelegenheid te geven de verdiensten hunner kandidaten te bediscuteren en door eene proefstemming te doen blijken, welke dier kandidaten de meeste kans hebben eene meerderheid te verwerven.

Maar zijn deze kiezersverenigingen voor de verschillende openbare meningen, die zoo nuttig kunnen werken, wanneer het de algemeene politiek en de groote beginselen van regering betreft, even noodig en nuttig, wanneer het geldt keuzen te doen voor **gemeente**-vertegenwoordigingen?

Dit schijnt althans twijfelachtig. De onderwerpen en belangen, die in de gemeenteraden behandeld worden, hebben meestal al zeer weinig met het conservatisme, met het liberalisme, met de anti-revolutie te maken. Wanneer men een verstandig en eerlijk man bekomen kan, een man voor reden en argument vatbaar, niet verblind door hartstogt of vooroordeel, heeft men, wat men voor een' gemeenteraad kan verlangen.

De politieke kiezersverenigingen in deze gemeente zijn voor de keuze van raadsleden dikwijls meer middenpunten van **oneenigheid** dan van overeenstemming geweest. Men heeft, over en weder, kandidaten zien aanprijzen, als kandidaten van de politieke kleur der vereniging die ze aanpreeste, terwijl niemand - en de aangeprezen kandidaat in de eerste plaats niet - er ooit iets van geweten of gemerkt had, dat die man die kleur had. Men heeft kandidaten die in de eene kiezersvergadering gevallen waren, door eene andere zien oprapen. Men heeft somwijlen zelfs het vreemde schouwspel gezien, dat een kandidaat door dezelfde kiezersvergadering die hem heden voorstelde en aanbeval, morgen tegengewerkt en bestreden werd, omdat hij nu de kandidaat eener tegenovergestelde vereniging was. Zulke vertooningen, waarbij de kiezersverenigingen de rol spelen van een paar over elkander wonende afgunstige winkeliers, die er steeds op uit zijn elkander kalanten af te troonen, brengen zoowel de **kiezers**-verenigingen als de verkiezingen in discrediet. Eén van beide moet waar zijn : óf de politieke kleur is ook voor de gemeenteraden een wezenlijk vereischte, óf zij is dit niet. Is zij een wezenlijk **ver-**

eischte, dan moet ook dit **stroopen** op elkanders gebied om kandidaten te vangen ophouden. Elke partij moet zich dan uitsluitend houden aan de mannen harer eigene kleur en streng **elken** kandidaat **weeren**, die tot eene andere politieke gezindheid behoort.

Is echter politieke kleur voor de keuzen van den gemeenteraad niet een wezenlijk vereischte, **zoo** is het duidelijk dat de kandidaten voor den gemeenteraad eene andere aanbeveling behoeven, dan die **eener kiesvereëninging**, welke aansluiting en overeenstemming in zekere beginselen van regering tot voorwaarden harer aanbeveling stelt. Men heeft dan ook voor de keuzen van den gemeenteraad eene afzonderlijke kiezersvereëninging die voor het lidmaatschap van den raad andere voorwaarden dan die van liberale, conservative of anti-revolutionnaire gezindheid stelt. Daar het personeel der kiezers voor den gemeenteraad anders en **groot**er is, dan dat voor de algemeene en provinciale vertegenwoordiging, zou het oprigten van zulk eene afzonderlijke kiezersvereëninging ook daardoor zeer goed gemotiveerd zijn.

Wanneer men de keuzen voor den gemeenteraad losmaakt van het **behooren** tot deze of gene rigting der algemeene politiek, zal men vele kiezers bevrijden uit de averegtsche positie om kandidaten, die zij anders gaarne zouden ondersteunen, voorbij te gaan, omdat zij zich bezwaard gevoelen ze als liberale, of als conservative, of als anti-revolutionnaire kandidaten te kiezen. En men zal de kiezersvereëningingen bevrijden van de inconsequentie om kandidaten voor te stellen welke zij als tot hare rigting behoorende afkondigen, terwijl zij ze in elk andere geval zouden verloochenen, en tevens van de inconsequentie dat een kandidaat, die geadopteerd is door de vereëninging tot welke hij niet behoort, verstooten wordt door die tot welke hij wel behoort en die zijne verdiensten het eerst in het licht stelde.

Is de politieke kleur geen, of althans een zeer ondergeschikt, vereischte van de keuzen voor den gemeenteraad, dan ligt het voor de hand, dat de eigenlijk gezegde politieke **kiezersvereëningingen** zich in deze keuzen niet mengen moeten. Men rigte dan eene afzonderlijke kiezersvereëninging, uitsluitend voor de keuzen van den gemeenteraad bestemd, op, en het is te verwachten, dat voortaan minder dan nu voor den raad geschikte personen zullen uitgesloten worden, alleen omdat zij voorgesteld **wierden** door eene conservative, of eene liberale, of eene anti-revolutionnaire kiezersvereëninging."

En welk beeld vertonen de aanbevelingen in dit jaar? De drie kiesverenigingen noemen elk negen namen. De lijst van de conservatieve vereniging Vaderland en Oranje heeft er acht gemeen met de liberale lijst van Grondwet en Koning; slechts de volgorde en de negende naam verschillen. Doet Nederland en Oranje het anders? Neen. Haar lijst is volkomen gelijk aan die der conservatieven, alleen de eerste twee namen staan er in verschillende volgorde.

In 1866 dient zich een nieuwe vrijzinnige kiesvereniging aan, die ook niet volstaat met aanbevelingen voor alleen de raad. Deze vierde vereniging, Het Algemeen Belang, de 5e april opgericht, formuleert het doel als volgt :

„De Kiesvereniging stelt zich ten doel aan de kiezers, ter vervulling der vakaturen in den Gemeenteraad, de Provinciale Staten en de Tweede Kamer der Staten-Generaal, aan te bevelen personen, onverschillig tot welke Godsdienstige Gezindte behorende, die geacht mogen worden te kunnen en te willen voldoen aan de verplichtingen, die bij benoeming en aanneming daarvan op hen zouden rusten; van wie men mag verwachten, dat zij degelijken vooruitgang en wat in het algemeen belang is, met ijver zullen behartigen en de bepalingen der Grondwet in vrijzinnigen geest helpen toepassen en ontwikkelen .”

In de nazomer van 1868 slaat het geboorte-uur van een R.K.-kiesvereniging Regt voor Allen; men noeme het vroeg of laat, maar vast staat dat het zestien jaren duurt, tot 1884, alvorens een rooms-katholiek raadslid wordt, en dan nog doordat de A.R. Nederland en Oranje hem kandideert.

De eerste actie van Regt voor Allen is de aanbeveling van iemand ter vervulling van een raadsvacature. Zij kiest daarvoor mr. S. le Poole, aldus aanstonds bewijzend, dat artikel 3 van haar programma geen frase is. Het programma luidt nl. :

Art. 1. „Het hoofddoel der Vereeniging is, om, door samenwerking van Katholieke krachten, de rechten en vrijheden der Nederlandsche staatsburgers te helpen waarborgen en aller zedelijk en stoffelijk welzijn te bevorderen.

Art. 2. Een der middelen, waarmede de Vereeniging haar doel tracht te verwezenlijken, is het deelnemen aan de verkiezingen der Leden van de Wetgevende en Besturende Staatslichamen.

Art. 3. De Vereeniging doet alsdan eene keuze uit die Nederlanders, welke zij geschikt oordeelt de rechten en belangen in

Art. 1 aangeduid te helpen beveiligen en vruchtbaar te maken; maar stelt geenszins uitsluitend Katholieke Kandidaten.” ¹

In het volgend jaar, in 1869, ziet weer een nieuwe vereniging het levenslicht; het is Voorwaarts, vereniging tot bevordering van de belangstelling in de verkiezingen. Deze richt zich in het Leidsch Dagblad van 19 juli o.a. – tot al de kiezers die voorwaarts willen. Wij weten dat zij liberale ingezetenen kandideert, een duidelijker politieke indicatie dan het voorwaarts willen!

Wij zijn nu wel twee kiesverenigingen rijker, maar Grondwet en Koning laat niet meer van zich horen. De vrijzinnigen zijn blijkbaar nu gegroepeerd in Het Algemeen Belang en Voorwaarts. In 1873 horen wij voor het laatst nog iets van **Vaderland** en Oranje. Weer veel later, in juli 1881, wordt de Vereeniging tot **stemopwekking** opgericht, welker wet wordt vastgesteld op 22 augustus. Haar doel is „voor het bestuur van Staat, Provincie en Gemeente de verkiezing te bevorderen van personen, wier kunde, onafhankelijkheid en beginselen een waarborg bieden voor zelfstandig oordeel, vaste overtuiging en behartiging in vrijzinnige geest van de hun toevertrouwde belangen”. Zij richt zich in dit jaar, en later met een pamfletje tot de „Liberale kiezers voor de Gemeenteraad!”

In die zomer van 1881 is de verkiezingsstrijd ongewoon fel. Men vindt – in het Leidsch Dagblad van 18 juli – zelfs een advertentie van een gehele pagina. Daar zijn slechts twee kiesverenigingen in actie, Nederland en Oranje en Het Algemeen Belang en op één uitzondering na vermelden hun aanbevelingslijsten ditmaal verschillende namen. Die ene, de heer F. A. **Verster** van **Wulverhorst**, verwerft 1207 van de 1272 geldige stemmen, dan volgen de liberale **prof.** Buijs met 699 en de A.-R. dominee **Donner** met 684.

In 1884, als er bij tussentijdse verkiezing in één vacature moet worden voorzien, beleven wij de reeds gememoreerde gebeurtenis dat Nederland en Oranje een R.K. kandideert. Men acht een pamflet nodig om dit de kiezers te verklaren. In vergadering is tot die kandidatuur besloten *op gronden van recht en billijkheid*:

„Van *recht*, of hebben de Roomschen, die, even als wij, verplicht zijn het hunne bij te dragen in de kosten der **Gemeentehuis**-houding, ook geen recht mede toezicht te houden op de wijze waarop met die gelden wordt omgesprongen?

En tot nog toe hebben zij geen enkel Lid in den Raad, dat met onze afgevaardigden hunne belangen behartigt.

Van *billijkheid*, of is het geen **eisch** der billijkheid, dat wij, die

door de hulp der Roomschen reeds eenige leden in den Raad hebben, ook onze hulp bieden, waar zij eveneens een der hunnen in den Raad wenschen te zien?

Maar er is nog eene reden, waarom de vergadering dat besluit heeft genomen. 't Is een feit, dat de anti-revolutionairen, als zij alleen staan, bij de liberalen in onze stad in getalsterkte niet gelijk staan.²

De laatste verkiezing heeft doen zien dat wij, gezamenlijk optrekkende, voor de liberalen niet behoeven onder te doen. Laten wij nu bij deze verkiezing de Roomschen in den steek, dan is het zeker, dat wij nimmermeer op hunne hulpzullen kunnen rekenen ; dat dus de kans minder wordt ooit een der onzen meer gekozen te zien, en dat wij ook onze reeds zittende leden, wellicht zullen zien vallen.

En dan zullen wij geheel overgeleverd zijn aan het bestuur onze liberalen tegenstanders.

Wilt gij dit niet, Kiezers! dan U thans bij Nederland en Oranje aangesloten.

Dan geen bezwaar gemaakt tegen de godsdienstige richting van onzen Candidaat.

De richting komt bij een Gemeenteraadslid niet in aanmerking. Een lid van den raad heeft slechts bestaande wetten toe te passen en te zorgen voor de behartiging onze gemeentebelangen."

Aldus aanbevolen neemt op 18 december 1884 mr. L. M. J. H. Kerstens als eerste R.K. zitting in de raad.

1887 is het jaar van oprichting, op 19 december, van de Vrijzinnige Kiesvereniging, die zich ten doel stelt de ontwikkeling van de beginselen der grondwet in vooruitstrevende geest.³ Reeds enige maanden na de oprichting, op 22 februari 1888, wordt besloten tot aansluiting bij de Liberale Unie, daterende van 1885. Dan ook maakt de Vrijzinnige Kiesvereniging haar program in pamflet bekend in deze woorden :

„Gij kent der liberalen streven.

Zij willen den belastingdruk voor de mingeegoeden verminderen; zij willen de zonen der rijken het recht ontnemen, zich voor een handvol geld te ontslaan van den heiligen plicht, het Vaderland in nood te verdedigen;

zij willen, door eene verbeterde wetgeving op den arbeid het economisch zwakkere deel der natie de bescherming verleen en waarop het aanspraak heeft;

voorkomen, dat vrouwen en kinderen met arbeid boven hunne krachten worden belast,
voorkomen, dat talloozewerklieden dag op dag aan den arbeid worden gehouden, zonder ooit een rustdag te genieten,
voorkomen, dat zij, die in de kracht huns levens geregeld en met ijver hebben gearbeid, bij ziekte of ouderdom aan armoede ten prooi worden."

Een sociaal program voor jaren !

Er wordt ook een vrijzinnig weekblad Volksbelang opgericht (1889) en twee maal per week verschijnt een vrijzinnig blad De Leidenaar. Voorts is er een afdeling Leiden van de Zuid-Hollandse Bond voor algemeen kiesrecht.

Een politiek program voor jaren.

In 1894 gaat een belangengroepering bijdragen tot schakering van het patroon, nl. de Vereeniging Vergunning, koninklijk goedgekeurd de 20e maart 1894. Haar pamflet van 1895 met het opschrift:

„Aan Heeren Kleinhandelaren in Sterken Drank te Leiden”⁴ zegt o.a.

„Wendt dus zoo krachtig mogelijk in Uwen kring Uw invloed aan mannen in den Raad te brengen, die niet zich hebben voorgenomen stelselmatig Uwe belangen te benadeelen, gedreven door haat en partijzucht tegen Uw beroep; die niet wenschen door opvoering van Uwe geldelijke lasten, door beperking van openings- en sluitingsuren, door afschaffing van kermis en meerdere uitertende maatregelen, U op onrechtmatige wijze te belemmeren en te schaden in het eerlijk verdienen van Uw brood voor u en uw gezin.”

Dan worden negen kandidaten genoemd. Het bestuur „is overtuigd, dat bovengenoemde kandidaten ook ten opzichte van Tappers en Slijters billijkheid en rechtvaardigheid zullen betrachten en nimmer medewerken U onrecht te doen of zoodanig uwe geldelijke en verdere lasten te verzwaren dat zij U de uitoefening van uw beroep schier ondoenlijk maken”.

Op landelijk niveau treedt in 1894 scheuring op in de Liberale Unie, die het aanzien geeft aan de Bond van Vrije Liberalen. In december 1896 bedankt de Leidse Vrijzinnige Kiesvereeniging voor het lidmaatschap van de Liberale Unie, naar aanleiding van meningsverschil over het hervormingsprogramma en de volgende

maand, op 15 januari 1897 richt voorzitter Fockema Andreae zich in een waarschuwende circulaire tot de leden :

„Gij zijt velen in getal, maar er is onder U menigeen, die zich om de publieke zaak maar al te weinig bekommert. Tot het stellen der candidaten werken de meesten niet mede en hun verkiezing bevorderen zij hoogstens door zelf hunnen stem uit te brengen. Op het houden van voeling met hunnen geestverwanten stellen zij geen prijs, van onderlinge beraadslaging houden zij zich verre.

Dat mag zoo niet blijven. De tegenpartijen spannen zich tot het uiterste in. Zijn de liberalen traag, doet niet ieder wat hij kan, dan zullen weldra gevoelige nederlagen hen wakker schudden, maar dan zal het te laat zijn.”

Dat blijkt juist gezien. Tot 1895 is de liberale meerderheid oppermachtig in de raad. Die meerderheid slinkt in 1897 en 1899 tot omstreeks twee derde en in 1901 zijn van de 31 raadsleden er nog 17 vrijzinnig !

Vijf dagen na deze circulaire, op 20 januari, wordt de liberale kiesvereniging Vooruitgang opgericht, die aangesloten is bij de Liberale Unie. Goeman Borgesius komt er, in het Nutsgebouw, op 9 februari spreken over: „De programma's der Liberale Unie.”

1900 is van dit kort verhaal het natuurlijk einde. Rondom de eeuwwisseling zijn de partijen landelijk georganiseerd. De A.R. zijn in 1878 de vroege voorlopers. Na 1890 scheurt niet alleen de Liberale Unie, waaruit o.m. in 1901 de Vrijzinnig Democratische Bond ontstaat, maar wordt ook de S.D.A.P. opgericht (1894). De Christelijk Historische Kiezersbond (van 1897) wordt in 1903 gevolgd door de Chr. H. Partij (in 1909 de C.H.U.). De Bond van R.K. Kiesverenigingen dateert van 1904 (wordt in 1926 de R.K.S.P.).

Die landelijke partijen richten in onderscheiden gemeenten afdelingen op; de Leidse afdeling van de S.D.A.P. is van 1900, de plaatselijke vereniging Vooruitgang (van 1897) heet sinds 1903 Vrijzinnig Democratisch.

Aan plaatselijke partijvorming, gegroeid uit plaatselijke groei-
pering, komt met de landelijke organisatie goeddeels een eind.

1 . Zonder bewijs nemen wij maar aan dat de tijdgenoot gelijk had die in het bijvoegsel van de Leijdsche Courant van 21 juni 1869 schreef: „Grondwet en Koning was een kiesvereniging in miniatuur, Regt voor Allen een dito aanhangsel ervan.”

2. Een inzender in de Leijdsche Courant van 1885 (p. 3) berekende uit de stembusuitslagen de sterkte van de drie kiesverenigingen en kwam tot: Liberaal ca. 650; R.K. ca. 530; A.R. 150-180.
3. Voorzitter van het (voorlopig) bestuur is prof. dr. A. Kuenen, in 1888 prof. mr. J. T. Buijs, in 1890 prof. mr. S. J. Fockema Andreae en in 1892 mr. F. Was.
4. Er zijn 200 „kleinhandelaren”.

BIJLAGE

Wie zij waren.

MR. P. P. VAN BOSSE (16 dec. 1809-21 febr. 1879) studeert in Amsterdam en Leiden, waar in 1833 gepromoveerd; o.a. zes maal minister van financiën en twee maal van koloniën.

PROF. MR. J. TH. BUIJS (26 jan. 1828-14 mei 1893) hoogleraar in staatsrecht en volkenrecht, na Amsterdam in Leiden, 1864-1893; raadslid van 7 sept. 1867-26 juni 1875 en van 6 sept. 1881-11 febr. 1886.

Ds. J. H. DONNER (18 okt. 1824-31 aug. 1903) predikant te Leiden 1851-1876; directeur gereformeerde zending 1876-1899; raadslid van 2 sept. 1879-9 dec. 1886; lid van de Tweede Kamer van 20 febr. 1880-17 sept. 1901.

PROF. MR. S. J. FOCKEMA ANDREAE (4 juni 1844-17 jan. 1921) studie in Leiden (1863-1869); hoogleraar oud-vaderlands recht 1877-1914; raadslid van 16 maart 1886-5 sept. 1911; voorzitter van de Leidsche Vrijzinnige Kiesvereniging; bestuurslid van de Liberale Unie.

JHR. MR. D. TH. GEVERS VAN ENDEGEEST (25 aug. 1793-18 mrt. 1895) lid van de Tweede Kamer aug. 1850-1856; minister van buitenlandse zaken 1 juli 1856-18 mrt. 1858; president-curator rijks-universiteit te Leiden 1870-1876.

MR. H. GOEMAN BORGESIUs (4 jan. 1847-17 jan. 1917) lid van de Tweede Kamer 1877-1917; minister van binnenlandse zaken 27 juli 1897-1 aug. 1901; kabinetsformateur in 1905; voorzitter van de Liberale Unie jarenlang.

MR. G. GROEN VAN PRINSTERER (21 aug. 1801-19 mei 1876) lid van de Tweede Kamer 1840-1857 en 1862-1865.

DR. C. W. H. VAN KAATHOVEN (11 sept. (doop) 1796-1 febr. 1879) student in de medicijnen in okt. 1810; huisarts; raadslid van 1 okt.

1845 (tegelijk met Thorbecke) -9 juli 1869.

MR. L. M. J. H. **KERSTENS** (3 aug. 1848-13 febr. 1917) notaris sinds 1882 ; raadslid van 26 febr. 1884-6 sept. 1887 en van 30 juli 1893-5 sept. 1911 ; wethouder, eerst van de burgerlijke stand, nadien van financiën van 1 sept. 1903-5 sept. 1911.

PROF. DR. A. KWENEN (16 sept. 1828-10 dec. 1891) promoveerde in 1851; hoogleraar in de theologie, 1853 buitengewoon, 1855 gewoon.

MR. S. LE **POOLE** (g juni 1834-25 juli 1891) fabrikant (grein en polemiet) ; raadslid van 1 g nov. 1868-4 mrt. 1886.

PROF. DR. P. L. RIJKE (11 juli 1812-8 april 1899) hoogleraar in de natuurkunde, 1844 buitengewoon, 1854 gewoon ; adviseerde Thorbecke voor de wet op het m.o. van 1863.

P. H. **BARON TAETS VAN AMERONGEN** (19 okt. 1803-22 febr. 1873) als ritmeester gepensioneerd; lid van de Tweede Kamer 1850-1873; raadslid van 6 okt. 1841-1 jan. 1863.

PROF. MR. J. R. THORBECKE (14 jan. 1798-5 juni 1872) in Leiden tijdelijk hoogleraar in diplomatie en staatkundige geschiedenis van 1 mrt. 1831-1 jan. 1834; sindsdien tot 1849 gewoon hoogleraar in de rechten (tal van vakken); lid van de Tweede Kamer aug. en sept. 1840, 1844-1845, juli 1848, nov. 1848-nov. 1849 en in de perioden tussen zijn ministeries; minister van binnenlandse zaken 1 nov. 1849-19 april 1853; 1 febr. 1862-10 febr. 1866; 3 jan. 1871-5 juni 1872; raadslid van 1 okt. 1845-19 aug. 1850(!).

F. A. **VERSTER VAN WULVERHORST** (12 sept. 1826-9 sept. 1923) vader van Floris Verster; rentmeester van Rijnland 1857-1901; administrateur van 's Rijks Museum voor Natuurlijke Historie 1860-1920; raadslid van 7 sept. 1869-6 juli 1899.

PROF. MR. S. VISSERING (23 juni 1818-26 aug. 1888) volgt in jan. 1850 Thorbecke op als hoogleraar te Leiden, tot 1879; minister van financiën van 20 aug. 1879-9 juni 1881.

MR. F. **WAS** (28 sept. 1846-4 april 1903) in 1866 als student te Leiden ingeschreven; repetitor en advocaat; raadslid van 4 sept. 1883-16 mrt. 1894; burgemeester van 16 mrt. 1894-1 jan. 1903; curator van Rijksuniversiteit te Leiden van 1894-1902.

BOERENWIJSHEID EN BOERENGWOONTEN IN RIJNLAND

door

L. C. J. ROOZEN

De navolgende gegevens over boerengebruiken en boerenzegswijzen in Rijnland zijn getrokken uit een lezing, die ik enige jaren geleden op een gastenbijeenkomst van de Commissie voor Volkskunde heb gehouden. Dat „trekken” is op zeer deskundige manier verricht door de secretaresse van deze commissie, mej. drs. L. de Graaf, die met de wan in de hand kaf van koren scheidde. Dat is lang geen gemakkelijke taak geweest! Mej. De Graaf heeft de gegevens „ontcijferd”, gezeefd en daarna geordend. Feitelijk komt dus haar de eer toe, dat ze als een artikel kunnen worden gepubliceerd. De gegevens zijn fragmentarisch; ze zijn terloops opgevangen in de jaren na de oorlog, toen het mijn liefhebberij was te „boeren”! Reeds jaren ben ik nu boer-in-ruste, zodat de mogelijkheid niet is uitgesloten — gelet op de snelle verstedelijking van het platteland — dat gebruiken en gezegden, door mij nog als in zwang zijnde gekend, thans verdwenen zijn.

KLEDING

In mijn jeugd in de bollenstreek werden nog veel boerinnen-kappen, „gouden ijzers”, gedragen, met de hoed er bovenop, als de boerinnen op hoogtijdagen ter kerke kwamen. In Zoeterwoude gingen de getrouwde boerinnen naar de kerk met het „regenkleed” bij zich, dat bestond uit een grote sjaal van zeer fijn zwart linnen en dat zij in een pakje gevouwen onder de arm droegen. Wanneer zij naar de communiebank gingen, sloegen zij die zwarte doek over het hoofd als een sluier.

De volwassen mannen droegen een zwarte zijden pet. Men had lage en hoge. De pet werd in huis niet afgezet, ook niet als men op bezoek ging. Nog steeds zitten vele boeren met de pet op in huis, maar deze is niet meer van zijde.

De heer Cor Paardekooper vertelde mij van een zilveren brui-loft, waarbij de gasten in wagen of tilbury kwamen met de hoge

hoed op. Voor het in huis gaan werd de hoed opgeborgen in de „kist” van de wagen en de zijden pet opgezet. Tijdens het feest verwisselden grappenmakers al de hoge hoeden in de kisten, wat natuurlijk aanleiding gaf om nog eens bij elkaar te komen, ten einde de hoeden terecht te brengen.

Behalve de zijden pet is ook de boerenkiel de laatste jaren vrijwel verdwenen, maar de rode zakdoek en de geelgelakte, met rode of bruine figuren versierde marktklonten hebben zich weten te handhaven. De rode zakdoek wordt, als 't wat kouder is, gebruikt als halsdoek. Een boer snuit er zelden zijn neus in. Bij de hooibouw wordt de zakdoek vaak tot een muts geknoopt.

Ik kan mij nog wel herinneren, dat de boeren in hun onderbroek hooiden – een witte, blauwe of blauwgestreepte onderbroek, onder de knieën vastgebonden met bandjes.

Klonten draagt iedere boer en boerin graag. Het is dan ook, wanneer je je door de blaren op hielen en tenen hebt heengewerkt, een niet alleen praktisch, maar ook gezellig schoeisel. „Ik voel me pas thuis, als ik weer in mijn klonten sta”, zei een boerin, en zo is het ook mij vergaan.

Wanneer een boer even een boodschap moet doen bij iemand die niet al te deftig is, trekt hij lage inschuifschoenen aan. **Klontlaarzen**, bij baggerwerk, hebben het bijna overal moeten afleggen tegen de praktische rubberlaarzen.

Iedere boer houdt er verscheidene pakken op na, voor verschillende gelegenheden, b.v. een „Zondagse-thuissie-opknappak”, wat dan weer een ander pak is dan dat waarmee men naar de kerk of naar de markt gaat.

De zwarte, glanzende, wijdklokkende marktjas, de „linnense jas”, is vrijwel verdwenen, evenals de „reizak” van zwart fluweel met rode kwastjes onderaan en van boven gesloten met een koord door koperen ringen. Met deze reizak ging de boer 's zaterdagsmorgens inkopen doen „in stad”.

Algemeen is het nog het gebruik, dat de boer die naar de markt gaat, zijn portefeuille met geld aan een ketting om de hals draagt. De portefeuille heet „het boek”.

GEWOONTEN

In zijn kleding moge de boerenstand vervlakt zijn, innerlijk heeft hij stand gehouden. Met dat innerlijk bedoel ik de verknochtheid van het gehele boerengezin aan het bedrijf en een bepaald soort

van meerwaardigheidsbesef ten opzichte van alles en iedereen, wat niet boer is. Ook in de boerenstand is wel een zekere ont-aarding te bespeuren ten gevolge van het vele vertier en de radio, een zucht naar weelde en snoeperij, een verminderde godsdienst-zin, maar de door het bedrijf hardhandig opgelegde strenge levenswijze van 's morgens vroeg uit de veren en de lange werkdag in de stille polder houden de boeren beter in het gareel dan de overige bevolking. Niettemin zijn er de laatste jaren vele gebrui-ken, die tot voor de oorlog nog hier en daar in zwang waren, verdwenen.

Het is over het algemeen nog steeds zo, dat het hoofd van het gezin, ook als er gasten zijn, het eerst koffie of thee krijgt aan-geboden. Het heet nog altijd „een bakkie doen”, maar de babbe-laars of smouzen die nog wel op tafel komen als versnapering, worden niet meer in de mond genomen om twee achtereenvolgen-de bakkies te verzoeten. Dat was ouderwetse zuinigheid, waarvan een boer wel een overdreven staaltje gaf, die een vlieg in de suiker-pot deed, om te zien of er intussen van de suiker gesnoept was !

Een boereneigenaardigheid is ook om op bezoek te komen met een vers aangestoken sigaar, teneinde niet de schijn te wekken dat men een ander op kosten wil jagen. Iets dergelijks was, als de een de ander een dienst had bewezen, waarvoor deze geen geld wilde aannemen, dit geld toch te geven „voor de spaarpot van de kinderen”.

Het is geen gewoonte, dat boeren, wanneer ze aan elkaar wor-den voorgesteld, elkaar „meneer” noemen, evenmin bij de boerin-nen om zich voor mevrouw uit te geven. 't Is altijd: U spreekt met juffrouw Pietersen.

Wat de vrijerij betreft: de jongens deden over 't algemeen hun aanzoek rond halfvasten. Het gezegde was: De derde zondag de gragen, de vierde zondag de tragen. Maar ook werden er aanzoe-ken gedaan met de kermis. De jongen gaf het meisje met wie hij uit geweest was, een kermiskoek, een besuikerde snijkoek ten geschenke. De volgende zondag ging hij naar de woning van het meisje en als haar moeder dan de koek aansneed en hem het kapje of korstje gaf betekende dat, dat hij was afgewezen. Dit eerste zondagsbezoek betekende trouwens van de zijde van de jongeman nog niets. Het was een hoffelijkheid. Maar kwam hij de volgende zondag weer, dan was 't een aanzoek.

Bij een bruiloft kwamen de groenmakers (de buurjongens) de stal versieren. Dezen kregen een afzonderlijke feestavond. De pijp,

die de bruidegom op de „groene” bruiloft rookte, werd bewaard tot de zilveren, eventueel gouden bruiloft en dan verzilverd of verguld met papier en fijntjes met bloemetjes versierd. Er worden nog wel zakjes bruidssuikers bij de burens rondgebracht. Als de bruid geen bruidssuikers strooide werd er geroepen : „koop liever luren voor je geld”.

Bij begrafenissen komt burendienst nog voor. Kaarsen werden ontstoken in de lantaarns van de koetsen (thans de autolampen) wanneer er iemand bediend werd. In Ter Aar wordt, bij het bedienen van een kind, de zweep met wit omwikkeld. In Sassenheim trok men eenmaal of driemaal met de lijkbaar het kerkhof om. Vroeger gebeurde dit ook in Nieuwkoop: Men trok rondom de protestantse kerk. Als het lijk was weggebracht, dronken de dragers uit één bierglas en riepen elkaar toe: „Awaar, awaar !” (Zoeterwoude).

In de verhouding van de boer, „de baas”, tot zijn personeel is door de arbeidswetgeving een grondige en gelukkige wijziging gekomen. Als voorbeeld van de vroegere z.g. patriarchale verhoudingen: Wanneer een boerenknecht het waagde, naar de Valkenburger paardenmarkt te gaan, mocht hij tot november ’s middags niet naar bed.

Een inwonende boerenarbeider, boerenknecht genoemd, in tegenstelling tot de daggelder, kreeg en krijgt een week vrij met vastenavond. Als de baas, vóór de knecht gaat vastenavonden, niets vraagt, kan de knecht daaruit besluiten, dat het dienstverband met ingang van 1 mei stilzwijgend verbroken is. Daggelders krijgen geen week, maar drie dagen vastenavond.

De vastenavond heeft ook al aan kleur ingeboet. Er wordt nog wel gekaart, maar niet meer zo heftig als vroeger van ’s morgens tot diep in de nacht. En zeker is ’t niet meer zo, dat op dinsdagavond voor Aswoensdag er speelkaarten in het vuur geworpen worden. Bij de protestantse boeren werd in die tijd van het jaar veel geschimmeld. Bij wijze van vastenavondgrap zette men eens een boerenwagen op een dak. Ook liet men klompen, waar het bovenstuk afgeslagen was, in de Weipoortse Vliet drijven, met een brandende kaars erin. Het leken dwaallichtjes; Terwijl de gasten ernaar keken, roofden de jongens het lekkers. (mededeling van de heer C. Paardekooper.)

Met Sinte **Katrijn** (eind november) werden in de omgeving van Zwammerdam en Bodegraven de nieuwe **knechts** en meiden

gehuurd. Dan kregen ze een kaas mee naar hun eigen huis en gingen in Gouda of Leiden feestvieren.

Tegen Sinterklaas gingen de boerenzoons en -dochters een dag naar Gouda, op Sinterklaaszaterdag ook naar Leiden.

In de Kerstnacht werd in Hazerswoude een mand hooi buiten gezet om er de zegen van de Kerstnacht over te laten gaan. Het eerste voer dat de koeien op Kerstmorgen kregen, was dit hooi. Men vertelde daar ook, dat de koeien buiten werden gezet, „voor de pauselijke zegen”.

Als men halverwege is met de stalschoonmaak, wordt er brandewijn met stroop geschonken. Als de schoonmaak klaar is, wordt er Jan-in-de-zak gegeten. Het zand onder de winter-ligplaats van de koeien wordt nog vaak in figuren gestrooid, b.v. met behulp van een stoof.

Bouwkoeken (pannekoeken) na het beëindigen van de hooibouw worden hier en daar nog wel gegeten. Ook wordt er wel hooibier gedronken vroeger vaten vol — maar of er nog zelf gebrouwen wordt betwijfel ik. Ik heb 't zelf nog wel gedronken, en ook dat bier was weer best.

Een gebruik dat hier en daar nog voorkomt, is, als een paard een veulen geworpen heeft, op vijgen te trakteren.

Als de boeren in Sassenheim vrijdags met de brik naar de Leidse markt reden, werd de staart van het paard in een mooie knot opgestoken. Dit is een vrij ingewikkeld kunstje. De boeren van middelbare en jongere leeftijd kunnen het niet meer.

Een paard was kostbaar, men was er zuinig op. Zo ging eens een boer, die van Zoeterwoude naar Katwijk moest, lopen, omdat hij zijn paard er niet aan wagen wilde.

De eerste biest werd aan de koe teruggegeven met een beetje wijwater erin (Hazerswoude).

Als er een koe dood was, kwam 's nachts de slager (uit schaamte voor de burens).

Paasossen komen niet meer voor. Lang werden ze in Alphen nog versierd en tot voor de oorlog werden ze in Stompwijk voor de kerk nog gezegend.

Als het varken geslacht was, kwamen de burens „vet prijzen” — ze kwamen eten en drinken. Het varken werd geleerd met een appel in zijn bek. De kop prijkte bovenop de hammen.

Ik weet niet of het iets speciefs is voor de omgeving van Leiden, dat op of om 3 oktober de ram bij de schapen werd gelaten.

Een spaan aan het hek of een bosje stro aan een stok betekende

dat er iets te koop was. Een bezem op zijn kop duidde aan, dat er een kalf gehaald kon worden (Zevenhoven).

Men bakte brood voor een week tegelijk. Bij sommige protestantse boeren kookte men 's zaterdags rijst voor 's zondags. Deze werd dan in de bedstee van de opkamer gezet.

Bedsteden worden niet veel meer gebruikt. Ze zijn er nog wel, maar doen dienst als bergplaatsen. In een van die bedsteden heb ik nog wel het „kribje” gezien, het houten gevalletje, tegen de zijmuur van de bedstee getimmerd, waarin de baby 's nachts werd neergelegd.

Het verhuizen in voor- en najaar naar en van het „zomerhuis” is bij sommige zelf-kazende boeren nog in gebruik. Het heet overgaan of zomer maken. Het praktisch nut van zo'n verhuizing schijnt te zijn, dat het achterhuis waar de kaas gemaakt wordt, koel gehouden kan worden. Door de woningnood zijn echter heel wat zomerhuizen omgebouwd tot woning voor een trouwlustige zoon of dochter.

In Ter Aar en Zevenhoven hield men wel volksgerichten: Bij ontrouw werd de man „uitgeluid”: Op een handkar of boerenwagen gezet en rondgereden met ketelmuziek. In Zoeterwoude werden bij een misdadiger ramen en deuren besmeerd met teer.

Een paar staaltjes van volksweerkunde: De maan zal de regen wel ophouden. — Nieuwe maan op de eerste van de maand betekent regen. — Als de eerste twaalf dagen van het jaar de zon geschenen heeft, wordt het een goed jaar.

BIJGELOOF EN VOLKSGENEESKUNDE

De bijgelovigheid en de kwakzalverij zijn sterk afgenomen. Wel zullen lang niet alle boeren hun vee op een maandag in de wei doen, want er zijn negen kwade maandagen in het jaar, waarop allerlei ongelukjes gebeuren, maar niemand weet van te voren, welke maandagen dat zijn. Dit bijgeloof was vroeger veel wijder verbreid.

Weer iets anders is de veronderstelling, dat als men de koeien op een donderdag of een zondag droog zet, ze overdag kalven. Andere boeren houden het op een vrijdag.

Een bijzondere functie werd aan koerduiven of koekeroes toegeschreven. Bij een boer zag ik een kooitje in de stal hangen tegen het besmettelijk verwerpen (ontijdig kalven), bij een ander

in het achterhuis, tegen uitslag bij mensen. De duiven werden ook wel uitgeleend als iemand uitslag had.

Aan het belezen van ziek vee of zieke paarden wordt niet meer gedaan, maar ik hoorde kort geleden nog een verhaal van een belezer uit de buurt van Leidschendam, die zelf verklaarde, dat hij „an God noch gebod dee”, maar als hij belezen moest, dan kon hij toch zo „vuil” bidden.

Bij het wisselen der melktanden wierp men de tand over het hoofd en zei: „Antantouwe, een nieuwe tand voor een ouwe” (Zevenhoven). Of: „De ouwe in de grond, de nieuwe in de mond.”

Als iemand gewond was door een roestig voorwerp, werd de riek in het vet of de olie gezet.

Een geit droeg een touwtje in het oor tegen oogontsteking.

De licht (nageboorte) van een paard werd aan een roe van de hooiberg opgehangen.

De kleine kinderen werden bang gemaakt met de bullebak.

Bij een kind, dat door een hond gebeten was, moesten een paar haren van die hond op de wond gelegd worden.

Een hond zou bovendien een zuivere tong hebben. Wanneer je boter op een wond deed en die door een hond liet aflikken, genas het vlugger. Maar een kat heeft een rapperige tong. (Rapperigheid is een soort van uitslag.)

Zwarte of witte kruisen boven het kelderraam zijn voorbeelden van gekerstend bijgeloof. Het gebruik is immers te beschouwen als een overgang van afwering van boze geesten naar de normale katholieke gewoonte om zichzelf en zijn huis 's avonds met wijwater te besprenkelen. (Als het vee in het voorjaar de stal verlaat, wordt het met wijwater gezegend.) De heer De Kort uit Koudekerk vertelde mij, dat, als hij vroeg wat die kruisen betekenden, men antwoordde: „Daar kost de boter zeven stuivers”.

VEROUDERDE GEBRUIKSVoorwerpen

De gewone boerenwagen is aardig bezig uit onze gezichtskring te verdwijnen, om plaats te maken voor „bandenwagen”. Ook de driewieldekar wordt zeldzamer. Hij ontleent zijn bruikbaarheid aan de staart, die vooraan zit, en de stoel, het draaibare voorstel.

De nieuwmodische bandenwagen is nog wel meestal een disselwagen, zodat het disselen ook in de toekomst nog wel een vaardigheid zal zijn, welke alleen boeren eigen is. Zij komen voorzover wij weten alleen in Holland voor, en, met veel langer dissel, in Fries-

land. Het besturen van een disselwagen valt niet mee. De boeren zeggen wel: „**Als** je zorgt dat je het paard links en de dissel (dat is dus het halvemaanvormige uitsteeksel) rechts houdt, kan je niets gebeuren”, maar vergeet niet dat de enige manier van remmen is: de voet tegen het achterste van het paard te zetten, en tegelijk de dissel naar rechts te draaien. Maar er zijn genoeg paarden die bij het „voeten” opzij gaan in plaats van stil te houden.

Wat ook langzaam maar zeker gaat verdwijnen, is de, „bargheeft”, een instrument met spillen om de kap van de hooiberg op te vijzelen. Een vrij moeizaam werk en niet zonder gevaar. De spil, een hoge paal met klampen, wordt onder het oor van de kap geplaatst en door middel van de „heeft” ging de kap een of meer gaten omhoog.

Zelfs de van oudsher gebruikelijke manier van hooi opsteken maakt kans te verdwijnen, ofschoon het z.g. leggen van een voer hooi nog steeds in zwang is. Dit is ook al een vaardigheid. Aan de voor- en achterzijde wordt het hooi nl. gerold. Heeft de hooilegger op de wagen voldoende leggers hooi gedeponeerd, dan komt een ponderlok erop en wordt de ponder erop gelegd. Deze wordt met de voorbin (een touw) aan de ladder en met de achterzijde door middel van de achterbin aan de ponderhaak aangesjord en op een eigenaardige manier vastgesnoerd. Een enkele maal wordt bij het laatste voer hooi nog wel eens een rode zakdoek bij wijze van vlag aan de ponder gebonden. Ook het lossen van de wagen en het hooi opsteken is bij de veelvuldige toepassing van de „grijpers” niet meer zo’n karwei als vroeger, daar in het hoekgat zelfs nog een schavot moest worden gemaakt om het hooi van vork op vork tot op de hoogste verdieping door te geven. De pret was daarbij : Met je vork de vork van een ander op te pikken. Dat betekende: Trakteren op bier.

Er wordt nog wel bier in flesjes gedronken in de hooibouw, maar ook limonade en karnemelk. Het bier werd vroeger in bruine geglazuurde stenen kruiken meegenomen en onder een hooihoop koel gehouden. Ging er één z.g. „de meid zoenen”, dan betekende dat een omhelzing van de bierkruik. De stenen kruiken zijn in onbruik geraakt, evenals de prachtige bolle koperen melkbussen, welke ik nog voor de oorlog onder Oud-Ade gezien heb.

Veel is er in het boerenbedrijf, zeker in deze streek, gemoderniseerd. Zelfs stieren beginnen in onbruik te raken, wat voor menig-een die niet graag over damhekken springt, een geruststelling zal zijn.

Een geruststelling van andere aard is, dat de beroemde Leidse kaas, waarvan de aanmaak in de loop van enige tientallen jaren aanmerkelijk is teruggelopen, nergens meer op de ouderwetse manier geporteld wordt. Het portelen bestond hierin, dat de boer de wrongel in een lage kuip of tobbe legde en met zijn blote voeten ging treden en kneden. In enige boerderijen treft men in het achterhuis nog wel een klamp aan, waar de boer zijn lichaam op steunde bij het portelen in de portelbak. Het kneden en komijn toevoegen is, behalve een slag, ook een zwaar werk, zodat de Leidse kaas, in tegenstelling tot de Goudse, door mannen wordt gemaakt. De Leidse kaasmakerij, ofschoon veel verminderd, sterft gelukkig nog niet uit.

Of er nog veel koperen koelders of melkimmers in de kelders staan weet ik niet. Wel geschiedt het karnen van de boter niet veel meer in de karnmolen met een paard ervoor. De karnton stond in het achterhuis, zodat de boerin aan het op en neer plonsen van de stok of stamper kon horen of het paard zijn best wel deed. Het karnen gebeurt tegenwoordig elektrisch. De ene keer lukt het beter dan de andere, eer de boter gaat „snijden” en tenslotte „eraf” is. Maar het gezegde luidt: „Als de vlier bloeit, botert het niet best”.

GEZEGDEN

De verknochtheid van het boerengezin met het bedrijf, het verweven zijn ermee, blijkt ook uit vele gezegden, die erop betrekking hebben. In het z.g. algemeen-beschaafd zijn veel uitdrukkingen, die uit het boerenbedrijf afkomstig zijn, zoals „De koe bij de horens vatten”, maar behalve deze geijkte spreekwijzen hebben de boeren nog veel andere. Als je vraagt, wanneer iets wat nog heel onzeker is, gebeuren zal, krijg je soms te horen: „Als de pootjes komen”, d.w.z. de pootjes van het kalf, die bij de geboorte het eerst te voorschijn komen, gehuld in de pootjesblaas of voetenpog. (De voetenpog werd vroeger gewassen en gedroogd, gebruikt als een soort taft op wonden en als afsluiting op flessen boerenjongens en abrikozenbrandewijn.)

Wanneer bij het zaken doen „iets onder het paard zijn buik is terechtgekomen”, betekent dat dat het weg is. Evenals het hooi, dat een paard uit zijn ruif trekt zonder het te eten en dat op de grond onder zijn buik terechtkomt, als waardeloos wordt weggegooid.

In de herfst als het land drassig wordt, heet het dat de koeien met vijf bekken eten, nl. hun mond en de vier poten die gaten in het land maken.

Van een boer met veel dochters die niet veel aftrek vonden heette het: „Hij mag wel een spaan aan het hek zetten.”

Een jongeman die ergens op bezoek was geweest en dat niet prettig had gevonden, had het gevoel dat hij daar zat als „De dertiende big”. (De voedingsinstallatie van een zeug is gewoonlijk slechts op twaalf biggen berekend.)

Als de vrouw naar de stad gaat („gaat statten”) zegt de boer gekscherend : „Vrouw naar de stad, halve koe dood”, d.w.z. dat zij zoveel uitgeeft als de opgegeven bedrijfsschade.

Mooi is ook het gezegde: „Je kunt beter een mager varken de mond stoppen dan een schreeuwerige vrouw”. Dat is daarom zo prachtig omdat varkens voor ze gevoerd worden altijd een ontzettend gegil aanheffen, dat plotseling verstomt als er voer in de trog wordt gegoten.

Zo zijn er legio uitdrukkingen. Ook in de dagelijkse spreektaal komt het bedrijf om de hoek kijken. „Die vrouw is zo mager als een damhek”. Een moeder, tot haar zoontje dat eens naar de kapper moest, over zijn hardos strikend: „Jongen, wat zit er een dik zwad op”; zwad wordt alleen van hooiland gezegd. Een kind dat met zijn kopje thee zo zwaaide dat de thee er overheen vloog, hoorde van zijn moeder: „Kijk toch uit, je giert er alles overheen”. Een boer zei, toen de theepot leeg bleek: „Hij heeft een kwaad kwartier”, d.w.z. een kwartier van een uier, waar geen of drabbige melk uitkomt. Tussen haakjes, dat woord uier is algemeen-beschaafd, een boer spreekt van een elder of een uur. En dat uur heeft óók vier kwartieren !

Over het bedrijf zelf zijn ook veel karakteristieke gezegden in omloop. B.v. „Je moet in je vessie de kalveren op stal zetten en ze in je winterjas buiten doen”.

Met Sinte Katrijn de koeien aan de lijn,
A's 't dan niet mag, met Sint Andriesdag:
Wie 't doet op Sinterklaas, is een dwaas.

Wanneer iemand meer wil uitgeven dan hij heeft: „Dat gaat niet. Een varken heeft maar vier pootjes”.

Veel koeien, veel moeien.

Als de sikkels blinken, gaan de koeien slinken.

Rooien en **valen** zijn donderstralen.

Het gras komt en gaat met regen en wind.

Voor een boer duurt de maand maart het langst (want dan raakt het hooi op).

Regent het op het hooi, dan regent het ook op het gras.

Als de koeien zich staan uit te rekken: iets wat de boer liever van zijn vee ziet dan van zijn volk.

Het hooi loopt achter de wagen aan (de meisjes lopen de jongens na). Je kunt het niet hebben en **goes** (te goed) houden, d.w.z. je kunt er maar één keer van genieten.

„**Spáár**, spáár”, roepen de kraaien, maar zelf hebben ze geen kousen aan de poten.

Wat je ‘t verst weggooit, raap je ‘t eerst op. (levenswijsheid)

Hooi aan de hoop, brandewijn met stroop.

Hij heeft ‘m aan zijn klap (hij is eraan blijven hangen, b.v. aan een kalf).

Harig weer (als ‘t hard gevoren heeft).

Zegen met je centen – zegen met je kalven (bij de verkoop).

Je gaat over schuiten en wagens (je komt in opspraak).

Je kan geen hollend paard beslaan.

Door de reep slaan (gezegd van een wispelturig man).

Lopen als een driestuiversbig (die zijn mager, dus ze lopen hard).

Wanneer de boeren het minst klagen? In februari, dan is de maand het kortst.

Als de boeren niet klagen, de pastoors niet meer vragen, zijn we in ‘t laatste der dagen.

Een boer en een zog, hebben nooit **genog**. Een beer en een heer, willen steeds meer.

Een gouden of zilveren dak op zijn woning hebben (een hypotheek).

Ik dacht een flinke otter te strikken (Nieuwkoop).

Je zit lelijk in de bijt.

Hij is lek gevaren (hij heeft zich misrekend) (Hoogmade). In Rijnland geschiedt veel vervoer te water!

Hij heeft het lek boven water (hij heeft de fout gevonden, Voor-schoten).

Acht is meer als duzend (vergelijk de uitdrukking „**acht** slaan op iets” ; duzend : duizend gulden).

Een boer moet altijd achteruit gaan om vooruit te gaan (d.w.z. hij moet steeds door de stal gaan om te zien, hoe het met het vee staat).

De avond komt in het hooi (als het hooi vochtig of „donig” wordt).
 Zijn melk optrekken (zijn belofte niet gestand doen).
 „Even in de pet kijken” (protestantse boeren baden met de pet voor het gezicht).
 Zoek maar naar je klompen, of: hij zoekt naar zijn klompen (hij probeert zich ergens van af te maken).
 Als liever komt, moet nader wijken.
 Dat had je ook wel voor schofttijd kunnen vertellen.
 Zo vrij weer from (uitnodiging om nog eens terug te komen; Hoogmade).
 Hij zit onder ’t oor van de barg (hij zit op de goede plaats, nl. als de **bergkap** door de heeft tot aan het oor is opgehesen).
 Je kan beter zijn kerkboek te leen vragen dan zijn paard.
 Een boer leent liever zijn vrouw uit dan zijn paard.
 Je houdt je beter dan je ouwe klompen.
 Bidt voor de geit want die heeft geen staart (uitroep).
 Het is goed rijden met een gehuurd paard en een geleende zweep.
 Je moet me niet in een mandje melken (voor de mal houden).
 Laten ze maar nijdig zijn, dan werken ze hard (baas over personeel).
 De wind doodlopen (veel drukte maken om niets).
 Een slak komt er even goed als een kikker.
 Met de lopende wagen (haastig).
 Dat kind moet naar bed, het is zo lui als een zog.
 Ik zal met een **melkblok** je harsens inslaan. (Of: ik zal je een **melk-** blok in je hals leggen.)
 Die het varken ringt moet het schreeuwen maar gedogen.
 Daar draait het op uit: stront is het boerenbesluit.
 De koeien gaan alweer kosten(eten).
 Een koe gaat van je af of komt op je aan (wordt mager of vet).
 Een boer melkt zo- en zoveel koeien (niet zo maar een uitdrukking, maar een graadmeter van de huiselijke welvaart).
 Het paard (of de koe) staat de krant te lezen (het staat altijd op dezelfde plaats met gebogen hoofd).
 Stekels maaïen is stekels zaaien, stekels steken is ze de nek breken.
 De heer zei, dat de boer het land mishouen had (niet goed onderhouden had).
 Met een dood paard is het makkelijk sollen (bij roddelpraat b.v.).
 Als een varken stijf wordt (d.i. sterft), springen al de anderen er boven op (b.v. bij een faillissement).
 De hollende wagen achterna lopen (de markt-prognose verkeerd beoordelen).

De gestadige jager vangt het wild (niet te spoedig van teelt veranderen).

Een boer moet met zijn vee mee-eten (goed toekijken bij het voeren).

Net als een varken, altijd tegen de keer in. (Als je het vooruit wil hebben, moet je aan zijn staart trekken.)

Een koe is niet zo dom als ie er uit ziet, want hij staat altijd met z'n achterste in de wind.

Een koe weet pas wat zijn staart waard is als ie 'm kwijt is.

Schurftige schapen blaten het hardst !

De opgaande zon wordt bewonderd (als iemand succes heeft).

De beste paarden vindt men op stal (de aardigste meisjes moet je niet op de dansvloer zoeken).

Zijn neus geeft meer dan een droge vaarkoe (als iemand verkouden is).

Een geit moet eten, waar ze vastgebonden is.

Fluitende meisjes en loeiende koeien zijn zelden goeie.

Hij komt op de taptemelk (in de handel: als de room er af is).

Hij heeft een verbeelding als een haan tussen zijn hennen.

ENIGE DIALEKTISCHE EIGENAARDIGHEDEN

-achtig (zeer veel gebruikt achtervoegsel, b.v. voorzichtigachtig)
barg (hooiberg)

bledje (op neus van kalf om zuigen te voorkomen; ook thee-blad)

bijzen (heen en weer rennen, van koeien)

deze en gene (rechts en links)

doorsteken (bederven)

duig (een hoeveelheid hooi, minder dan een lok)

evel (zinloos tussenvoegsel; verg. misschien: Heb je *evel* een boek voor me?)

evenaar = tweepaards-zwing

geestig (van een paard gezegd: er zit pit in)

gelijken (hooi gelijken, gelijk maken, gelijke hoeveelheden geven)

grazen (het gras afmaaïen en op stal voeren)

guns (guns komen, uitkomen met zijn geld)

haar (de kleur van een koe)

hark (houten hooihark; altijd uitgesproken : herk)

hoofden (*het* hoofden van een brug; houten brugge-hoofd in het weiland)

hortje (poosje)

jagen, joeg, gejoegen.
 joken (schreeuwen van koeien)
 kabarg (kapbarg, hooiberg)
 klauw (ijzeren hark) ; de werf wordt aangeklauid
 kniester (iets dat groot is in zijn soort)
 lijsten (leidsel)
 luchtledig (mager, een luchtledig ventje)
 lok (hoeveelheid hooi)
 manden (mand) ; een manden hooi
 netelig (lastig)
 onduis (overdreven)
 ongans (ziek, ook gezegd van slecht weer)
 ongeharst (ongezeglijk, van paard, in tegenstelling tot „zinnig”)
 opmaken (hout opbinden, nadat het „afgezet”, gehakt, is)
 raam (plotselinge sprong van een paard)
 rassig (smal, geestig paard)
 rit (het rit aannemen, op hol slaan)
 roven het hooi rooft door de wind
 -s (vaders, moeders, b.v. vaders wil het niet)
 schis (nerveus-doend, een schis mannetje)
 smetten (hout smetten, merken voor het omgehakt wordt)
 soortig (goede kwaliteit vee, in tegenstelling tot onsoortig)
 speken – een wiel van de spaken trekken.
 stellen (een melker stellen, een plaatsvervanger aanwijzen bij het melken)
 tuk (hij is van een goeie tuk, van goede familie)
 twijfelen (verleden deelwoord :getwefeld)
 vors (vorse koeien, koeien die pas gekalfd hebben; eigenlijk: vers)
 werft (erf)
 woning (het huis en het land; een boerenjongen trouwt „op de woning” als hij introuwt in het bedrijf van zijn bruid.)

DE BRABANDER FLORIS VERSTER

door

J. N. VAN WESSEM

Er is in de meer recente geschiedenis van onze schilderkunst wel geen schilder die meer in aanmerking komt voor het epitheton „Leids” dan Floris Verster.

Niet alleen wegens zijn geboorte in een huis aan het Rapenburg (het tegenwoordige nummer 47), maar meer nog omdat in zijn schilderijen en vooral in zijn weergaloze waskrijttekeningen Leidse motieven een grote plaats innemen.

Zijn hele leven heeft zich trouwens te Leiden afgespeeld. Zijn vroege jeugd in de binnenstad — op 25 september 1879 verhuisde het gezin naar de overkant van het Rapenburg, het tegenwoordige nummer 40 — zijn leven na zijn huwelijk in 1892 met Jenny Kamerlingh Onnes op Groenoord, het buiten naar zijn hart.

Gereisd heeft hij bijna niet. In tegenstelling tot zijn zwager, de begaafde Menso Kamerlingh Onnes was hij niet reislustig. Het hollandsche licht was hem altijd nieuw en onontgonnen.

Voor al echter geldt hij als een bij uitstek Leids schilder omdat zijn hele loopbaan de karaktertrekken bezit, die door de eeuwen heen kenschetsend zijn voor de Leidse schilderkunst: de **kleurafstemming**, vol stil leven en gekenmerkt door een getemperde passie en vooral sfeer, de verrukking om het juist waargenomen detail, dat de eenheid van het geheel niet in de weg staat, het geluk in het altijd voor de hand liggende.

Ook de mens Verster hoorde thuis in de Leidse samenleving, waarin zijn vader zo'n grote rol heeft gespeeld. Gehecht aan zijn stad als weinig anderen ontmoeten we hem evengoed wandelend in de tuinen van Endegeest, als gezelligheid zoekend in de **Herensociëteit** in de Breestraat. Wanneer er gasten Groenoord naderden, die hem niet welkom waren, vluchtte hij weg door de achtertuin en zocht hij zijn heul aan het billart of de bridgetafel van Amicitia.

En toch.

Floris Verster is de eerste van zijn geslacht die ten noorden van het Hollands Diep werd geboren

Zijn vader (Florentius Abraham **Verster** van Wulverhorst 1826-1923) werd te Boxtel geboren. Hij vestigde zich in Leiden, waar hij rentmeester van het Hoogheemraadschap Rijnland, administrateur van het Museum van Natuurlijke Historie en lid van de gemeenteraad werd.

In 1859 trad hij te Leiden in het huwelijk met Everdine **Margaretha** van Kaathoven.

De grootvader van de schilder (Abraham Hendrik **Verster** van Wulverhorst 1796-1882) was opperhoutvester bij het **jachtdepartement**, afkomstig uit 's-Hertogenbosch en in 1823 te Oisterwijk gehuwd. Ook diens vader, grootvader en overgrootvader waren in Den Bosch geboren, waar zij in de registers voorkomen als schepenen, regenten van het gereformeerde weeshuis, leenmannen in de Leen- en **Tolkamer** der stad, notarissen; terwijl de overgrootvader (Jan Louis 1697-1752) een van de protestantse leden van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap is geweest.

Diens grootvader (Isaacq 1635- 1672) was afkomstig uit **Geertruidenberg**, terwijl de nog oudere generaties stammen uit het nabij gelegen Capelle. De oudste **Verster**, van wie wij iets weten is Justus, omstreeks 1565 geboren, die als burgemeester van Capelle genoemd wordt. Zijn ouders schijnen in de tijd der reformatie de partij van de Calvinisten gekozen te hebben.

Zo zien wij dat de Versters een oud Brabants geslacht zijn en in dat gewest eeuwenlang een aanzienlijke rol hebben gespeeld. Zij behoren tot de oudste regeringsgeslachten van 's-Hertogenbosch sinds de aanvang van de Spaanse regering aldaar en hebben tot in de 19e eeuw belangrijke functies vervuld in het bestuurlijke en maatschappelijke leven van de stad.

De voornaamheid, zelfbewustheid en gevoeligheid van Floris zijn aan zijn verwanten niet vreemd. Zijn artisticeit zien we, op een ander terrein, bij zijn neef Johan **Verster**, de musicus.

Is het toch meer de regent dan de Leidenaar, die wij in zijn werken ontmoeten?

De hierboven aangehaalde gegevens zijn ontleend aan *Nederland's Patriciaat VI* (1915), **Th. M. Verster**, *Het geslacht Verster*, 's-Gravenhage 1930, en mondelinge mededelingen van mej. mr. A. J. Versprille.

EEN VROEGE VERSTER

door

P. HERFST

De Leidse kunstschilder A. J. van **Driesten** wist omstreeks 1930 een schilderijtje formaat 28.5 x 22.5 te verwerven, waarvan de reproductie hiernaast is afgebeeld (afb. 1).

Bij diezelfde gelegenheid kocht wijlen de heer L. Verkoren de Chinese schaal, afkomstig uit het atelier van Floris **Verster**, die laatstgenoemde op het bekende stillevens „Schaal met appelen” schilderde, dat thans eigendom is van de Lakenhal. Bovendien werden enige tekeningetjes van **Verster** verkocht, waarvan niet bekend is, wie de koper was.

De heer Van **Driesten** zag in deze pretentieloze studie onmiddellijk de hand van een geboren schilder. De boomstam, in een gevoelige groene kleur geschilderd en kernachtig getekend, is het hoofdmotief waardoor de schilder geboeid moet zijn geweest.

Het milieu, waarin deze boom staat, kon niet anders zijn dan een typische Rapenburgtuin met de zo geheel eigen sfeer van rust en bezonkenheid. De oude tuinmuur, de door de tijd bestorven kleuren van de gevels en de fijne blauw-grijze toon van de daken der huizen rechtvaardigden deze opvatting ten volle.

Het zou een jeugdstudie van een romantisch aangelegde en naar stilte neigende kunstenaar kunnen zijn, die getroffen was door de dromerige stemming in deze achtertuin.

Het leek zeer wel mogelijk, dat het een vroeg werk van Floris **Verster** zou kunnen zijn.

Immers **Verster** werd geboren op Rapenburg no. 47 in 1861. Toen hij ongeveer 18 jaar was, verhuisde de familie naar Rapenburg 40 aan de overzijde, thans bewoond door prof. Bakhuizen van den Brink. **Verster** was toen midden in zijn studie-tijd.

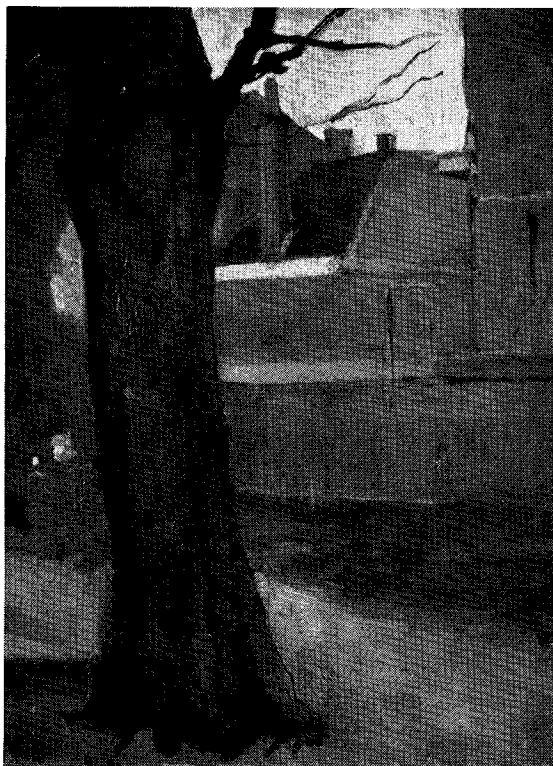
In het jaar van de verhuizing ging hij onder **Koelman** studeren aan de Haagse Academie tot 1882, voordien werkte hij een winter

onder Breitner aan het genootschap *Ars Aemula Naturae* in Leiden.

Het was dus wel de moeite waard om eens een kijkje te gaan nemen in de tuin van Rapenburg 40 en na te gaan of na ruim 80 jaar nog iets te vinden zou zijn, dat een bevestiging van deze veronderstelling zou kunnen zijn.

Het resultaat was verrassend. Hoewel de tuin sterk veranderd en de bewuste boom verdwenen is, geven de oude tuinmuur, de gevels en de daken te zien, dat de breedgeschilderde achtergrond vrij nauwkeurig door de schilder gevolgd is. Ja, zelfs de voegen tussen de stenen, het anker in de muur en de wijze van metselen komen precies als in de werkelijkheid op het schilderijtje voor. (Afb. 11).

Ook andere kenners van het werk van **Verster** achten het zeker niet onwaarschijnlijk, dat dit vrijwel onbekende schilderijtje een jeugdwerk van de bekende Leidse meester is.



Tuin van Rapenburg 40.

Links zoals Floris Verster deze ca. 1881 schilderde. Rechts de huidige toestand. Het dak met de schoorsteen blijkt van een achterkeuken van nr. 38 te zijn, waarvan het dak verlaagd is. De afstand van keuken tot tuinhuis (gcheel rechts) lijkt op de foto groter, maar de kroonlijst, de witte voeg en het muurijzer laten geen twijfel over.



Foto W. Rameau

Groenoord. — Gezien over de Haarlemmertrekvaart, vóór het dempen van de bermsloot tussen weg en huis.

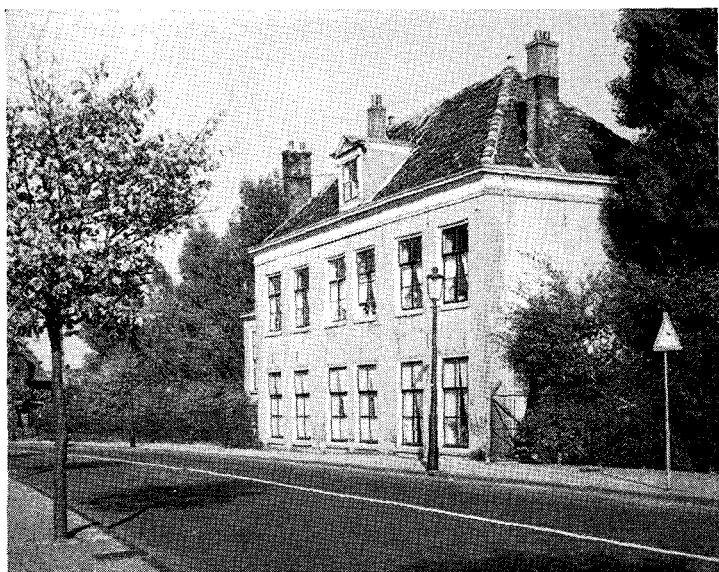


Foto H. Kleibrink

Groenoord. ~ In de plaats van de bermsloot een trottoir vlak langs het huis.



De vijver van Groenord in de oude toestand.



Achterkant

Groenord



Foto's H. Kleibrink
vestibule

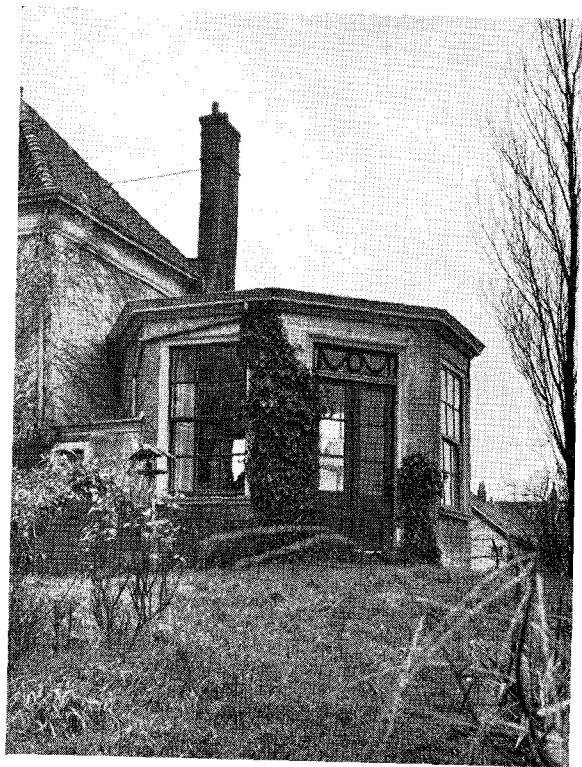


Vestibule

Groenord



Foto's H. Kleibrink
koepelkamer (inwendig)



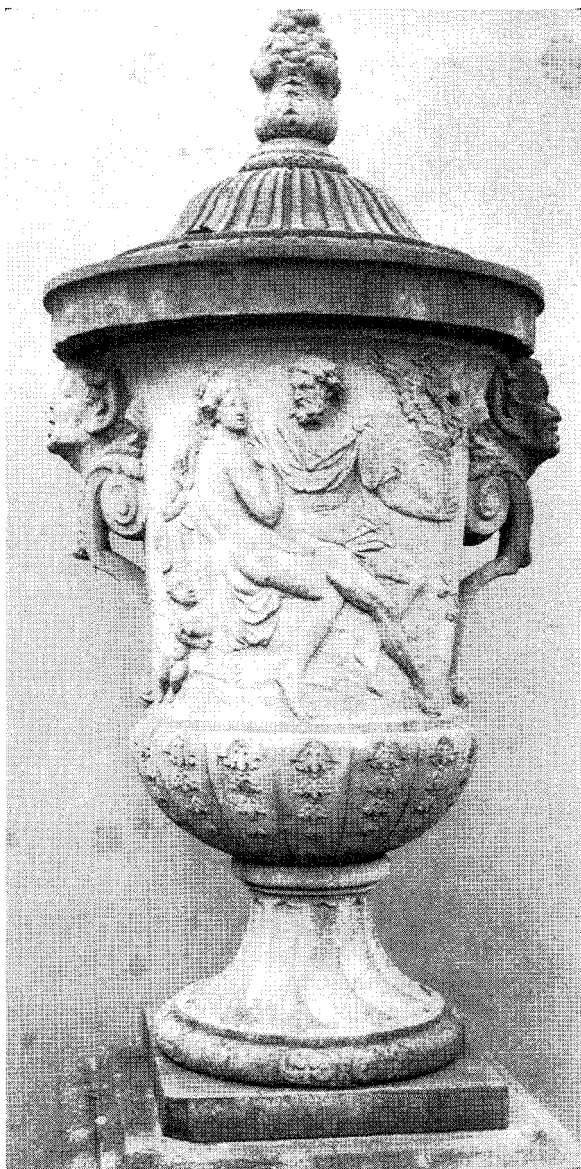
Koepelkamer (uitwendig)

Groennoord

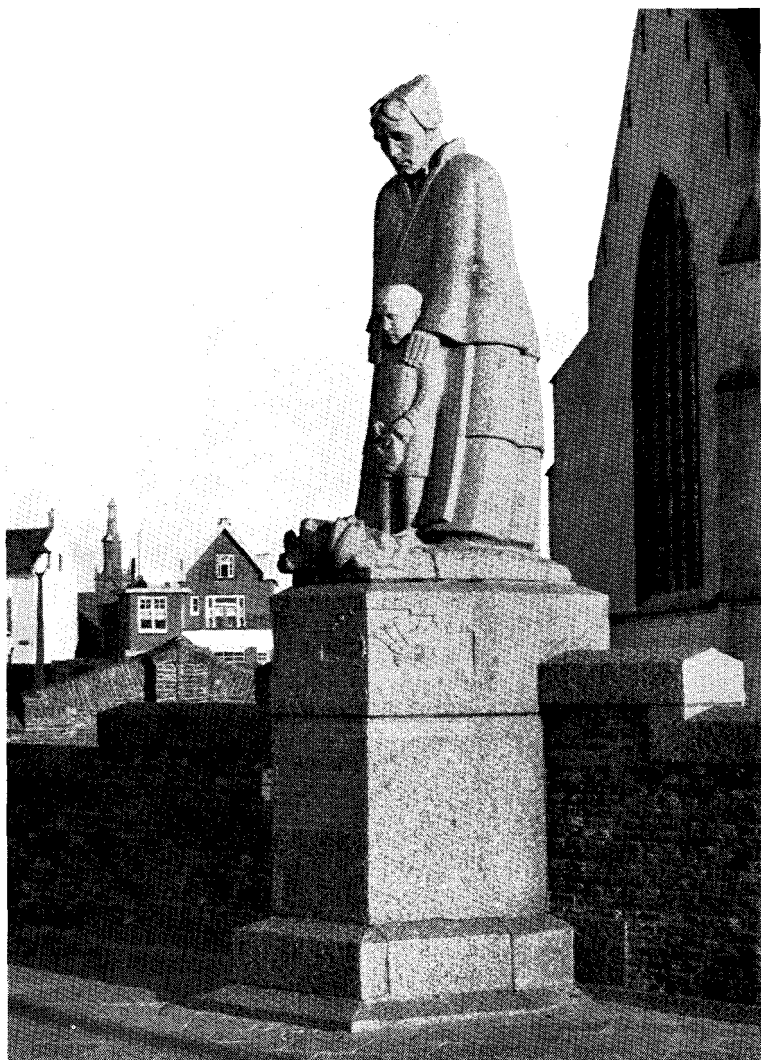


Foto's H. Kleibrink

na het slopen



Een der beide tuinvazen eertijds op Groenord, doch oorspronkelijk van Abspoel en thans in het Rijksmuseum te Amsterdam, door J. P. Bauscheidt, ca. I 725.



Gedenktken op de Boulevard te Katwijk aan Zee ter nagedachtenis van de in de eerste wereldoorlog omgekomen Katwijkse vissers, in 1930 geschonken door Koningin (destijds Prinses) Juliana.

GROENoord

door

MEJ. MR. A. J. VERSPRILLE

Op het laatst van het jaar 1888 werden in De Burg door notaris Obreen geveild de buitenplaats Groenoord en de hofstede **Veld-**zicht, gelegen aan de Haarlemmertrekvaart in de onmiddellijke nabijheid van Leiden onder de gemeente Leiderdorp, in het Buitenwater en de Stadspolder, samen groot 29.08.98 ha en een perceel weiland in de Maredijkse polder onder Oegstgeest, groot 25 a 76 ca. Het laatste perceel was tegenover Groenoord gelegen. De kopers waren Izaak Imans, poffertjesbakker, en Gerrit van den Berg, kleermaker, beiden te Leiderdorp woonachtig.

In 1893 huurde Floris **Verster** het buitenhuis van bovengenoemde eigenaars. De overeenkomst huur/verhuur werd in 1896, een jaar nadat de stadsuitbreiding van Leiden had plaats gevonden ten koste van Leiderdorp, veranderd in koop/verkoop. Van het complex, zoals dat in de veilingsskatalogus van 1888 werd omschreven, waren reeds grote stukken afgenomen. **Verster's** bezit bestond slechts uit een huis met tuin, een zeer fraaie tuin, met karpervijver. De ongereptheid van de omgeving heeft **Verster** niet lang voor ogen gehad. In 1899 begon de gemeente Leiden met stratenaanleg op het vroegere terrein van Groenoord. Ondanks de opdringende bebouwing bleef Groenoord nog een 20 jaar lang een oase van rust, gescheiden van de rijweg door een sloot, omgeven door hoog opgaand geboomte. Juist door zijn entourage leek het huis aantrekkelijker dan het in werkelijkheid was. Toen het wegdek verbreed was ontviel de charme aan het huis. Slechts de koepel, waarin een aardige schoorsteen, had enige architectonische waarde.

Verster heeft Groenoord in 1926 aan Leiden overgedragen voor de som van f 37.500.—.¹

Er is nog een andere omschrijving van de „zeer aangename buitenplaats” dan die van 1888. Deze dateert uit de jaren toen Johan Aegidius van der **Marck**, hoofdrotlicier van de stad Leiden (1756), eigenaar was. Hij verzoekt in dat jaar een speelhuis te

mogen bouwen op het terrein van zijn buitengoed, dat bestond uit een huis met fraaie koepel, timmermanshuis, visrijke vijver, park, perzikenkas, drie partijen warmoesland en 50 roeden weiland, tezamen een oppervlakte van $\pm$ 6 morgen beslaand. Na de dood van Johan Aegidius erfde zijn broer Hendrik, postmeester van Leiden, Groenoord. Zijn-erfgenamen verkochten het in 1788 aan een ingezetene van Leiderdorp, die het na 12 jaar aan Johannes Hartevelt, kolonel van de burgerij van Leiden, verkocht. Tot 1888 bleef Groenoord in handen van de familie Hartevelt. We zijn dus gekomen aan ons uitgangspunt.

Nog een enkel woord over de tuinvazen, die de tuin verfraaiden (zie afbeeldingen). De vazen met mythologische voorstellingen zijn blijkens het monogram vervaardigd door J. P. Bourscheit. Niet uit te maken valt of zij op naam van de vader (1669-1738) of van de zoon († 1768) moeten worden gesteld. Wel staat vast, dat zij afkomstig waren van het huis Abtspoel. Thans bevinden zij zich in het Rijksmuseum te Amsterdam.*

In januari 1961 werd de buitenplaats gesloopt, enerzijds om verbetering van het wegenschema mogelijk te maken, anderzijds omdat achter het voormalige Groenoord de nieuwe veemarkt is geprojecteerd.

1. Verg. ook A. M. HAMMACHER, *Floris Verster*, Amsterdam z.j. (Palet-serie), 59.

2. Mededeling van de heer E. Pelinck. Zie: MR. A. STARING, *Aantekeningen op de Hollandsche beeldhouwwerken van J.P. Bourscheit, vader en zoon*. In *Oudh. Jb. 4e serie v.h. Bull. v. d. Ned. Oudh. Bond*, XIII, afl. 2-4, blz. 46.

BIJ HET HEENGAAN DER 100-JARIGE

Vereeniging tot voortdurende ondersteuning der nagelaten betrekkingen van verongelukte visschers der reederijen te Katwijk aan Zee en Noordwijk aan Zee gevestigd te Leiden

door

E.W. WICHERS ROLLANDET EN DR. C. 1. KRUISHEER

De zeevisserij is te allen tijde een beroep vol gevaren geweest; vooral in vroeger jaren toen de visserij nog uitsluitend met zeilscheepjes werd uitgeoefend (bommen en loggers) vond bij stormweer menig visser zijn graf in de golven. Voor de weduwe en kinderen betekende dit niet alleen rouw, maar gewoonlijk ook armoede. De Zee-Ongevallenwet van 1919 heeft, wat dit laatste betreft, gelukkig een aanmerkelijke verbetering gebracht, maar voordien waren de nagelaten betrekkingen geheel afhankelijk van de openbare liefdadigheid.

Oorspronkelijk werden na zeerampen, waarbij Katwijkse of Noordwijkse vissers omkwamen, telkenmale giften ingezameld ten bate van de weduwen en wezen. Maar het herhaaldelijk voorkomen van dergelijke rampen deed de noodzakelijkheid inzien daarvoor een vast fonds te vormen. Met dit doel werd op 15 oktober 1860 opgericht de vereniging met de lange naam, die in de titel van dit artikel is weergegeven.

Hoewel het eerste notulenboek niet meer aanwezig is, kon toch door de medewerking van de heer mr. W. **Downer**, werkzaam bij de gemeentelijke archiefdienst van Leiden, iets over de oprichting worden teruggevonden.

De statuten werden vastgesteld in een vergadering gehouden op 16 januari 1861 en goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 5 april 1861.

De vereniging was gevestigd te Leiden en bestond uit drie commissies, resp. gevestigd te Leiden, te Katwijk en te Noordwijk. Bij de oprichting bestond die te Leiden uit de heren: Ds. A.

Laurillard, H. W. Gillissen, A. de Mare, mr. J. G. de Sain, K. Harmakers Pau, mr. S. Le Poole, A. van Driel, ds. J. M. Maronier, C. Wijnobel, A. G. Ballego, dr. C. Leemans, J. J. van Wensen, P. G. C. Eigeman, G. J. Rollandet, P. G. Houthuyzen, te Katwijk uit: mr. G. A. Salomon Huygens, dr. L. Tichelens, A. E. Roest v. Limburg, K. Haasnoot, te Noordwijk uit: jhr. mr. H. A. de la Bassecour Caan, N. Barnhoorn, A. van der Schalk.

Het eerste jaar bedroeg het aantal contribuanten te Leiden alleen reeds ca. 350; daarnaast werden bijdragen ontvangen niet alleen uit Katwijk en Noordwijk, maar ook uit 's-Gravenhage, Rotterdam, Gouda en enkele andere plaatsen, waar correspondent-schappen werden gevestigd. De contributies stegen geleidelijk tot ca. f 3000.— per jaar. Ook giften en legaten werden ontvangen, soms zelfs zeer belangrijke, althans in 1863/64 bedroegen de inkomsten in deze vorm f 12.867.—, in 1869/70 f 12.816.—, zodat in de meeste gevallen de jaarlijkse inkomsten veel groter waren dan de uitgaven. Dit was ook nodig, daar aangestuurd werd op de vorming van een kapitaal, om aan de uitkeringen de nodige stabiliteit te verlenen. In 1920 was dit aangegroeid tot een bedrag van ca. f 100.000.—. Het aantal ondersteunden was wisselend, maar gewoonlijk bestond dit uit 30 à 40 weduwen en 40 kinderen, benevens 1 à 2 bejaarden; na enkele rampjaren is dit tijdelijk nog hoger geweest.

De uitkeringen, die deze slachtoffers ontvingen, zijn in onze ogen zeer gering; aanvankelijk bedroegen deze f 1,50 per week voor een weduwe en f 0,25 per kind, in de loop der jaren geleidelijk verhoogd tot f 2,50 per week in de zomer en f 4,— in de wintermaanden, benevens een kerstgave van f 10,—. Ook wanneer men in aanmerking neemt, dat het weekloon van een visser ca. f 6.— bedroeg, dan is het wel duidelijk dat een gezin er van deze uitkering alleen niet kon komen. Gewoonlijk werd nog enige bijstand ontvangen van familie, kerk en rederij; vrouwen en meisjes konden bovendien bijverdienen door het boeten van netten, terwijl de jongens al gauw weer de weg naar zee vonden.

Zeer ernstige verliezen aan mensenlevens werden door de visserij geleden tijdens en kort na de eerste wereldoorlog, toen een groot aantal loggers op mijnen liep, waardoor vele vissers om het leven kwamen, nalatende 55 weduwen en 75 kinderen. De steun aan dezen werd gedeeltelijk opgevangen door uitkeringen

uit het Fonds Zeerampen 1918. Aan deze periode herinnert nog het monument van de beeldhouwer L. F. W. v. d. Noordaa op de Boulevard te Katwijk aan Zee, waarvan een afbeelding deze bijdrage illustreert.

Inmiddels was echter de tijd rijp geworden voor het inzicht, dat het voorzien in sociale noden niet geheel kon worden overgelaten aan de particuliere weldadigheid, en had de sociale wetgeving zijn intrede gedaan. Een van de resultaten hiervan was de afkondiging van de Zee-Ongevallenwet in 1818.

Dit leidde wel niet aanstonds tot de opheffing van de vereniging, maar wel tot ingrijpende wijzigingen. In de vergadering van 14 maart 1929 werd besloten de uitkeringen aan hen, die reeds gesteund werden, wel voort te zetten, en zelfs te verhogen tot f 6,— per week (immers voor dezen bracht de nieuwe wet nog geen uitkomst), maar geen nieuwe ondersteunden meer aan te nemen.

Het innen van contributies werd gestaakt, terwijl de uitkeringen ten laste werden gebracht van het kapitaal, voor zover de gekweekte rente daarvoor niet toereikend was. Dit uitstervingsproces heeft zich over een reeks van jaren uitgestrekt. In 1960 ontvingen nog 4 weduwen, in leeftijd variërend van 74 tot 86 jaar, een wekelijks uitkering. Daar een zo klein getal het in stand houden van het apparaat der vereniging niet wel meer rechtvaardigde, werd naar een doelmatige oplossing gezocht. Deze werd gevonden, doordat de Koninklijke Zuid-Hollandsche Maatschappij tot Redding van Schipbreukelingen zich bereid verklaarde, tegen overdracht van het resterende kapitaal, de uitkeringen aan de ondersteunden gedurende hun leven te waarborgen. Dit geschiedde met ingang van 1 januari 1961. Daar onze „Vereeniging” de belangen van haar gesteunden dus in goede handen wist, kon zij in gerustheid de ogen sluiten. Nadat enkele jaren te voren de Noordwijkse bestuursleden, de heren A. C. van der Niet en Nic. van Beelen waren uitgetreden, omdat zich te Noordwijk geen gesteunden meer bevonden, bestond het bestuur bij de opheffing uit de heren: ir. J. J. G. van Hoek voorzitter, E. W. Wichers Rollandet secretaris, dr. C. I. Kruisheer penningmeester en als leden J. Heringa en mr. P. J. de Ruyter de Wildt te Leiden en H. Duiker, D. F. E. Meerburg en C. Varkevisser te Katwijk. De slotvergadering werd gehouden op 13 maart 1961, waarbij werd besloten de stukken en bescheiden af te staan aan de archiefdienst van de gemeente Leiden (Boisotkade 2a).

DE LEIDSE MONUMENTEN *

De veranderingen in het stadsbeeld gedurende het jaar 1961

door

C. J. BARDET

De lange strijd om de monumentenwet is gestreden, de wet is aangenomen. Thans wordt gewerkt aan de samenstelling van de monumentenlijst waarin uiteraard ook Leiden zal worden opgenomen. Natuurlijk zal het maken van een lijst van de te beschermen Leidse monumenten een stap in de goede richting zijn, maar zonder deze monumenten op verantwoorde wijze te conserveren en te restaureren zal desondanks het rijke bezit aan monumenten en historische stadsgezichten snel verminderen.

Restaureren van de panden die daarvoor in aanmerking komen is een dringende eis, en dan blijken het juist de kleinere monumenten te zijn, waartoe we het stadswoonhuis rekenen, die in zo sterke mate het stadsbeeld bepalen en waarvan het nodig zal zijn in de naaste toekomst een groot aantal onderhanden te nemen.

Werd in 1959 het pand Rapenburg 29 gerestaureerd, dit jaar kon de bijna gelijke gevel van het pand 31 hersteld worden. De gevel, waarvan vele delen los waren geraakt, vormde een ernstig gevaar, dat nu geheel is gekeerd. Het door twee leeuwen gehouden wapenschild kon weer in de oorspronkelijke heraldische kleuren geschilderd worden.¹ Door de stichting Studentenhuisvesting werden voor enkele panden plannen gemaakt. Aan het Rapenburg zullen de panden 12 en 52 worden verbouwd, terwijl een zeer ingrijpende verbouwing zal plaatsvinden in het pand Oude Singel 52.

Voor de panden Oude Vest 66 en Breestraat 139 werden verbouwingsplannen gemaakt waarbij de gevels gewijzigd moesten worden. Voor deze wijzigingen werd geen goedkeuring verkregen.

* Vijf en twintigste vervolg.

Reeds enige jaren bestaat er onzekerheid omtrent het lot van het Elisabethhof aan de Oude Vest. Het staat thans vast dat dit hof en het daarnaast gelegen hofje van Zessen met inbegrip van de oude gasthuiskapel zullen worden gerestaureerd. De gemeente heeft het complex overgedragen; er zal een centrum van rooms katholieke bejaardenzorg in gevestigd worden.

De voorbereidingen voor de restauratie van het **Loridanshofje** zijn in een vergevorderd stadium gekomen.

Het herstel van het academiegebouw aan het Rapenburg werd voortgezet met de restauratie van de gevel aan de Nonnensteeg.

Het Heilige Geest- of Armeweeshuis aan de Hooglandsekerkgracht wordt verbouwd; het zal onderdak gaan verlenen aan het Rijksmuseum voor geologie en mineralogie. Er wordt naar gestreefd zoveel mogelijk de voor het pand belangrijke delen, als balklagen en raamkozijnen, te handhaven.

De restauratiewerkzaamheden aan de Hooglandse kerk werden voortgezet met het herstel van de Noorder-transeptgevel.

De verdere werkzaamheden aan de Pieterskerk konden nog niet geheel op gang komen; de restauratie zal echter spoedig kunnen worden voortgezet.

Met het herstel van de koepel van de **Marekerk** is men reeds een eind gevorderd.

In de toren van de Lodewijkskerk aan het Steenschuur werd een carillon geplaatst met 17 klokken, gegoten door de firma Eysbouts te Asten. Op 30 maart kon het nieuwe klokkenspel door burgemeester jhr. mr. F. H. van **Kinschot** in gebruik worden gesteld.

Aan de Haarlemmerweg werd het oude buiten Groenoord gesloopt, in verband met het maken van een oprit voor de brug over de Haarlemmertrekvaart. Met het slopen van dit gebouw is weer een van de aardige Leidse buitens verdwenen.

Eveneens met sloop bedreigd, wordt het oude buitenhuis Bloemlust aan het Galgewater en de Hoge **Morsweg**. De sloop van dit aardige, als Chinese tempel gebouwde, 19e eeuwse tuinhuisje met latere aanbouwen, zal ook een groot verlies voor Leiden zijn. Naar wij hopen is er nog een gunstige regeling mogelijk of kan men op een daarvoor geschikte plaats tot een herbouw komen.

De restauratie van de houtzaagmolen De Heesterboom aan de **Haagweg** kwam vrijwel gereed. Moest de molen, die reeds lang in een slechte toestand verkeerde, in 1951 gedeeltelijk worden

onttakeld, thans is het behoud van deze in 1804 gebouwde hout-zaagmolen weer voor lange tijd verzekerd.

Tenslotte kan nog melding worden gemaakt van de ontruiming van de Israëlitische begraafplaats op het Valkenbolwerk. De stoffelijke resten werden overgebracht naar de Israëlitische begraafplaats te Katwijk-Binnen.

1. Zie voor het bestek van 1664: L.Jb. 1936, 31; idem voor het wapen: L.Jb. 1944, 15.

MONUMENTEN UIT DE OMGEVING VAN LEIDEN*

door

C. J. BARDET

De restauratie van het hervormde kerkje van Ter Aar, die in 1959 was begonnen met het herstel van de kap, kwam gereed. De hervormde gemeente heeft thans een kerkgebouw dat haar oude luister heeft herkreken, terwijl het orgel werd vergroot. De ont-sierende aanbouw werd vervangen door een zich bij de kerk en omgeving zeer goed aanpassende consistoriekamer. Het is te hopen dat de omgeving van dit zo uitermate aardig gelegen kerkje in zijn tegenwoordige toestand kan worden behouden.

Ook de restauratie van het oude raadhuisje van *Nieuwkoop* kwam gereed. Na het maken van een nieuwe paalfundering werd het pandje grondig hersteld. De achtergevel moest worden vernieuwd, terwijl de reeds in 1938 ontleisterde voorgevel een geheel ander aanzien kreeg door het verplaatsen van de toegangs-deur met de ervoor gelegen stoep naar het midden van de gevel. De gemeente Nieuwkoop is thans bezig het pandje, dat eigendom is van de Vereniging Hendrick de Keyser, in te richten als trouwen raadzaal.

* Tweede vervolg.



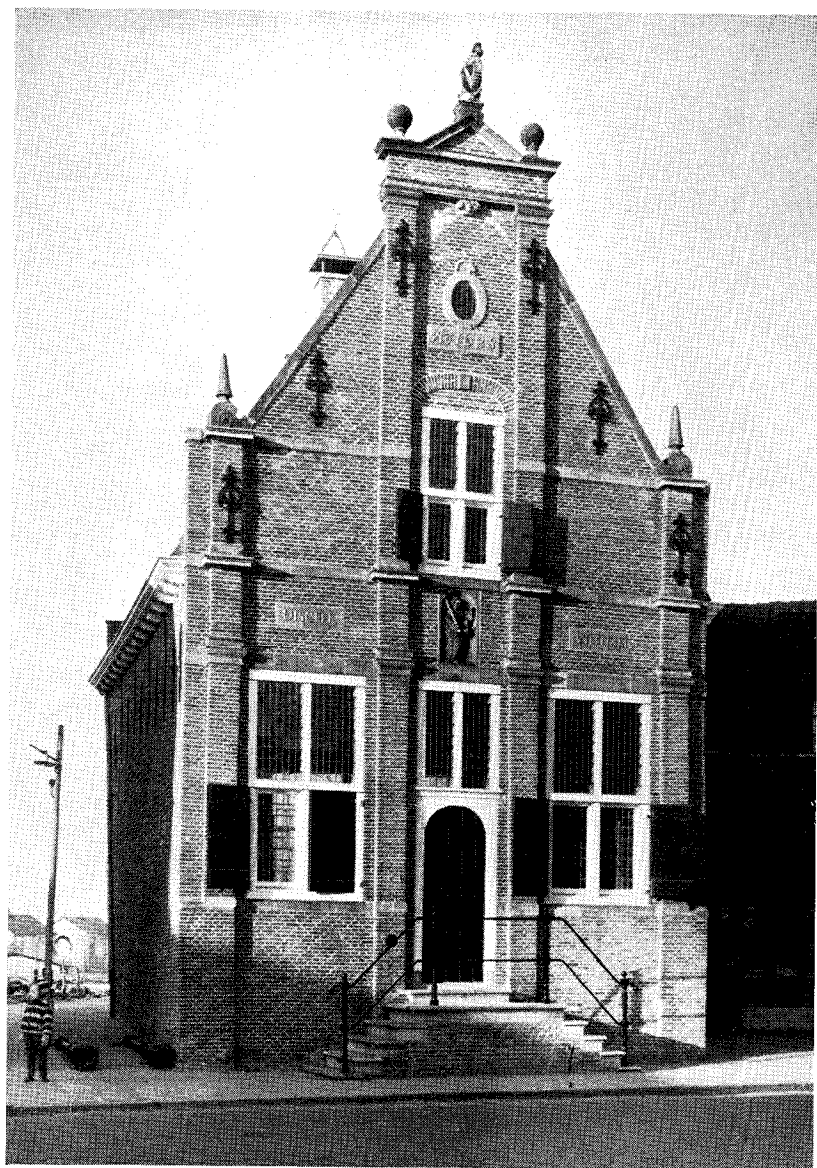
Rapenburg 29 en 31. Twee gevels uit 1664 na de restauratie.



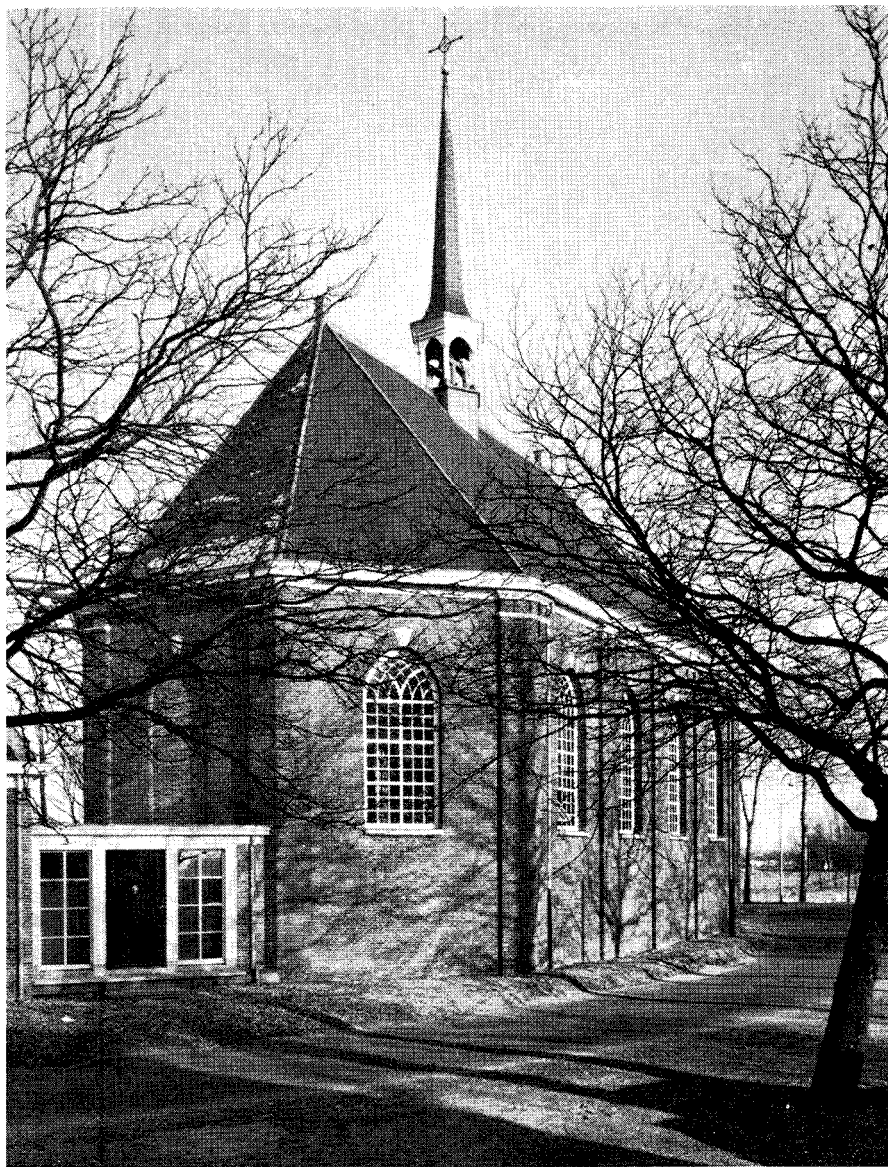
Bloemlust aan het Galgewater te Leiden, dat gesloopt moet worden voor de bouw van een garage.



Boerderij Rijngeesterweg 91 te Oegstgeest.



Oude raadhuis te Nieuwkoop, gebouwd 1628. Eigendom van de vereniging Hendrick de Keyser. Na de restauratie.



Ned. Hervormde kerk van Ter Aar, na de restauratie. Links ingang van de nieuwe consistoriekamer.



Ned. Hervormde kerk van Ter Aar. Interieur na de restauratie.

In *Koudekerk aan de Rijn* is de restauratie van de kapel tegen de noordwand van het koor vrijwel gereed. Deze kapel kon bij de kerkrestauratie in 1936/37 niet worden hersteld. De kapel zal door het verwijderen van de vullingen in de boogopeningen weer bij de koorruimte worden getrokken.

In *Alphen aan de Rijn* werd een architectonisch onbelangrijk pandje aan de **Hoflaan** gesloopt. Het vermoeden bestaat dat dit pandje stond op de plaats van het koetshuis of de portierswoning van het oude Hof van Alphen of **Kalslagen**.

Voor het in 1805 gebouwde kerkje te *Leimuiden* werd door architect Y. Kok te Amsterdam een restauratieplan gemaakt. De fundering van de toren blijkt verrot te zijn waardoor herstel dringend nodig is. Daar in de restauratiekosten geen rijkssubsidie kon worden verkregen, tracht de kerkvoogdij op andere wijze de nodige gelden bijeen te krijgen.

De toren van de hervormde kerk te *Noordwijk* werd in 1926 gerestaureerd. Voor het uitvoeren van enige herstelwerkzaamheden staat de toren weer geheel in de steigers.

Het statige huis Duivenvoorde te *Voorschoten* is nog in restauratie; verwacht wordt dat dit werk in de loop van 1962 gereed zal komen.

Met de restauratie van het huis Warmond te *Warmond* zal men in het a.s. voorjaar aanvangen. Werd in het verslag van vorige jaren melding gemaakt van het behoud van het huis Torenveld te *Oegstgeest*, thans is de restauratie, die onder leiding staat van architect P. v. d. **Sterre** te Leiderdorp, bijna gereed.

Door een uitbreidingsplan langs de Rhijngeesterstraatweg te Oegstgeest wordt een in oorsprong 16e eeuwse boerderij bedreigd. Het is te hopen dat de gemeente Oegstgeest de middelen zal vinden om ook deze boerderij te kunnen behouden en in de toekomst te restaureren.

Speciaal de landelijke bouwkunst zal niet bewaard kunnen worden door deze te plaatsen op de monumentenlijst. Allereerst is nodig de bereidheid van **degenen** die belast zijn met het maken en uitvoeren van bouwplannen, om waardevolle voortbrengselen van de vorige generaties te respecteren.

Eerst het met zorg inpassen van oude bouwkunst in nieuwe bebouwing en het met beleid aanpassen daarvan aan de huidige leef- en woonbehoeften, zal een waarborg kunnen zijn voor een verantwoord beleid.

LITERATUUR BETREFFENDE LEIDEN EN OMSTREKEN

verschenen in 1961

alsmede aanvullingen over vorige jaren

- J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Arminius te Leiden. - In: Ned. Theologisch Tijdschr. 15 (1960) 8 1-88.
- A. BARTELS, 75-jarig middelbaar onderwijs 1863-1938, Gron.-Batavia 1947.
- A. BICKER CAARTEN, De Rijnlandse molens in gevaar. - In: Toeristen Kampioen, 1 juli 1961, nr. 13, blz. 424-425.
- CORN. DE BOER, Hofpredikers van Prins Willem van Oranje, Jean Taffin en J. Loyseleur de Villiers. Diss. Leiden 1952.
- J. BRUYN, Twee St. Antonius-panelen en andere werken van Aertgen van Leyden. - In: Ned. Kunsthist. Jaarboek 11 (1960) 36-119.
- E. A. D. E. CARP, Prof. dr. G. Jelgersma. Leven en werken van een verdienstelijk Nederlander. Lochem [1942].
- Catalogus van de bibliotheek van de Sociale Raad, Leiden 1960. - Gestencild.
- DOCUMENTATION about commemoration of the fifth anniversary of operations of Tokheim N.V. at Leyden [Leyden 1958].
- J. A. VAN DORSTEN, Thomas Basson 1555-1613. English printer at Leiden. Assen 1961.
- „DRIE OCTOBER CANTATE" gecomponeerd ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de 3-Octobervereniging te Leiden. Tekst van H. de Wilde. Muziek van H. Stenz [Leiden 1961].
- A. H. DRIJFHOUT VAN HOOFF, Een familie 's Gravezande [Hierbij o.m. over Arend van 's Gravezande]. - In : Ned. Leeuw 78 (1961) 286-328.
- J. P. DUYVERMAN, De Gemeente en de „lichte wiven". - In: Tijdschr. voor overheidsadministratie 16 (1960) nr. 774.
- Dezelfde, Prille politieke „partijen". - In : Als voren 17 (1961) 6 april.

Dezelfde, Thorbecke versus Leyden (een begrotingskwestie) . - In: Als voren 17 (1961) nr. 805.

Dezelfde, Mr. dr. C. W. van der Pot, Leids raadslid en wethouder (1912-1921). - In: Bestuurswetenschappen 15 (1961) nr. 4.

Dezelfde, Een geladen conflict [tussen de raad van Leyden en Gedeputeerde Staten in 1857]. - In: Tijdschr. v. Overheids-admin. 17 (1961) nr. 815.

Dezelfde, Muziek en dans. - In: Als voren nr. 818.

Dezelfde, De aprilbeweging plaatselijk (Leyden 1853). - In: Als voren, nr. 826.

J. A. EMMENS, Rembrandt als genie. In: Tirade, 1957, nr. 2.

FAMILIEKRONIEK Driessen over 1960 (Gestencild).

E. GEBLER, Dageraad der vrijheid (The Plymouth adventure). Geautoriseerde vertaling door J. L. van Fijn ['s-Gravenhage 1953].

[Gedenkboek] Vereniging voor Christelijk onderwijs te Leiden. 1853-1953. Z. pl. 1953.

[Gedenkboek] 125-jarig bestaan der N.V. Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij. Leiden 1961.

J. GERRITSEN, Leiden en haar beeldhouwwerk. Leiden 1960. Gestencild.

Gezicht op Zuid-Holland. Een bloemlezing van gedichten verzameld door J. W. Schulte Nordholt. Alphen a.d. Rijn 1961.

Geslagsregister van die familie Pauw in Afrika. Z. pl. [1961].

J. P. GIBLING, P. J. M. Aalberse 1871-1948. Diss. Nijmegen. Utrecht 1961.

Tj. W. R. DE HAAN, Kolven op het ijs te Rijnsburg. - In: Neerlands Volksleven, winter 1960/1, XI, nr. 1. 36-39.

B. VAN 't HOFF, Een portulaan van Jacobus Russus uit Messina in het bezit van Jan van Duvenvoorde [Kaart van de Middellandse zee, West Europa en Zwarte zee, thans in Alg. Rijksarchief, welke de „Admiraal van Warmond” waarschijnlijk in 1596 te Cadiz verwierf]. - In: Oud-Holland 75 (1960), 101-107.

R. en L. HUIZINGA, Sleutel van Leiden. Leiden 1961.

A. H. HUUSSSEN JR., De taak van de Leidse stadssecretaris tot 1851 volgens zijn instructie. Leiden 1960. Gestencild.

J. F. JACOBS, Het voorgeslacht van Clara van Sparwoude. In: Ned. Leeuw 78 (1961) 201-211, 239-256. [Hierin over het geslacht van de stichters van het St. Annahofje te Leiden, kol. 240-250.]

C. F. JANSSEN, Lieven de Key. - In: Bouw, centraal weekblad v.h. bouwwezen 16 (1961) nr. 24.

A. H. M. C. **KESSEN**, Register op de levensberichten van leden der Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden 1766-1960. Leiden 1960.

A. R. **K[LEYN]**, [Kwartierstaat van] prof. dr. Christiaan Snouck Hurgronje, 1857-1936. - In: Gens Nostra 16 (1961) 68-69.

B. H. **KOOMANS**, De 31e Abdis Elburg van den Boetselaer van Langerack. Vrouw van Rijsburg. 1553-1568. [Rijsburg 1961]. Gestencild.

S. C. H. **LEENHEER**, La Tène-aardewerk uit Rijsburg (Z.H.). - In: Westerheem IX (1960) 86-88.

Leiden bouwt kerken. [N.a.v. de plannen voor drie nieuwe kerkgebouwen van de hervormde gemeente, met tekeningen van de Vredeskerk]. - In: De Kerkvoogdij nr. 409 (nov. 1961) 512.

Th. J. G. **LOCHER**, In memoriam dr. mr. F. Gosses. - In: Tijdschr. v. geschiedenis 74 (1961) 87-89.

O. A. **VAN DER MEER**, Rondon het gezin van Jan Reyer Dirxz. (van Heemskerck). - In: Ned. Leeuw 78 (1961) 286-328. - Met aanvulling door A. F. de Graaff, t.z.p. 384.

H. Ph. **MILKOWSKI**, Sociale aanpassing, niet aanpassing, onmaatschappelijkheid. Diss. Leiden. Arnhem 1961.

Molenboek (Zuid-Hollands), samengesteld door A. Bicker Caarten, H. J. van der Burg, M. van Hoogstraten en S. J. de Kramer. Alphen a.d. Rijn 1961.

CH[ARLOTTE] N[OÉ], De Zwanburgerpolder : toegangsgebied tot de Kaag. - In: Toeristen Kampioen 1 oktober 1961, nr. 19, blz. 595-596.

Notities over Leiden en omstreken. - In: Jaarverslag Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland te Rotterdam over 1960. [Over het beleg en ontzet van Leiden in 1574: in het Engels]. - In: J. Nehru, Glimpses of world history. 1949, 293.

E. **PELINCK**, De blauwe, witte en rode stenen te Leiden. - In: Nehalennia V (1960) 104-108.

E. **P[ELINCK]**, Bezoek aan Leiden. - In: Amstelodamum, 48 (1961), 97-98.

E. **PELINCK**, Bijdrage tot de genealogie Exalto, een voorbeeld van naamsverschuiving en enkele gegevens over het geslacht Almaras (Almeras). - In: Jb. Centraal Bureau voor Genealogie XV (1961) 88-93.

Plattegrond der Gemeente Leiden. 1961.

W. **VAN RHIJN**, Genealogie Kop [Alphen]. - In: Gens Nostra 15 (1960) 249-253.

- J. W. **SCHNEIDER**, 85 jaar handelonderwijs van de vereniging Kennis is Macht. Z. pl. [1961].
 Het Sint Elisabethen Gasthuis te Leiden. — In : Ciba-Symposium g (1961) nr. 2.
- L. **SJARDIN**, Laatste tramlijn N.Z.H. kende bewogen voorgeschiedenis. — In: Maandblad van de N.Z.H. 1961, nr. 5.
- J. W. **SLUITER**, Beknopt overzicht van de Nederl. spoor- en tramwegbedrijven. Leiden 1961. Uitgaven van de Nederlandse vereniging van belangstellenden in het spoor- en tramwegwezen. Deel 1.
- ANT. DE SMET**, Jesse de Forest. — In: Biographie nationale 31 (1961), fasc. 1.
- [J. C. **VAN SPALL**], Vereniging ter bevordering van het Vreemdelingenverkeer Leiden en omstreken. [Verkort overzicht van de lotgevallen ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan. — Leiden 1961].
- A. G. **VAN DER STEUR**, De in de N.H. kerken achtergebleven gebieden [Aantekeningen uit het kerkelijk archief te Warmond]. — In: Gens Nostra 16 (1961) 17-18.
- W. G. VAN DER TAK**, Bento de Spinoza. 's-Gravenhage 1960.
- G. **UIJTENHOUT**, Oude boerenwoningen aan de Does te Hoogmade. — In: Zuid-Holland 7 (1961) 26-32.
- G. B. H. **UIJTENHOUT**, „Ik leer nog” herberg aan de Hoge Rijndijk te Zoeterwoude. — In: Zuid-Holland 7 (1961) 97-101.
- A. J. **VAN DER VEN**, Een Utrechtse familie uit de 17e eeuw [O.m. Gerrit Pelt, pastoor te Zoeterwoude 1676-1720]. — In: Jb. Oud-Utrecht 1960, 1 19-141.
- A. J. **VERSPILLE**, Groenoord (Haarlemmerweg). — In: Contact 4 (1961) nr. 2.
- Dezelfde, Loterij ten behoeve van het bouwen van een pesthuis. Landjuweel van 25-27 mei 1596. — In: Feestwijzer 66e feestviering 1961 [Drie oktober-vereeniging].
- C. C. **Vlam**, de oudste muziek van Nederland? — In: Mens en melodie, jan. 1961.
- Dezelfde, Een merkwaardig Leids concert in 1789 — In: Mens en melodie, febr. 1961.
- L. **Voet**, Het Plantijnse huis te Leiden. — In: Verslag en Bijdragen en mededelingen Historisch Genootschap Utrecht 75 (1961) 10*-36* [K. de Vries en J. J. Siljee], Korte Kroniek van de Christelijke kweekschool te Leiden 1908-1958. [Leiden 1959].

Welkom in Leiden. Tekst van Nel **Hana**, foto's van N. van der Horst. [Leiden 1961].

F. J. H. **WEYN BANNINGH**, Nakomelingen van Willem van **IJssel**-steyn en Catarijntje Ippickhoven. — In: Gens Nostra 16 (1961) nr. 10.

H. **DE WILDE**, 75 jaar 3-**Octobervieren**. Historie en traditie. Leiden 1961.

H. **WOUTERS**, In memoriam Dr. A. H. M. C. Kessen. — In: De Maasgouw 79 (1960) 98-102.

H. A. **WYRDEMAN**, Leiden heeft een oude geschiedenis. • In: Op eigen terrein, 1961 nr. 18.

F. **ZINNER** and G. F. Willison, The Pilgrims and Plymouth colony New York [1961]

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
VERENIGING „OUD-LEIDEN”	7
Bestuur en commissies	7
Correspondenten in Rijnland	9
Jaarverslag over 1961	10
Financieel overzicht 1961	15
Financieel overzicht commissie Het Leidsche Woonhuis over de jaren 1958-1961	16
Jaarverslag van de commissie voor Volkskunde over 1961	17
KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN 1961	18
IN MEMORIAM	
Françoise Antoinette Le Poole door mr. Annie J. Ver- sprille	33
BIJDRAGEN	
Nogmaals de Oudenhof te Oegstgeest door dr. W. C. BRAAT	37
Leidse windmolens vóór 1600 door ir. A. F. DE GRAAFF .	40
Het kasboek van Jan van Matenesse, heer van Dever door A. M. HULKENBERG	50
De geschiedenis van de Zwanburgerpolder te Warmond, tweede deel door A. G. VAN DER STEUR	67
Joan van Gybelant, schout en baljuw van Wassenaar en Zuidwijk door E. PELINCK	85
Vreewijk door B. N. LEVERLAND	95
Spel en ontspanning in een oude Leidse buurt door dr. H. PH. MILIKOWSKI	104
Het oude „ Regthuys ” de Vergulde Vos te Rijpwetering door G. M. ZOETEMELK	107

	Blz.
Politieke groeperingen (1850-1900) door dr. J. P. DUYVER-	
MAN	121
Boerenwijsheid en boerengewoonten in Rijnland door	
L. C. J. ROOZEN	35
De Brabander Floris Verster door J. N. VAN WESSEM . .	49
Een vroege Verster door P. HERFST	5
Groenoord door mej. mr. A. J. VERSPRILLE	53
Bij het heengaan der 100-jarige Vereniging tot ondersteu-	
ning der nagelaten betrekkingen van verongelukte vis-	
schers der reederijen te Katwijk aan Zee en Noordwijk aan	
Zee gevestigd te Leiden door E. W. WICHERS ROLLANDET	
endr. C. I. KRUISHEER	55
De Leidse monumenten. De veranderingen in het stads-	
beeld gedurende het jaar 1961 door C. J. BARDET	158
Monumenten uit de omgeving van Leiden door C. J. Bardet	160
Literatuur betreffende Leiden en omstreken, verschenen in	
1961 alsmede aanvullingen over vorige jaren . . .	162